

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ВІСНИК УКРАЇНИ

Випуск 14
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор
Відповідальний секретар
Члени

Микола Железняк (Україна)
Олександр Іщенко (Україна)
Сергій Бортник (Україна, Польща)
Ігор Гук (Австрія)
Тетяна Добко (Україна)
Станіслав Кульчицький (Україна)
Константин Манолаке (Молдова)
Ірина Матяш (Україна)
Роман Сенькусь (Канада)
Ярослав Яцків (Україна)
Вальтерс Щербінскіс (Латвія)

Адреса редакції:

Україна, 01024, м. Київ-4, вул. Терещенківська, 3
е-адреса: esu@esu.com.ua
Веб-сайт: <https://evu.encyclopedia.kyiv.ua>

DOI: 10.37068/evu
ISSN: 2706-9990

Засновано в жовтні 2009 року

2022 © Інститут енциклопедичних досліджень НАН України

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE OF ENCYCLOPEDIC RESEARCH

THE ENCYCLOPEDIA HERALD OF UKRAINE

Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy

Volume 14
2022

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-Chief
Associate Editor
Members

Mykola Zhelezniak (Ukraine)
Oleksandr Ishchenko (Ukraine)
Serhiy Bortnyk (Ukraine, Poland)
Ihor Huk (Austria)
Tetiana Dobko (Ukraine)
Stanislav Kulchytskyi (Ukraine)
Constantin Manolache (Moldova)
Iryna Matiash (Ukraine)
Roman Senkus (Canada)
Yaroslav Yatskiv (Ukraine)
Valters Ščerbinskis (Latvia)

Herald contacts:

Ukraine, 01024, Kyiv, 3, Tereshchenkivska str.
Email: esu@esu.com.ua
Website: <https://evu.encyclopedia.kyiv.ua>

DOI: 10.37068/evu
ISSN: 2706-9990

Founded in October 2009

2022 © NASU Institute of Encyclopedic Research

ЗМІСТ

РЕДАКЦІЙНЕ

Від головного редактора.....	5
------------------------------	---

ДОСЛІДЖЕННЯ

Енциклопедистика

Микола Степаненко

Мовна картина світу й енциклопедичний дискурс: когніція, претекст, постскриптум.....	9
--	---

Сергій Сегеда

До питання створення національного пантеону в Україні.....	27
--	----

Микола Андрейчин

Емерджентні та реемерджентні інфекційні хвороби: актуалізація знань в енциклопедичних виданнях.....	37
---	----

Віктор Жовтянський

До історії правобережних міст в енциклопедичних виданнях 18–21 ст. (на прикладі княжої Олики).....	43
--	----

Микола Железняк, Олександр Іщенко

Окупація чи анексія Криму? (за даними українських енциклопедій).....	57
--	----

ОГЛЯДИ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

Микола Мельник

Українці крізь призму світової цивілізації (енциклопедичний погляд).....	67
--	----

Олексій Коваль

Енциклопедичне видання про історію українців у Китаї.....	73
---	----

Павло Гай-Нижник

“Vikidia” – універсальна багатомовна онлайн-енциклопедія для дітей.....	81
---	----

ПОВІДОМЛЕННЯ

Події

Світлана Очеретянко

Друга європейська та північноамериканська конференція з енциклопедистики.....	88
---	----

Тетяна Добко

Про солідарність Національної бібліотеки Франції з українським народом.....	91
---	----

In memoriam

Владислав Муха, Світлана Очеретянко, Руслан Пилипчук, Олег Савченко

Іван Дзюба у спогадах співробітників ЕСУ.....	96
---	----

TABLE OF CONTENTS

EDITORIAL

Letter from the Editor.....	5
-----------------------------	---

STUDIES

Encyclopedia studies

Mykola Stepanenko

The lingual picture of the world and the encyclopedia discourse: cognition, pre-text, and postscript.....	9
--	---

Sergii Segeda

On the issue of the national pantheon appearance in Ukraine.....	27
--	----

Mykhaylo Andreychyn

Emerging and reemerging infectious diseases: content update in encyclopedias.....	37
---	----

Victor Zhovtyansky

To the history of the right-bank towns in encyclopedias of the 18–21 centuries (on the example of Olyka princely town).....	43
--	----

Mykola Zhelezniak, Oleksandr Ishchenko

Occupation or annexation of Crimea? (based on Ukrainian encyclopedias).....	57
---	----

ENCYCLOPEDIA REVIEWS

Mykola Melnyk

Ukrainians in view of world civilization (encyclopedia aspect).....	67
---	----

Oleksii Koval

An encyclopedia about Ukrainians in China.....	73
--	----

Pavlo Hai-Nyzhnyk

Vikidia as a universal multilingual online encyclopedia for children.....	81
---	----

COMMUNICATIONS

Reels

Svitlana Ocheretianko

Second European and North American Encyclopedia Conference.....	88
---	----

Tetiana Dobko

On the solidarity of the National Library of France with Ukrainians.....	91
--	----

In memoriam

Vladyslav Mukha, Svitlana Ocheretianko, Ruslan Pylypchuk, Oleh Savchenko

Ivan Dziuba by the memories of EMU's editorial members.....	96
---	----

РЕДАКЦІЙНЕ

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.1

Editorial history:

accepted 12/12/2022
published 15/12/2022

Citation: Zhelezniak, M. (2022).
Letter from Editor. *The Encyclopedia
Herald of Ukraine*, 14, 5-8.
<http://doi.org/10.37068/evu.14.1>

© 2022 Author

This is an Open Access article,
distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution
licence, which permits unrestricted
re-use, distribution, and reproduc-
tion in any medium, provided the
original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Від головного редактора

Микола Железняк

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8290-6345
Email: mykola@esu.com.ua

Резюме

Передмова головного редактора до 14-го випуску “Енциклопедичного вісника України”.

Ключові слова

“Енциклопедичний вісник України”, ЕВУ, енциклопедистика в 2022 році.

Letter from Editor

Mykola Zhelezniak

NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8290-6345
Email: mykola@esu.com.ua

Abstract

Foreword by the Editor-in-Chief to the 14th volume of the Encyclopedia Herald of Ukraine is proposed.

Keywords

Encyclopedia Herald of Ukraine, encyclopedistics 2022.

Пізнього вечора 25 лютого цього року, відповідаючи на питання редактора словацького часопису “Dennik N” Отакара Норака, що їх переслала Магда Мушинка на адресу Інституту, поміж іншого я написав: “Росія розпочала здійснення воєнними засобами своєї давньої мрії – знищення української держави, анексію українських територій та вбивство українців. Війна принесла загибель військових, цивільного населення, зокрема дітей, страждання мільйонам мешканців на великій території, руйнування багатьох міст і селищ, інфраструктури країни, житлових масивів, пам’яток культури; мільйони людей в Україні стали біженцями чи внутрішньо перемішеними особами. Це – військовий злочин проти людства, докази якого бачить весь світ. Російську агресію засуджують чимало відомих діячів науки, культури, політики, спорту, уряди багатьох країн світу багато роблять, щоб зупинити насилля та змусити Росію вивести свої війська з території України. Ми вдячні країнам Заходу та їхнім громадянам за потужну підтримку й допомогу, зокрема й фінансову. Це не лише наша війна, а й ваша, адже це війна правди з брехнею, добра зі злом, демократії з автократією. На теренах України нині вирішується доля людства, від усіх нас залежить, яким шляхом воно йтиме далі”.

Повномасштабна війна вже триває понад 9 місяців. Усі війни супроводжувало насильство, власне, війна і є насильством за допомогою зброї. Відомо, що людська цивілізація еволюціонує. Прогрес позначився і на війнах – з’явилися правила їх ведення, визначені міжнародним правом. Однак для нинішньої війни характерні небачені масштаби насильства проти мирного населення: руйнування міст, інфраструктури, об’єктів соціального призначення (школи, дитсадки тощо), культурних і релігійних установ. Мародерство, вбивство невинних цивільних людей, зґвалтування, викрадення, тортури набули величезних масштабів і мають всі ознаки не лише воєнних злочинів, злочинів проти людяності, а й геноциду українського народу.

Дедалі більше людей у світі розуміє, що цінності сучасної цивілізації треба захищати, на долю українців випала тяжка місія бути на передовій цього захисту. Правильно сказала Олександра Матвійчук на церемонії вручення Нобелівської премії миру: “Це війна не двох держав, це війна двох систем”¹. В Інституті енциклопедичних досліджень НАН України розуміли це від початку війни у 2014 році, а ще більше переконалися від кінця лютого цього року. Саме тоді було прийнято рішення внести зміни до планової теми “Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації”, доповнивши її розділом “Вони захищають сучасну цивілізацію”², який присвячено Героям України російсько-української війни. Змістовний допис Миколи Мельника про цей проєкт електронного енциклопедичного видання подано в цьому випуску ЕВУ.

Робота в умовах війни (коли дехто зі співробітників стали перемішеними особами, хтось змушений був покинути працю, коли виникає багато проблем матеріального, фінансового характеру, відсутні опалення, вода, а часто й зв’язок та електрика), вимагала від невеликого колективу Інституту немалих зусиль. Звісно, що ми не змогли б реалізувати жодного пункту з наших планів, якби не Збройні сили України, що дозволили нам працювати. Ми підготували й видали 24-й том “Енциклопедії Сучасної України”. Він повністю охоплює літеру “О”, містить 3000 статей, 2542 чорно-білі та

¹<https://forbes.ua/leadership/yak-pochati-nazivati-rechi-svoimi-imenami-5-pitan-yaki-laureatka-oleksandra-matviychuk-postavila-svitu-svoim-vistupom-na-vruchenni-nobelivskoi-premii-miru-10122022-10399>

²<https://ukrainci.top>

369 кольорових ілюстрацій, 21 карту, 5 рисунків і 5 таблиць. Статті цього тому також доступні онлайн³. Його разом з іншими 23-ма томами ЕСУ передано й уже презентовано в Національній бібліотеці Франції, про що зазначено в повідомленні Тетяни Добко.

Рубрика “Дослідження” цього року містить важливі й цікаві студії, присвячені актуальним питанням не лише енциклопедистики, а й гуманітаристики загалом, це, зокрема, “Мовна картина світу й енциклопедичний дискурс...” доктора філологічних наук, проф. Миколи Степаненка, “До питання створення національного пантеону в Україні” доктора історичних наук Сергія Сегеди, “Емерджентні та ремерджентні інфекційні хвороби” доктора медичних наук, акад. Михайла Андрейчина, “До історії правобережних міст в енциклопедичних виданнях 18–21 ст. ...” доктора фізико-математичних наук Віктора Жовтянського.

Війна загостила безліч питань, на які, на жаль, українське суспільство, науковці, еліта країни не дали своєчасно відповіді. Проблеми мусимо вирішити, скільки б їх не накопичилося, адже ми маємо необхідний для цього потенціал, нам допомагає світ, а ми допомагаємо йому зрозуміти необхідність глибинних змін світової системи безпеки, правосуддя, міжнародних відносин. Попри страшну й руйнівну війну проводять конференції, видають книжки, пишуть рецензії. У цьому випуску ЕВУ подано інформацію про Другу європейську й північноамериканську конференцію з енциклопедистики, що зібрала видавців національних енциклопедій країн Європи, США, Канади. У ній узяв участь і мав слово в онлайн-форматі заступник директора Інституту Олександр Іщенко.

Серед важливих проєктів, реалізованих цього року, – “Атлас національних онлайн-енциклопедій світу” (The World Atlas of National Online Encyclopedias). Це довідковий інтернет-ресурс, що збирає інформацію про національні та універсальні онлайн-енциклопедії різних країн у вигляді електронного атласу. Зокрема, подає відомості про цифрові енциклопедії країн Європи, Америки, Азії, Африки та Австралії, що укладені різними мовами.

Популяризація знань, просвітництво – вкрай важливий аспект діяльності Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. Парадоксально, однак у часи, коли легко здобути будь-яку інформацію, коли Інтернет увійшов у щоденне життя майже кожного землянина, попит на достовірне знання залишається досить високим. Читачі сторінки Інституту у Facebook часто не лише вподобайками, а й вербально висловлюють своє захоплення від розміщених на ній матеріалів, переважна більшість із яких – статті з ЕСУ. Відрадно, що ми відкриваємо українцям Україну, особливо її талановитих людей. Як тут не згадати наше прагнення, яке Головна редакційна колегія зманифестувала в передмові до ЕСУ, розміщеній у першому томі: “...показати, якою багатою на таланти і плоди людської діяльності є наша країна...”. Там також ми взяли на себе завдання подати “...багатющу, справді грандіозну картину реальної України у всіх аспектах...”. Ми певні, що створювана нами Енциклопедія “...здатна зміцнити надію і викликати почуття гордості в її громадян за багато що в своїй країні...”. Особливо нині нам є чим пишатися – ЗСУ боронять світ від варварів 21 століття. Популяризуючи знання про Україну й українців, ми таким чином утверджуємо в суспільстві думку про важливість наукової діяльності, про необхідність державної підтримки науки й науковців, про авторитет Національної академії наук України.

³<https://esu.com.ua/volume-24>

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України закликав європейську та світову спільноту енциклопедистів долучитися до засудження варварської агресії Росії, захисту народу України від знищення шляхом відмови від будь-якої співпраці з російськими енциклопедичними колективами чи експертами (авторами). Не менш важливим, на нашу думку, способом засудження агресії Росії редакціями національних енциклопедій Європи і світу є: об'єктивний опис нинішніх подій в енциклопедичних статтях, коректне висвітлення будь-яких матеріалів, що стосуються України, зокрема її історії та сьогодення, персоналій, наукових, технічних чи культурних здобутків. Треба рішуче боротися з російською брехнею, пропагандою та фейками. Один із фундаментальних сенсів "Енциклопедії Сучасної України" – забезпечувати українське та світове суспільство надійними науковими знаннями про український народ і українську державу, її внесок в людську цивілізацію. Адже надійність знань, непорушність їх достовірності є основоположним принципом інформаційної безпеки держави.

Нині у світі шириться рух глобальної солідарності з Україною. Наша країна, власне, як і завжди, зацікавлена у взаємовигідних добрих відносинах із більшістю країн світу, тих, де сформовано та розвивається демократичне суспільство. Доказом цього є рішучі дії українського уряду під час війни, спрямовані на уникнення голоду у світі у зв'язку з неможливістю експортувати з України зерно. Україна, будучи сама в небезпеці, дбає про світ!

Початок повномасштабної війни для нас співпав зі смертю співголови Головної редакції ЕСУ Івана Дзюби. На жаль, ми не змогли віддати йому належної останньої шани. Своїми спогадами про цю непересічну особу діляться співробітники відділу науково-дослідної роботи, інформаційного і науково-технічного забезпечення ЕСУ Інституту.

З війною пов'язані не лише нові виклики, нові випробування, а й нові можливості. Світ заговорив про Україну, він потребує про неї об'єктивних, надійних, незаангажованих знань, і це ми зможемо забезпечити, адже маємо неабиякий успішний досвід створення енциклопедичного продукту найвищої якості. Працюймо і разом зі Збройними силами України наближаймо Перемогу!

ДОСЛІДЖЕННЯ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.2

Article history:

received 10/11/2022

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Stepanenko, M. (2022). The lingual picture of the world and the encyclopedia discourse: cognition, pre-text, and postscript. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14, 9-26. <http://doi.org/10.37068/evu.14.2>

© 2022 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Мовна картина світу й енциклопедичний дискурс: когніція, претекст, постскрипtum

Микола Степаненко

Національний університет біоресурсів
і природокористування України, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-6727-1265
E-mail: myk_ivan@ukr.net

Резюме

Статтю присвячено аналізу когнітивного механізму лінгвального об'єктивування концептуальної картини світу в проєкції на один із вершинних результатів вербалізації – представлення предметів, явищ, подій, понять, дій, процесів, станів, відношень тощо у вигляді гасел, що відповідають усім канонам енциклопедистики. З'ясовано алгоритм дії універсальної та специфічної когніцій, їхній вплив на різновекторну процедуру структурування дефініцій в енциклопедичних і лінгвістичних словниках. Виняткову увагу приділено системному описові таких важливих аспектів досліджуваного когнітивного процесу, як гармонійна взаємодія питомого ресурсу мови й запозичень, ідеологічна узуалізація динамічного корпусу політичної лексики, актуалізація раніше неактуалізованих номінативних одиниць, розширення або звуження семантичного обсягу й конотативного потенціалу окремих знакових лексем, функційно-стильове, емоційно-експресивне, синхронно-оцінне маркування реєстрових одиниць, адекватне лексикографічне інтерпретування ідеологічно релевантної інформації.

Ключові слова

Концептуальна картина світу, універсальна / специфічна когніція, енциклопедистика, енциклопедичні / лінгвістичні словники, ідеологічна узуалізація, політична лексика, лексикографічний опис.

The lingual picture of the world and the encyclopedia discourse: cognition, pre-text, and postscript

Mykola Stepanenko

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6727-1265

E-mail: myk_ivan@ukr.net

Abstract

The article embraces an in-depth analysis of the cognitive mechanism of the conceptual world-image lingual objectivity in projection onto the one of its top verbal results – the presentation of objects, phenomena, events, concepts, actions, processes, states, relations, etc. in the form of slogans, corresponding to the encyclopedia. As a result, the algorithm of universal and specific cognition actions was logically clarified; its impact on the multi-vector procedure of structuring definitions in encyclopedic and linguistic dictionaries has been ascertained in succession. Special attention was paid to systematic analysis of such crucial aspects of the cognitive process under research as harmonic interaction of specific lingual resource and borrowings and ideological usualization. The latter one was determined by the replenishment of the political vocabulary replenishment, actualization of previously unactualized nominative units, the extension / narrowing of the semantic scope and connotative potential of the certain lexemes-markers, functional-stylistic, emotional-expressive, and synchronous-evaluative ranging of registered units, and also an adequate lexicographic interpretation of the ideologically relevant information.

Keywords

Conceptual world-image, universal / specific cognition, encyclopedic studies, encyclopaedic / linguistic dictionaries, ideological usualization, political vocabulary, lexicographic description.

Зміни, що їх переживає будь-яке суспільство, знаходять безпосереднє віддзеркалення в мові. Існують різні технології лінгвального об'єктивування концептуальної картини світу – предметів, явищ, подій, понять, дій, процесів, станів, відношень та інших сутностей реальності загалом або окремих її фрагментів – у вигляді звукових комплексів із закріпленими за ними суспільною практикою значеннями, вершинною репрезентацією яких є енциклопедичні дефініції різного обсягу й фахового призначення. Процес вербалізації пов'язаний із дією низки взаємозумовлювальних когнітивних механізмів, з-поміж яких вирізняється передусім універсальна та специфічна когніція. Універсальна когніція (базис людства) – це процеси одержання з навколишнього середовища через дискурсивне мислення, згорнуті й інтуїтивні розумові операції загальної інформації або конкретних, часткових, фонових знань про мову як найважливіший засіб комунікації, засіб формування і вираження думок та почуттів, засіб пізнання і перетворення дійсності. Призначення специфічної когніції (поліетнобазису, моноетнобазису) інше – отримання й оброблення, тобто аналіз, зміна, переформатування, корегування і под., інформації, що стосується 1) мовних груп, об'єднаних за принципом генетичної спорідненості, набутої в процесі мовного контактування, подібності й відмінності будови, функцій та сфери використання, оцінки корінним етносом й іншомовними етносами, а також 2) осіб взятих мов, кожна з яких “членує світ по-своєму” (Єрмоленко, 2009, с. 95), отже, наділена іманентними внутрішніми характеристиками та вербалізаційними кодами, або 3) окремих мовних одиниць із властивим їм набором

диференційних ознак. Що ж до специфіки мовних одиниць, то вони мають моноформатне (фонема, лексема, фразема, дериватема, морфема, синтаксема, стилістема) й поліформатне (фонетичний, лексичний, фразеологічний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний, стилістичний стратуми) представлення, побутують як компоненти парадигматичних, синтагматичних, ієрархічних або будь-яких інших системних утворень із притаманними їм критеріями ідентифікування, класифікування, способами внутрішнього структурування та зовнішнього контактування. Взаємопов'язані причинно-наслідковими, родо-видовими й іншими відношеннями універсальні і специфічні когнітологічні підходи до аналізу мов (мови) та комплексного чи фрагментарного інтерпретування мовних одиниць (мовної одиниці), мовних явищ (мовного явища) перебувають у прямих або опосередкованих детермінативних зв'язках з інтра- та екстралінгвальними чинниками, що програмують, визначають і забезпечують в аналізованій гетерогенній лінгвістичній парадигмі дослідницький поступ з усім його реальним та потенційним репрезентативним спектром.

Важливою для характеризованого когнітивного процесу, інтенційно запрограмованого на енциклопедичну актуалізацію, є взаємодія питомого ресурсу мови й запозичень. Ідеальною моделлю концептуалізації навколишньої дійсності через національно-мовну картину світу, яка не є статичною, а має, за справедливим твердженням С. Єрмоленко, мінливу стійкість (2009, с. 94), варто вважати ту, що оперта на гармонійний синтез опозиції “своє / чуже”, її “розумну” пропорцію, ту, яка не вимагає процедури вдокладненого декодування на рецептивному зрізі. Однак в українськомовному просторі нині відчутно домінує інша еволюційна модель: питомі лексичні, словотвірні, граматичні чи інші мовні одиниці починають конкурувати з образно поіменованими І. Огієнком в його відомій праці “Наука про рідномовні обов'язки” яловими словами, словоформами, афіксами, синтаксичними утвореннями через надмірну їхню присутність в усіх стилях, поступово й найчастіше вже безповоротно відходячи на маргінеси, звужуючи радіус свого функціонування – нерідко аж до повного зникнення. Регулярнішою стала практика, коли суспільство беззастережно сприймає мовні запозичення, не чинить спротиву такому явищу, повністю дистанціюється від пуристичної тенденції. Цей, на перший погляд, позитивний напрям розширення корпусу мови має очевидні негативні наслідки: зміст адресованої широкому колу реципієнтів інформації для багатьох людей стає малозрозумілим, а для окремих – і зовсім недоступним. Ідеться не про національну термінологію з її специфічною практикою використання запозичень, а про загальноповсюдну мову і про її тематично-стилістичне розгалуження.

Прикметно, що навіть освітню галузь, яка покликана дбати про реалізацію таких загальнодидактичних стандартів, як точність, зрозумілість, доступність, посиленість, свідомість та активність, міцність засвоєння знань, умінь і навичок, заповнили чужомовні слова, розпливчасто потрактовані як терміни, номени новітньої методики навчання шкільних предметів [*гейміфікація* – використання ігрових практик у неігровому освітньому середовищі; *кластер-метод* – виділення смислових одиниць тексту та їхня графічна візуалізація у формі схеми (карти); *метод кейса* – груповий метод діяльності, коли спікери груп презентують ідеї колективного розв'язання проблеми, а всі інші слухають і в разі потреби уточнюють, корегують інформацію, ставлять питання, обмінюються думками, роблять висновки; *прийом “Фішбоун”* (“Риб'яча кістка”) – візуалізація порушеної проблеми та її розв'язання у формі риб'ячого скелета з такими графічно актуалізованими сегментами: голова – тема (проблемне питання), верхні кістки – основні поняття теми (факти), нижні кістки – суть проблеми, явища, поняття (причини),

хвіст – висновок (шлях розв’язання проблеми, відповідь на питання); технології “*Воркшоп*” – інтерактивне заняття з високою інтенсивністю групової взаємодії, обов’язковим використанням інформації з власного досвіду й індивідуальною рефлексією як результатом обговорення проблеми, “*Сторі(у)елінг*” – спосіб передачі інформації, емоційно пережитих історій від власного імені, який активізує пізнавальну діяльність слухачів, посилює вплив отриманої інформації на людину] (див.: Маленко, 2019, с. 16–21). Аналізований розряд доповнюють лексеми–найменування 1) неформальних педагогічних посад, 2) конкретних представників новітньої освітньої системи, за якими закріплено специфічні професійні обов’язки вчителя, 3) здійснювану ним індивідуалізовану освітньо-виховну діяльність, 4) її пріоритети та 5) можливих учасників (*едвайзер* – людина з глибокими знання в педагогічній галузі; *коуч* – фахівець, який проводить тренування, спрямовані передусім на створення згуртованого колективу ↔ *коучинг* – творча суб’єктно-суб’єктна взаємодія, спрямована на виявлення та реалізацію потенціалу того, хто навчається, для досягнення ним високого освітньо-професійного, соціального, особистісного розвитку; *ментор* – експерт у педагогічній галузі, людина, яка має великий досвід і готова поділитися ним із менш компетентними фахівцями ↔ *менторство* – процес комунікації досвідченого педагога з менш досвідченими суб’єктами (учнями, студентами), у процесі якого здійснюється передача досвіду, певних знань; *тьютор* – особа, яка проводить з учнями, студентами індивідуальні або групові додаткові заняття ↔ *тьюторинг* – метод індивідуальної турботи про підопічного, що базується на взаєминах “майстер–учень” і передбачає самореалізацію особистості; *фасилітатор* – учитель, завдання якого полягає в стимулюванні та спрямуванні самостійного пошуку інформації для спільної діяльності учнів ↔ *фасилітація* – специфічний вид педагогічної діяльності, завдання якого – допомогти учневі, студенту в усвідомленні себе як самодостатньої особистості, підтримання прагнення до саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення; організований у групі процес колективного розв’язання проблем, яким керує фасилітатор, *фасилітований* – той, кого фасилітують, *фасилітувальник* – той, хто фасилітує, *фасилітативність* – якість особистості).

До багатьох із них неважко дібрати українські відповідники (*коуч* – тренер, *тьютор* – наставник, вихователь, *ментор* – наставник, радник, консультант), що з успіхом пропонує авторка проєкту “Протианглізм” І. Фаріон. Через різні засоби масової інформації (див., напр.: Протианглізм, 2021; Фаріон, 2021) вона ділиться своїми міркуваннями на тему *англізмів* (лексичні запозичення в українській мові з англійської мови або перекладені з неї чи утворені за її зразком), *англізації* (активізація процесу напливу англійських слів в українську мову), *англізаторів* (ті, хто здійснює англізацію), *англоварваризації* (публічне приниження питомого мовного ресурсу й піднесення того, що проникає в українську мову безпосередньо з англійської мови або опосередковано через неї) (Протианглізм, 2021). Аналізуючи недоречність активізації у словниковому складі української мови англійської лексеми *facilitate* “[(fəˈsɪlɪteɪt] v (past і p. p. facilitated, pres. p. facilitating) полегшувати, просувати, сприяти, progress [ˈprɒɡres] n to facilitate ~ сприяти розвитку” з пучком її похідних лексико-граматичних трансформацій – *facilitation* (“сприяння третьої сторони у розв’язанні конфлікту”), *facilitator* (“ведучий, людина чи річ, що полегшує дію чи процес”), яка насправді походить з латинської мови, де *facilis* означає “легко”, що, своєю чергою, похідник від *facio* “робити, чинити, діяти та ін.”, – І. Фаріон небезпідставно критикує освітніх реформаторів, називаючи їх “освітніми руйнаторами”, за те, що ті “не здатні творити освіту на питомій національній основі”, а “механічно запозичують чужі освітні практики і вживають цей англізм латинського

походження під час проведення ... тренінгів (замість вишколів) у школі та виші, приписуючи йому найрізноманітніші роздроблені смисли, які преспокійно передають наші слова на зразок керівник, помічник (асистент), провідник, ведучий. Нема жодного сенсу списувати стоси паперу, аби пояснити значення невмотивованого запозичення замість того, аби розширювати значення питомих слів. Найвідповідніше наше слово в цій ситуації – це помічник” (Протианглізм, 2021).

Не можна не згадати про вплив на розвій мови і її важливої царини енциклопедистики такого складного суспільного феномену, як ідеологія. Загальновідомо, що в полівекторних ідеологічних етнопросторах одні й ті самі реалії дійсності трактують та оцінюють неоднаково, тобто виникає онотасіологічний прецедент: явища, предмети, події факти з огляду на різні способи їхнього відрефлексування на рівні колективних дій, ідей, прагнень людей і виформуваної внаслідок цього суспільної свідомості будуть тлумачитися з позицій гетерогенності, подеколи навіть полярно, що виразно транслює офіційні погляди й бажану, силоміць упроваджувану, не з доброї волі узаконену аксіологічну зорієнтованість панівних у суспільстві ідеологічних стратегій, екстрапольованих на історично-темпоральну вісь з її основними фазами – початком, триванням і спадом. Така норма концептуалізації світу, що оточує людину, через мовний код, як не парадоксально, може позначатися не лише на способах витлумачення структури значень від найзагальнішого до найконкретнішого його формату, а й на принципах укладання словників (див.: Вихованець, Непокупний, Ткаченко, 2002). Не тільки цей когнітивний процес, а й усі проаналізовані вище, а також ті, про які не мовлено, знаходять послідовне та системне відображення в енциклопедичній сфері. Для української словникової традиції в її діяхронній проєкції аналізована заангажованість позамовною реальністю – не виняток, а радше звична річ. Яскравим потвердженням проартикульованого є використовувана в радянський час система функційно-стилістичних, емоційно-експресивних, синхронно-оцінних маркувань і припасування її до ідеологічно скомпрометованих слів, виразів, а ще – перетасування в режимі ручного регулювання через указівки згори корпусу офіційно реєстрових одиниць. Активно впроваджувані в добу незалежності процеси, пов’язані з реабілітацією репресованої лексики, переведенням окремих слів і їх розрядів із обарвленої за різними пейоративними критеріями зони до стилістично нейтральної або позитивно конотованої, поверненням до загальноновживаних одиниць, незаконно вилучених власне українських граматичних форм, засудженням вимоги до протиприродної “української словотворчості: нову лексику й термінологію творити шляхом калькування (копіювання) лексики “старшого брата””, щоб вони “якнайбільше скидалися на “общепонятную”” (Караванський, 2001), відбувалися небезболісно, часто наражалися на зорганізований певними силами й підтримуваний впливовими засобами масової інформації суспільний спротив.

У центрі ідеологічних протиборств ХХ–ХХІ ст. перебував український правопис через відому причину: він є одним із фундаментальних чинників консолідування етносу, промовистим маркером самобутніх рис української мови, її одмінностей від інших споріднених мов, зокрема російської, що мала привілейований статус мови міжнаціонального спілкування в СРСР. Суперечки навколо орфографічного кодексу, що велися в періоди національного піднесення збіглого століття (ренесансні 20-ті й довгоочікувані та обнадійливі 90-ті роки), не припинилися і в ХХІ сторіччі. Узаконені чергові редакції українського орфографічного кодексу (1990, 1993, 2019 рр.) об’єднує низка чинників, передусім те, 1) що вони – бліді копії пропонованих для всенародного обговорення правописних моделей та індивідуальних, колективних рекомендацій, пропо-

зицій, побажань, які надходили від авторитетних учених, майстрів слова, культурних працівників, усіх, хто “прагне писати, дотримуючись норм сучасної української літературної мови” (Мазніченко та ін., 2019, с. 2); 2) що скрипниківській правописній практиці не судилося опинитися в новітньому історичному контексті на правах одного з важливих атрибутів українськості; 3) що радикальні новації, які базувалися “на всьому історичному досвіді ... творення” правописних стандартів (Бурячок, 1995, с. 16), так і не переступили межі пропозицій та побажань; 4) що знаковий крок на шляху реформування орфографічної системи – “Проект найновішої редакції українського правопису” (1989–1990 рр.) – не легітимізувався навіть у найпростішому форматі, позаяк знову спрацювали майстерно апробовані раніше технології про нібито складність, архаїчність нововведень, їхню зорієнтованість не на східно-, а на західноукраїнську або діаспорну орфографічну традицію і т. ін.; 5) що оприявлена на I Міжнародному конгресі українців ідея створення для українців усього світу фундованого на засадах соборності правопису не знайшла належного втілення; 6) що поставлене “перед творцями національного правопису на кожному з етапів його розвитку ... найскладніше із завдань – пошук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, і різночасовими прикметами української мовної традиції – з другого” – й реалізація його “з позицій історичної та етнографічної соборності української мови й української нації” (Мазніченко та ін., 2019, с. 10) була й залишається проблемою з проблем, хоч і передбачалося, що вона в максимально короткий термін неодмінно розв’яжеться, а чергове реформування правописної системи гідно поповнить список важливих мовнополітичних і мовнозаконодавчих справ доби незалежності та й усієї історії становлення української літературно-писемної мови.

Непокоїть і те, що в авторитетних наукових дослідженнях, енциклопедичних і лінгвістичних словниках, навіть у мовознавчих студіях (!) спостережено орфографічну непослідовність, неоперативне реагування на узаконені зміни в правописі або свідоме ігнорування їх. Де-факто – автори, авторські колективи, редактори, відповідальні за випуски й усі причетні до цього процесу особи зобов’язані без будь-яких застережень та відтермінувань використовувати в повному обсязі передбачені новими редакціями українського правопису нововведення, що стосуються всіх його підсистем: графіки (зокрема, послідовне вживання відповідно до дії варіантної / неваріантної норми літери *ґ*, яка передає на письмі зімкнений приголосний в українських, давньозапозичених, зукраїнізованих словах-апелятивах і похідних від них утвореннях, а також у власних назвах), орфографії і пунктуації. Де-юре – відчутно заявляє про себе інша тенденція: часткове врахування новітніх орфографічних норм або, як не дивно, повне ігнорування їх. Відхиленням від норми є послуговування некодифікованими правилами, які закладені в документі, що лише претендує на чинний майбутній правописний кодекс. Удавання до цього орфографічного варіанту активізувалося після бурхливого обговорення “Проекту найновішої редакції українського правопису”, яке пробудило національну свідомість, розширило коло шанувальників так званої “скрипниківки”. Серед ревних її захисників і пропагувальників – журналісти загальноукраїнського телевізійного каналу СТБ, які й дотепер продовжують реанімувати та легітимізувати вилучені після згортання українізації правила написання і вимови окремих питомих та іншомовних слів і їхніх форм, дбають про розширення функційного простору вилучених з ужитку в процесі боротьби з українським буржуазним націоналізмом на мовному фронті лексичних одиниць, усталених виразів, власне українських граматичних форм, національно конотованих фразеологічних структур. “... В деяких програмах СТБ, як один

з небагатьох українських телеканалів, – читаємо у Вікіпедії, – використовував окремі правила Харківського правопису, тим самим наразившись як на схвальні, так і на критичні відгуки громадськості” (СТБ, 2022). Не зайвим буде сказати, що цей авторитетний канал одним із найважливіших завдань уважав упровадження моди на красиве українське мовлення. Він виробив для себе мовну політику, якої послідовно дотримувався. Допомігав каналові Інститут української мови НАН України. Творчим вінцем такої спільної праці стала книга “Ромова, або де ми помиляємося...”, яка сприяла і сприяє “підвищенню рівня культури українського мовлення не лише в телевізійних засобах масової інформації, а й в інших сферах життя українського суспільства” (Городенська, Кабак, 2006).

Послідовними оборонцями й пропагувальниками правописної системи 1928–1929 рр. стали також науковці, письменники, освітяни, видавці та інші категорії людей, які впливають на перебіг суспільних подій. Не опинилися поза рамками цієї чутливої для українського суспільства проблеми й словникарі. Нерідко в лексикографічних працях, як і в наукових та публіцистичних розвідках, навіть у мовознавчих студіях (!) з’являлися коментарі про орієнтування їхніх авторів не на чинний правопис, а на “скрипниківку”, що знайшла своє найлогічніше й найсистемніше продовження в підготовленому провідними вченими-мовознавцями – В. Німчуком, А. Грищенком, І. Вихованцем, К. Городенською, С. Головащук, Н. Клименко, О. Пономарівим, Н. Тоцькою – “Проекті найновішої редакції українського правопису”. Українське суспільство, повертаючись на новому етапі свого ренесансу до національно-, мовно-когнітивного досвіду доби українізації, найактивніше підтримало такі орфографічні традиції:

- уживання літери **и** на початку українських питомих та засвоєних слів перед приголосними **н** та **р**, на початку відповідних вигуків, звуконаслідувань і похідних від них утворень: *ишиий, ирій, ирод, ич!, икати* (пор.: *вирій, гикавка*);
- уживання флексії **-и** в іменниках третьої відміни з кінцевою групою приголосних, а також у словах *кров, любов, осінь, сінь, Русь* у родовому відмінку;
- уживання закінчення **-и** в родовому відмінку однини іменників четвертої відміни, які, відмінюючись, приймають **-ен**: *ім’я – ім-ен-и*;
- відмінювання іноземних запозичень – іменників на **-о**, крім тих, у яких перед **-о** є інші голосні: *кіно – кіна, бюро – бюра* й т. ін.;
- уживання як нормативних паралельних форм: *ефір – етер, кафедра – катедра, марафон – маратон* і т. ін. у словах грецького походження на місці букви **θ** (**th**);
- поширення “правила дев’ятки” на правопис іншомовних власних назв: *Аристотель, Едип, Сизиф; Занзибар, Сиракузи*;
- уживання **іа** всередині слів іншомовного походження на місці **ia**: *артеріяльний, геніяльний, матеріял*;
- передавання іншомовного дифтонга *ai* через *ав* у загальних найменуваннях: *авдит, аудиторія, авкціон, автобіографія, автор, інаугурація*.

Ухиляння від затверджених Постановою Кабінету Міністрів України правописних норм, тобто чинних, і послугоування тими, які послідовно заманіфестовують специфіку української мови, її відмінності від інших близькоспоріднених мов, але втратили свою юридичну силу, – явища одного порядку, оскільки перебувають поза правовим полем. Парадокс полягає в тому, що українське законодавство, на відміну від французького чи інших, не передбачає покарання за такі несумісні з духом і буквою закону, з етикою і моральними принципами академізму дії. Вони є абсолютно неприйнятними в освітньо-науковому середовищі, в енциклопедистиці як важливому складникові на-

ціональної культурної спадщини, позаяк її стратегічне завдання – продукувати глобальний щодо змісту (його визначають реальні, добуті з авторитетних джерел факти, переконливі аргументи, незаперечні докази) й бездоганний стосовно форми, головно мовного оформлення (його показником є високий рівень грамотності в широкому розумінні цього поняття) текстовий контент у вигляді гасел, структурованих за уніфікованими на рівні світового та вітчизняного досвіду взірцями. Можна з певністю твердити услід за англійським політиком і філософом Ф. Беконом, що словники, як і книжки, – кораблі думки, які мандрують хвилями часу й несуть свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління.

Дискусії на порушені вище винятково актуальні мовні теми тривають, набуваючи періодами особливої гостроти, а нерідко й дисонуючи з пріоритетними принципами українського державотворення. Такий не зовсім привабливий стан речей засвідчує, що аналіз мовної ситуації, формування мовної політики й випрацювання досконалого мовного законодавства в країні потребують виняткової уваги й реальних дій з боку владних структур, а також тих інституцій, які покликані опікуватися цими важливими складниками гуманітарної атури нації.

Для лексикографії, що “дає науковцям інструмент для найповнішої і найточнішої фіксації фактів духовної культури народу” (Мовчун, 2018, с.112), та енциклопедичної справи загалом, крім таких стратегічних алгоритмів когніції, як вербальна об’єктивація на основі колективного й індивідуального досвіду концептуальної картини світу й логічна операція, яка розкриває самодостатній зміст денотата через призму його загальних та істотних релевантно-диференційних ознак і встановлення місця в системі матеріального світу, не менш сутнісним є оперативне реагування на радикальні й навіть зовсім непримітні зміни в суспільстві. Вони не можуть безслідно зникнути у вирі історії.

Вербалізовані й реально ідентифіковані конкретні денотати, які “є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості” (Селіванова, 2006, с. 365), можуть корелювати чи не корелювати з узаконеними, утрадиційненими локативно-темпоральними координатами, тобто мати свій ареал поширення, фази існування, закріпленість на аксіологічній шкалі з її атропоцентричними та етноцентричними квалітативними позначками. Отже, предмети, явища, процеси, стани, ознаки, властивості, відношення, ситуації, життєві стратегії як конкретні репрезентанти денотатів, що в сукупності формують мовну картину світу, протягом певного часу або не змінюють своєї денотативної та конотативної природи й зафіксованих в енциклопедичному просторі дефініційних параметрів, або еволюціонують із різною мірою інтенсивності, розширюючи / звужуючи локативний радіус, набуваючи синхронної оцінної якості – посилення / послаблення притаманного їм статусу меліоративності / пейоративності. Ці трансформації найвиразніше демонструє вже згадувана в контексті, близькому до аналізованого, ідеологічна сфера. Відновлення Україною незалежності після розпаду Радянського Союзу, процеси активного національного відродження, що логічно продовжили державно-національні традиції УНР, зумовили появу й утвердження іншої системи ідей, переконань, цінностей, установок. Вони ґрунтуються головно на тих принципах плюралізму в різних сферах суспільного життя, передовсім ідеологічно-культурній, які змінили підтримувану й заохочувану в Радянському Союзі пропаганду комуністичної ідеології, монопольної влади КПРС, імперської влади, партноменклатури.

Нова національна доктрина покликала до життя якісно відмінний інформативно-енциклопедичний ресурс, який би адекватно репрезентував “сукупність уявлень,

переконань та ідей, зосереджених на стосунках людей” у незалежній Україні та “призначених виправдовувати чи змінювати ці взаємини, об’єднуючи людей для колективних дій” (Лісовий, 2011, с. 204). Як слушно зауважує відомий фахівець у цій галузі М. Железняк, з-поміж невідкладних завдань уседержавного значення цілком логічно й прогнозовано з огляду на традицію українського державотворення на початку XX століття опинилося і таке: “побачити й інтерпретувати нове, що з’явилося в житті українського суспільства, і включити його в багатющу, справді грандіозну картину реальної України в усіх аспектах, причому на рівні всіх регіонів, що особливо важливе з огляду на активізацію регіонального життя в Україні” (Железняк, 2009, с. 1080). Українська енциклопедистика за відносно нетривалий термін досягла значних успіхів. Побачили світ численні енциклопедичні видання, зокрема енциклопедичні довідники, енциклопедичні словники, енциклопедичні словники-довідники, словники-енциклопедії, довідники-енциклопедії, а згодом й енциклопедичні онлайн-ресурси, що нині набули, насамперед через свою прагматичність, особливої популярності, та фундаментальні енциклопедії. Окремо варто вияснити місце й роль в аналізованій парадигмі національного духовно-інтелектуального розвитку “Енциклопедії Сучасної України” (ЕСУ), яка почала виходити друком від 2001 року. Цей успішний, своєчасний і перспективний проєкт НАН України перевершив “Українську Радянську Енциклопедію” в 17 т. і обсягом, і, що є по-особливому важливим, змістом, його національною та патріотичною вкоріненістю. Багатотомна праця “охоплює всі сфери буття України, від географічного положення, природи, історії, політичного устрою, економіки й промисловості, науки, культури, мистецтва, літератури – до спорту й молодіжної субкультури” (Железняк, 2009, с. 1080). Досягнені ваговиті результати – це, за стратегією творців, лише пів успіху. Основне ж полягає в тому, що ЕСУ “покликана створити передумови для підготовки і видання Української універсальної енциклопедії (Національної енциклопедії України) – як найвищого узагальнення і систематизації суми наших знань про світ і про себе, як свідчення інтелектуального і культурного потенціалу нашого суспільства, нашої здатності до самопрезентації в сучасному насиченому світовому інформаційному просторі, спроможності посісти належне місце у світовій культурній взаємодії” (Железняк, 2009, с. 1080). Це не амбітні цілі, не якісь промоційні, меркантильно пущені в хід наративи, а цілком реальна перспектива найбільшої української енциклопедії за кількістю томів і гасел, що засвідчують 24 оприявлених томи, кожен із яких осібно, а всі вони в органічній концептуальній сувіязі зарекомендували себе “цінним для соціуму інформаційним джерелом” (Железняк, 2021, с. 22). Сказане потверджують також результати веб-опитування, здійсненого в 2021 році за допомогою анкетування, респондентами якого були мешканці більшості областей України (92%) й інших держав (8%). Одержано схвальні відгуки, які об’єднує думка одного з користувачів ЕСУ: “Це високо компетентна, корисна енциклопедія, що на часі” (Железняк, 2021, с. 37). Посилює репрезентативність вибірки освітній індекс опитаних: “35,4% – користувачі з науковим ступенем кандидата чи доктора наук або претенденти на них (аспіранти, докторанти), 20% – спеціалісти або магістри (гуманітарний профіль), 18% – спеціалісти або магістри (негуманітарний профіль), 12% – школярі або студенти, 9% – молодші спеціалісти, 5% – бакалаври” (Железняк, 2009, с. 22).

Що ж до вже згадуваної функційно активної в часи національного розвитку динаміки, пов’язаної з дією ідеологічних чинників, то її мовними репрезентантами є спеціалізовані енциклопедії і мовознавчі словники. Системні характерологічні відомості вміщено в тлумачних словниках. До типових змін, які зафіксовано в цих лексикографічних

джерелах, уналежнено такі: 1) введення до реєстру лексем, які з ідеологічних причин замовчувалися або їм заборонялися; 2) розширення словникового складу лексичними поняттями, що номінують нові події, явища, факти тощо; 3) набуття номінативами нових або втрата ними колишніх ідеологічних та інших маркерів; 4) розширення семантичної структури чинних слів новими значеннями або лексико-семантичними варіантами значення. Ступінь розглядуваної новизни умовний, оскільки окремі з вирізнених динамічних процесів є новаційними лише в материковій Україні. У діаспорі ж вони не вилучені з енциклопедичних студій і потрактовані за іншими критеріями, які не збігаються з радянськими ідеологемами. Про них також подано інформацію в гаслах. Наприклад, в “Енциклопедії Українознавства”, що є “важливим чинником культурологічного “кровообігу” [українського – М.С.] суспільства поряд з енциклопедіями світового міжнародного характеру” (Кубійович, 1993, т. 1, с. X), представлено статтю про С. Бандеру (Кубійович, 1993, т. 1, с. 87) та інших політичних і держаних діячів, яких радянська система визнала ворогами народу. До цього видання ввійшли також деривати, мотивовані онімом й об’єднані словотвірним значенням “особа за належністю до ідеологічного, політичного угруповання”: *бандерівець* – “чл. фракції ОУН, а від 1941 підпільної орг-ції, очоленої С. Бандерою. Більш. пропаганда вживає назви Б. на означення учасника сучасної укр. визвольної боротьби і антибольш. спротиву” (Кубійович, 1993, т.1, с.88). У виданому в 70–80-х роках ХХ століття “Словникові української мови” в 11 томах, що є першим тлумачним словником української мови із реєстром понад 134 тис. одиниць, справді “епохальною для другої половини ХХ ст. працею”, яка, “без сумніву, залишатиметься еталонною й авторитетною” (Мовчун, 2018, с. 112), статті з мотивувальним компонентом *Бандера*, як і варто сподіватися, не знайти. Укладачі додаткового тому до цієї фундаментальної праці (2017 р.) у передньому слові наголошують, що таких ідеологічних обмежень стосовно персоналій та джерельної бази словників, які були в колишньому Союзі РСР, не мала жодна зі слов’янських країн, “до лексикологічного вивчення і використання матеріалів ... не допускалися тексти широкого кола авторів, на чії імена й твори впродовж 30–70-х років ХХ ст. влада наклала суворе табу чи печать, чи замовчування” (Гриценко та ін., 2017, кн. 1, с. III). Заборонялося все, що бодай малими штрихами не корелювало із теорією та практикою будівництва лихого пам’яті соціалістично-комуністичної системи.

Висліди цього всього очевидні: відсутність у реєстрі багатьох знакових для української історії, культури постатей, викреслення з історичного контексту подій, понять, які віддзеркалюють досягнення, героїчне минуле українського народу, надлишкове використання радянського ілюстративного матеріалу. “Мазепинсько-петлюрівсько-бандерівські” гасла офіційно з’явилися пізніше – у добу незалежності. У “Великому тлумачному словникові української мови” (2001 р.) значне місце надано “таким пластам лексики (економічні, історичні, філософські, політичні поняття, терміни науки та мистецтва), що ... звільнені від ідеологічного навантаження та надмірної політизації” (Бусел, 2001, с. III). З-поміж них і слово *бандерівці* (одн. *бандерівець*) – “Учасники військово-політичних формувань Української повстанської армії в Західній Україні в 1942–1954 рр.” (Бусел, 2001, с. 36). Цю дефініційну структуру уточнено в аналогічних працях, що побачили світ пізніше.

Зокрема, у “Словникові української мови” в 20 томах (2010 р.), одним із засадничих лексикографічних принципів якого є “звільнення ... від рудиментів тоталітарного режиму; денаціоналізація лексикографічного матеріалу; забезпечення лексикографічної об’єктивності” (Широков, 2010, т. 1, с. 8), не лише видалено цитати з творів класиків

марксизму-ленінізму, а й знято ідеологічну лексику, що в наш час уже втратила сенс і навіть потенційну перспективу стосовно функціонування, очищено тлумачення багатьох реєстрових слів від ідеологічних нашарувань попередньої епохи й розширено або звужено значеннєво-стилістичний діапазон гасел, уведено до обігу новий або реанімований лексичний ресурс. Із розряду нововведень – три статті з похідними від антропоніма Бандера утвореннями [*бандерівці* (*бандерівець*, *бандерівка*), *бандерівщина*, *бандерівський*], причому перша з них має складну будову – основне значення супроводжує лексико-семантичний варіант з експліцитно актуалізованим інформативним планом: 1. *Бандерівці* (одн. *бандерівець*, *бандерівка*). Члени військово-політичних формувань контрольованої ОУН(р) Української повстанської армії в Західній Україні в 40–50-х роках ХХ ст. на чолі зі С. Бандерою; // Прихильники національно-визвольного руху 40 – 50-х рр. ХХ ст. у Західній Україні. 2. *Бандерівщина*. розм. Назва національного руху в Західній Україні на чолі зі С. Бандерою в 40–50-х рр. ХХ ст. 3. *Бандерівський*. Прикм. до бандерівці (Широков, 2010, т. 1, с. 349). Дещо в іншому лексикографічному вимірі постають аналізовані відонімні лексеми в додатковому томі до “Словника української мови” в 11 томах: *Бандерівці* (одн. *бандерівець*, *бандерівка*). 1. іст. Члени Організації українських націоналістів, яку очолював Степан Бандера. 2. перен., розм., схв. або несхв. Свідомі українці. 3. *Бандерівський*. Прикм. до бандерівці. (Гриценко та ін., 2017, кн.1, с. 43).

Як бачимо, аналізована лексема, мотивувальною основою якої є власне прецедентне ім'я, активно еволюціонує в бік розширення семантичного обсягу і словотвірного потенціалу. Вияскравлення переносного значення “Свідомі українці” – адекватна когнітивно-вербалізаційна реакція на політичну ситуацію в Україні. Процес семантичної експансії пожвавився після Помаранчевої революції, коли номінація *бандерівці* почала стосуватися не тільки тих українських націоналістів, які вважали себе однодумцями, прибічниками ОУН, позиціонували себе прихильниками найрадикальніших методів боротьби за самостійну Україну, не лише представників українського націоналістичного підпілля, вихідців із західних земель України, а й усіх, для кого Україна – соборна, самостійна, незалежна, унітарна держава. Це збірний образ проєвропейських, прозахідних українців, прихильників Майдану вже як національного й навіть світового архетипу свободи. Формування семантичної структури цього іменника триває. Оригінальної динаміки воно набуло під дією такого екстралігвального чинника, як повномасштабне вторгнення в Україну військ Російської Федерації. У номінативному полі з інтегративною семою ‘*бандерівці*’ опинилася, за оцінкою росіян, українська влада. Отже, іменникова лексема *бандерівці* набуває етнічних рис, тобто здатності функціонувати в одній парадигмі з лексичними одиницями *українці*, *малороси*, *хохли*, *русини*, *мазепинці*, які залежно від адресанта оцінки експлікують різну конотацію. Є підстави твердити, що вона в недалекому майбутньому постане в удокладненішій лексикографічній версії принаймні на рівні лексико-семантичного варіанта значення.

Динамічні процеси ідеологізації / деідеологізації пережили й переживають інші знакові лексеми та цілі розряди слів. Яскравим прикладом цього може служити номінація *тризуб*, яку свідомо не зафіксовано в 11-томному “Словникові української мови”. Її повністю вилучено з ужитку через боротьбу з українським буржуазним націоналізмом та релігійним опіумом. Не лексикографовано навіть такого далекого від ідеологічного узусу складника семантичної структури слова *тризуб*, як “У давньогрецькій і давньоримській міфологіях – зброя бога морів – Посейдона – Нептуна” (Бусел, 2001, с. 1266). Гасло “Тризуб” актуалізувалося лише в добу незалежності у словниках різних

типів, енциклопедичних виданнях та енциклопедіях із чітко вирізненим давнім і сучасним українським змістом, системно представленим в “Енциклопедії Українознавства” (Кубійович, 2000, т. 9, с. 3257–3258), а також релігійним та міфологічним.

Інакша історія випала дериватові *жовтоблакитник* та його мотивові *жовтоблакитний*. У “Словникові української мови” в 11-ти томах і лексикографічних джерелах, пізніше укладених на його базі, спостережено суттєві розбіжності щодо реалізації аналізованими номінативними одиницями ідеологічного змісту. На рівні репрезентованої аналізованим прикметником колористичної семантики “який поєднує в собі жовтий та блакитний кольори” змін не сталося, тоді як переносне значення набуло ідеологічної полярності, пор.: 2. *Жовто-блакитний*. іст. Стос. до української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, що мала прапор такого кольору (Білодід, 1971, т. 2, с. 541) – 2. *Жовто-блакитний*. перен. Стос. до національного руху в Україні, символом якого є прапор, що поєднує в собі жовтий і блакитний кольори (Гриценко та ін., 2017, кн. 1, с. 346). Повернено до вжитку субстантивованій прикметник жовтоблакитні, що має форму множини й реалізує семантику “прибічники національної і державної самостійності України” (Гриценко та ін., 2017, кн. 1, с. 346). Аналогічна лексикографічна трансформація характерна для іменника прикметникового походження жовтоблакитник, пор.: *Жовтоблакитник*. зневажл. Представник української буржуазно-націоналістичної контрреволюції (Білодід, 1971, т. 2, с. 541) – *Жовтоблакитник*. іст. Назва прихильників української національної ідеї (Бусел, 2001, с. 277); *Жовтоблакитник*. іст., зневажл. Представник сил української національно-державної орієнтації (у мові політичних опонентів під час громадянської війни й пізніше) (Широков, 2010, т. 4, с. 771); *Жовтоблакитник*. несхв. Про прибічників української національної ідеї (Гриценко та ін., 2017, кн. 1, с. 346). Викликають роздуми й суперечності стосовно вмотивованості / невмотивованості обмежувальних позначок несхв. та іст. Можна твердити, що сутнісна для лексикографічного опису процедура встановлення функційної специфікації не сягнула свого завершального етапу. Варто наголосити й на тому, що таке дисонування – поширене явище у словництві.

З-поміж особливих, відповідальних і обов’язкових завдань енциклопедистики – оперативне фіксування нових подій, явищ, фактів і тих, що еволюціонують, перебувають у стадії розвитку з притаманними йому різноспрямованими, часто непередбачуваними, навіть радикально відмінними наслідками. На цьому етапові дефініювання важливо тримати на оці те, що стане опертям “авторитетного подання інформації з широкого кола питань” (Железняк, 2017, с. 8), підмурком майбутніх гасел. Бажаний результат, зрозуміло, забезпечить сумлінна праця дослідників, а ще – світоглядно-психологічний чинник. Його зміст визначає те, що “на лексикографічну інформацію можуть впливати ідеологічні настанови або симпатії самих укладачів словників. Успіх лексикографічної праці залежить від того, наскільки мовознавці-лексикографи готові відійти від власних ідеологічних уподобань, вийти за межі стереотипів, стати поза ідеологією для її об’єктивного й багатозначного відображення в рамках словникової статті. Для цього їм потрібні знання самої ідеології в усіх її соціально типізованих диференціаціях, щоб в основу власної праці покласти принцип наукової об’єктивності” (Калиновська, 2008, с. 39).

Сьогодні зусилля багатьох дослідників зосереджені довкола проблеми енциклопедичного інтерпретування воєнних дій в Україні. Їх називають по-різному: для росіян – це *спеціальна військова операція* (Еспресо, 25.02.2022), тоді як українців і світу – *незаконна війна Путіна проти України* (Українська правда, 10.10.2022), *третя світова*

війна (ZAXID.NET, 29.09.2022), *геноцидна війна на винищення України* (NEWS УКРАЇНА, 18.09.2022). Фактичний матеріал (майже п'ятсот одиниць) засвідчує, що номінативну домінанту формують синтаксичні структури, основним носієм інформації в яких є мілітарна лексика. Найвищою функційною активністю наділена лексема *війна* – “організована збройна боротьба між державами” (Бусел, 2001, с. 145).

Індивідуалізовані назви денотата “сучасні воєнні дії в Україні” зінтегровано відповідно до семантичної референції конкретизаторів слова-маркера *війна* в такі семантичні моделі: 1) “війна” / “ідеологічна спрямованість”; 2) “війна” / “рушійні сили (рушійна сила)”; 3) “війна” / “мета”; 4) “війна” / “місце”; 5) “війна” / “локальний конфлікт”; 6) “війна” / “нелегітимність”; 7) “війна” / “тактика”; 8) “війна” / “час”; 9) “війна” / “місце в історії суміжних подій”. Вони можуть об'єднуватися між собою й утворювати комбіновані моделі, як-от: “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “місце”; “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “час”; “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “місце” / “час”; “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “нелегітимність”; “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “нелегітимність” / “місце”; “війна” / “тактика” / “місце”; “війна” / “рушійні сили (рушійна сила)” / “місце”; “війна” / “рушійні сили (рушійна сила)” / “нелегітимність”; “війна” / “рушійні сили (рушійна сила)” / “час”; “війна” / “рушійні сили (рушійна сила)” / “нелегітимність” / “місце”; “війна” / “рушійні сили (рушійна сила)” / “місце в історії суміжних подій”; “війна” / “нелегітимність” / “місце”; “війна” / “локальний конфлікт” / “місце”; “війна” / “локальний конфлікт” / “час”; “війна” / “локальний конфлікт” / “місце” / “час”; “війна” / “нелегітимність” / “час”; “війна” / “нелегітимність” / “місце” / “час”; “війна” / “мета”; “війна” / “мета” / “місце”; “війна” / “місце в історії суміжних подій” / “місце” (див.: Степаненко, 2018, с. 57–83).

До найпродуктивніших належить модель “війна” / “рушійні сили”, формально-граматичним репрезентантом якої є іменниково-прикметникові та іменниково-іменникові конструкції: *кровопролитна російсько-українська війна* (Слово Просвіти, 26.08–07.09.2022), *широкомасштабна війна Російської Федерації проти України* (Слово Просвіти, 11–17.08.2022).

Найуживаніший тип становить найменування *російсько-українська війна*. Можна прогнозувати, що воно має реальну перспективу зайняти нішу офіційної назви воєнної події, яка охопила Україну, і розширити номінативну парадигму воєн, що їх пережило людство: *російсько-шведська війна* (1741–1743), *британсько-французька війна* (1756–1763), *франко-російська війна* (1812), *російсько-турецька війна* (1768–1774, 1877–1878), *російсько-японська війна* (1904–1905) та ін. Із конструкцією *російсько-українська війна* у відношенні семантичної кореференції перебувають номінативні структури на взірць *московсько-українська війна* (Тверезий погляд, 12.10.2022), *кацапсько-москальсько-рашистська війна* (YouTube, 27.03.2022) з експліцитно демонстрованим аксіологічним навантаженням.

Когнітивна особливість енциклопедичного оречевлення аналізованої події полягає в тому, що дефініційні рамки всіх вирізнених моделей досить часто розширюють обарвлені різними стилістичними відтінками компоненти. Найчастіше аксіологічну функцію перебирають на себе неоднорідні стосовно значення прикметники, зокрема ті, для яких ідентифікувальними є семи ‘загальна негативна оцінка’, ‘шкода’, ‘соціальна оцінка’, ‘виділюваність’. Вони сполучаються зі словом-маркером *війна*, нерідко конституюють послідовні синтагматичні ланцюги, що перетворюються на яскраві оцінні маркери події. Процес активного номінування аналізованого денотата відбувається відповідно до лінгво-історичних традицій творення назв воєн і водночас виявляє спе-

цифіку, що засвідчують індивідуально-авторські конструкції з органічно притаманним їм високим ступенем аксіологічності й регулярною метафоричністю: *“хрестовий похід” проти “українських нацистів”* (Українська правда, 02.09.2022), *війна за особисту, родинну, суспільну, державну Свободу* (Слово Просвіти, 22–30.06.2022), *черговий злочин, скоєний московськими людоїдами* (Слово Просвіти, 04–10.08.2022), *“повторення гріха Каїна”* (Літературна Україна, 23.04.2022). Проблема випрацювання уніфікованої дефініції описуваного денотата далека від розв’язання. Вона потребує зусиль фахівців воєнної науки, історії, політології і, зрозуміло, мовознавства.

Розширення семантичної структури слова, формування на його основі нових лексичних словосполучень і тих, які фразеологізуються, рельєфно віддзеркалює номінативна одиниця *майдан* (*Майдан*), яка після Помаранчевої революції, Революції гідності поповнила розряд лексем із глибинним ідеологічним змістом. Цей іменник має полісемантичну будову. У “Словникові української мови” в 11 томах зафіксовано такі його значення: 1. Велике незабудоване місце в селі або місті; 2. Невелике рівне місце на землі, призначене для чого-небудь; 3. діал. Лісова галявина; 4. діал. Столярня; 5. археол. Стародавня могила, розкопана згори (Білодід, 1973, т. 4, с. 597). Типовим для нього є перше значення, на базі якого розвинулися переносні (символічні) значення. Перейшовши межу первинної номінації, воно набуло експліцитних ознак вторинної номінації, диференційних характеристик слів-символів, спектр яких перманентно шириться, передовсім на рівні лексичних словосполучень (*Тарифний майдан*, *Мовний майдан*, *Податковий майдан*).

Семантичними модифікатами слова *Майдан*, які можна кваліфікувати залежно від контекстуального оточення і самостійними значеннями, та їхніми лексико-семантичними варіантами, є, зокрема, такі: 1. Місце, де виборюють права людини, де вона висловлює свою громадянську непокору, де відстоюються її демократичні свободи: *Нема у світі більше України, а ця одна – сьогодні на Майдані* (В. Слапчук); 2. Свідомий український народ: *...Якщо влада відступатиме від Майдану, – довір’я до неї впаде* (А. Солонський); 3. Велике зібрання людей, яке ухвалює щось важливе: *Мовне питання – на Майдан* (А. Троян); 4. Докорінна зміна в суспільстві, у суспільній свідомості: *Символами швидких змін стали уламки Берлінської стіни, “круглий стіл” у Варшаві і наш Майдан у Києві* (В. Ющенко); 5. Протестні акції, мирний протест, демократичні перетворення, зміни, які відбулися в Україні в післякучмівську та післяянуковичівську добу: *Не дай, Боже, нам відступити від того, що тепер образно називають Майданом* (М. Плав’юк); 6. Місце протестних акцій: *Люди стоять на Майдані. На всіх Майданах України. Це вже суцільний Майдан* (Л. Костенко). Ці еволюційні зміни фіксує й орфографічна практика: загальну назву передають малою буквою, тоді як власну – великою, бо ж ідеться не тільки про столичний майдан Незалежності, а й про багатотисячні майдани в усіх українських містах і селах, де люди сказали “Ні! – злочинній владі, олігархам, нечесним і брудним виборам, скомпрометованій державотворчості”, “Так! – чесній владі, українській незалежності й самостійності, європейському векторові розвитку держави”. Пор.: *На майдані запалювались ватри, біля них пританцьовували, гріючись, солдати* (П. Панч) – *Отож повертаємося на український революційний Майдан* (В. Яворівський) (див.: Степаненко, 2017, с. 12).

Процес семантичного оновлення лексеми *Майдан* у дещо пригальмованому вигляді триває і нині, новосформовані значеннєві сегменти узуалізуються. знаходять своє відображення в лексикографічних джерелах. У “Словникові української мови” в 20 томах семантичну структуру досліджуваної субстантивної лексеми розширено таким –

шостим – значенням: 6. (з великої літери). Масова тривала акція протесту проти влади під політичними або економічними гаслами, перев. на одній із центральних площ міста (від назви майдану Незалежності в центрі Києва, на якому вперше наприкінці 2004 р. відбулася така акція) (Широков, 2010, т. 8, с. 386). Позицію окремих реєстрових одиниць зайняли такі лексеми відагоронімного походження: *Майданення*. розм., рідко. Дія за знач. майданити; *Майданити*. розм. Проводити акції протесту проти певних дій або рішень влади; *Майданівець* (майданівка). розм. Учасник акцій протесту проти певних дій або рішень влади; *Майданник*. 1. розм. Те саме, що майданівець (Широков, 2010, т. 8, с. 386–387). Докладніший лексикографічний опис у вигляді утрадиційної моделі “значення слова // лексико-семантичні варіанти значення” подано в другій книзі додаткового тому до “Словника української мови” в 11 томах: 2. Майдан. (М велике). Масові національно-патріотичні протестні акції в Україні (за назвою Майдану незалежності в Києві). // Протестні акції, які зумовлені конкретними соціально-економічними причинами і в яких бере участь значна кількість людей. // (М велике і мале, а також у лапках). Масові акції проти влади в інших країнах; // Будь-яке місце, де відбуваються протестні акції (Гриценко та ін., 2017, кн. 2, с. 8). Похідного дієслівного утворення *майданити* в цьому виданні немає, однак у ньому поряд із відагоронімами лексемами *майданівці* (*майданівець*, *майданівка*) побутує реєстрове слово *майданівський* – Стос. до Майдану і прикметник до майданівці (Гриценко та ін., 2017, кн. 2, с. 8). Для нього характерними є висока частота вживання й активна сполучуваність на правах залежного атрибутивного модифікатора субстантивної конструкції.

Принагідно зауважимо, що від ойкохороніма *Майдан*, який набув ознак ідеологеми, утворилася низка похідних слів із позитивно або негативно конотованим змістом. У досліджуваному матеріалі, головню публіцистично-політичному дискурсі, зафіксовано такі одиниці різної частиномовної належності, а саме: 1) іменники: *автомайдан*, *антимайдан*, *антимайданівець* (*антимайданець*), *євромайдан*, *євромайданівець* (*євромайданець*), *євромайданер*, *новомайданівець*, *майданболітер*, *майданер*, *майданець*, *майданізм*, *майданкування*, *майдаун*, *майданник*, *майданик*, *майданізація*, *майданство*, *майданс*, *майданофіл*, *майданофоб*, *майдизм*, *псевдомайданівець*, *мікромайдан*, *позамайдання*, *помайдання*, *постмайдан*, *розмайданення* та ін.; 2) прикметники: *новомайдановий*, *майданутий*, *передмайданний*, *післямайданний*, *позамайданний* та ін.; 3) дієслова *замайданитися*, *майданити*, *майданитися*, *майданути*, *майданутися*, *відмайданити*, *відмайданитися*, *замайданити*, *замайданитися*, *земайданитися*, *недомайданити*, *недомайданитися*, *перемайданити*, *перемайданитися*, *розмайданити*, *розмайданитися*, *майданикувати*, *розмайданутися* та ін.; 4) прислівники: *майданно*.

Поза лексикографічними берегами опинилися наповнені синхронною знаковістю пропріативи *Антимайдан* – короткотривалі мітинги 2004 року, підкріплені адміністративним ресурсом, на підтримку влади В. Януковича й проти євроінтеграційного курсу України та *Євромайдан* – масові багатотисячні акції в Україні на підтримку європейського вектора політики України. Енциклопедистів чекає постійна робота – адекватне лексикографічне опрацювання матеріалу цього ідеологічного узусу й багатьох інших.

Когнітивні алгоритми об’єктивації мовної картини світу з виокремленням в інформаційно-вербалізаційному просторі енциклопедичного дискурсу – складна інтелектуальна процедура, що вимагає широти фонових знань, ретельної систематизації, аргументації і – насамкінець – концептуалізації їх. Енциклопедичні гасла як індивідуальні

факти і як об'єднані за різними критеріями тематично туті сюжети слугують важливими носіями відомостей про світ у його найповнішому вимірі. Усе, про що йшлося вище, – або претекст до вилогізованого, повноцінно виструктурованого енциклопедичного гасла, або постскрипtum до нього, тобто синхронно вмотивований коментар. Нові часи, як відомо, накладають печать свого духу на все перебуле й цим розпросторюють шляхи-дороги майбутньому пізнанню. А воно, як твердить наука філософія і любомудрість життя, не має часових, просторових, причинових або будь-яких інших меж.

ЛІТЕРАТУРА

- Білодід, І. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови* (т. 1–11). Київ: Наук. думка.
- Бурячок, А. (1995). Про концепцію нової (остаточної) редакції українського правопису. *Мовознавство*, 1, 16–19.
- Бусел, В. (Ред.). (2001). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ: Ірпінь.
- Вихованець, І., Непокупний, А., Ткаченко, О. (2002). Про новий тлумачний словник української мови. У В. Німчук (Ред.), *Мовознавство, доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі україністів* (с. 17–22). Київ.
- Городенська, К., Кабак, В. (2006). *Промова, або де ми помиляємося...* Київ: Стандарт.
- Гриценко, П., Винник, В., Гнатюк, І., Городенська, К. (Ред.). (2017). *Словник української мови в 11 томах. Додатковий том* (кн. 1–2). Київ: Дмитро Бураго.
- Єрмоленко, С. (2009). Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*, 3/4, 94–103.
- Железняк, М. (2009). Історія енциклопедичної справи в Україні. *Україна дипломатична*, 10, 1077–1081.
- Железняк, М. (2017). Українська електронна енциклопедистика: тенденції розвитку та місце в інформаційному просторі держави. *Енциклопедичний вісник України*, 8/9, 7–21. <https://doi.org/10.37068/evu.8-9.1>
- Железняк, М. (2021). Розвиток “Енциклопедії Сучасної України” в Інтернеті (за даними опитування користувачів). *Енциклопедичний вісник України*, 13, 22–45. <https://doi.org/10.37068/evu.13.3>
- Калиновська, О. (2008). Проблеми лексикографічного опису ідеологічно забарвлених лексичних одиниць. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*, 85, 35–39.
- Караванський, С. (2001). *Пошук українського слова, або боротьба за національне “Я”*. Київ: Академія.
- Кубійович, В. (Ред.). (1993–2003). *Енциклопедія Українознавства* (т. 1–11). Львів.
- Лісовий, В. (2011). Ідеологія. У кн. І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін. (Ред.), *Енциклопедія Сучасної України* (т. 11). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
- Мазніченко, Є., Македон, В., Шарабанова, С., Яловнича, І. (Ред.). (2019). *Український правопис*. Київ: Наук. думка.
- Маленко, О. (2019). *Методика навчання української мови в школі: Дидактичні матеріали до навчальної дисципліни* (вид. 2-ге). Харків: НПУ імені Г. С. Сковороди.

роди.

- Мовчун, Л. (2018). Додатковий том Словника української мови в 11 томах: досвід і проблеми укладання. *Українська мова*, 65, 112–123. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2018.01.112>
- Протианглізм від Ірини Фаріон. (2021, 20 верес.). *Слово Просвіти*. <http://slovoprosvity.org/2021/09/20>
- Селіванова, О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава, Київ: Довкілля.
- СТБ. (2022). *Вікіпедія*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/СТБ>
- Степаненко, М. (2017). *Політичне сьогодення української мови : актуальний перифрастикон*. Харків: Іванченко І. С.
- Степаненко, М. (2018). *Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік*. Полтава: Дивосвіт.
- Фаріон, І. (2020–2022). Протианглізм. *YouTube*. <https://youtube.com/playlist?list=PLSnkbZxSf-u8hmHVSQrMyTlFIcb1hEyp>
- Широков, В. (Ред.). (2010–). *Словник української мови* (т. 1–20). Київ: Наук. думка.

REFERENCES

- Bilodid, I. (Ed.). (1970–1980). *Slovník ukraínskoi movy* [Dictionary of Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka.
- Buriachok, A. (1995). Pro kontseptsiiu novoi (ostatochnoi) redaktsii ukraínskoho pravopysu [On the concept of the new (final) edition of the Ukrainian Orthography]. *Movoznavstvo*, 1, 16–19.
- Busel, V. (Ed.). (2001). *Velykyi tлумachnyi slovník suchasnoi ukraínskoi movy* [Big Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language]. Kyiv: Irpin.
- Farion, I. (2020–2022). Protyanhlyzm [Anti-anglicism]. *YouTube*. <https://youtube.com/playlist?list=PLSnkbZxSf-u8hmHVSQrMyTlFIcb1hEyp>
- Horodenska, K. & Kabak, V. (2006). *Promova, abo de my pomyliaemosia...* Kyiv: Standart.
- Hrytsenko, P., Vynnyk, V., Hnatiuk, I., Horodenska, K. (Eds.). (2017). *Slovník ukraínskoi movy v 11 tomakh. Dodatkovyi tom* [Dictionary of Ukrainian Language in 11 volumes. Additional volume] (books 1–2). Kyiv: Dmytro Buraho.
- Kalynovska, O. (2008). Problemy leksykohrafichnoho opysu ideolohichno zabarvlenykh leksychnykh odyntys [Issues of lexicographic description of ideologically colored lexical units]. *Scientific Bulletin of National University Kyiv Mohyla Academy. Philology Series*, 85, 35–39.
- Karavanskyi, S. (2001). *Poshuk ukraínskoho slova, abo borotba za natsionalne “Ya”* [Search for the Ukrainian word, or struggle for the national “Me”]. Kyiv: Akademiia.
- Kubiiiovych, V. (Ed.). (1993–2003). *Entsyklopediia Ukraínovnavstva* [Encyclopedia of Ukraine] (vol. 1–11). Lviv.
- Lisovyi, V. (2011). Ideolohiia [Ideology]. In I. Dziuba, A. Zhukovskyi, M. Zhelezniak, et al (Eds.), *Encyclopedia of Modern Ukraine* (vol. 11). Kyiv: The NASU Institute of

Encyclopedic Research.

- Malenko, O. (2019). *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v shkoli: Dydaktychni materialy do navchalnoi dystsypliny* [Methodology of Teaching Ukrainian at Schools. Didactic Materials for the Academic Discipline. Second Edition, Improved and Extended] (2-d ed.). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.
- Maznichenko, Y., Makedon, V., Sharabanova, S., Yalovnycha, I. (Eds). (2019). *Ukrainskyi pravopys* [Ukrainian Orthography]. Kyiv: Naukova dumka.
- Movchun, L. (2018). Dictionary of the Ukrainian Language (Supplement): Experience and Problems of Compiling. *Journal Ukrainian Language*, 65, 112–123. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2018.01.112>
- Protyanhlyzm vid Iryny Farion. (2021, 20 Sept.) [Anti-anglicism from Iryna Farion]. *Slovo Prosvity*. <http://slovoprosvity.org/2021/09/20/>
- Selivanova, O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern Linguistics: Encyclopedia of Terminology]. Poltava, Kyiv: Dovkillia.
- Shyrokov, V. (Ed.). (2010 –). *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of Ukrainian Language] (vol. 1–20). Kyiv: Naukova dumka.
- STB. (2022). Wikipedia. <https://uk.wikipedia.org/wiki/СТБ>
- Stepanenko, M. (2017). *Politychne sohodennia ukrainskoi movy: aktualnyi peryfrastykon: monohrafiia* [The political present of the Ukrainian: the topical periphrasticon: monograph]. Kharkiv: Vydavets Ivanchenko I. S.
- Stepanenko, M. (2018). *Publitsystychno-politychni peryfrazy v ukrainskii movi: 2017 rik* [Publicistic-political periphrases in the Ukrainian: year 2017]. Poltava: Dyvosvit.
- Vykhovanets, I., Nepokupnyi, A., Tkachenko, O. (2002). Pro novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [On the new Explanatory Dictionary of Ukrainian]. In V. Nimchuk (Ed.), *Movoznavstvo, dopovidi ta povidomlennia na IV Mizhnarodnomu konhresi ukrainistiv* [Linguistics, Communications and Reports of 4th International Congress of the Ukrainists] (pp. 17–22). Kyiv.
- Yermolenko, S. (2009). Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu [Flexible persistence of the Linguistic picture of the world]. *Movoznavstvo*, 3/4, 94–103.
- Zhelezniak, M. (2009). Istoriiia entsyklopedychnoi spravy v Ukraini [History of Encyclopedia Practice in Ukraine]. *Diplomatic Ukraine*, 10, 1077–1081.
- Zhelezniak, M. (2017). Ukrainian online encyclopaedic studies: development trends and place in the information space of the state. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 8/9, 7–21 <https://doi.org/10.37068/evu.8-9.1>
- Zhelezniak, M. (2021). Online promotion of the Encyclopedia of Modern Ukraine (results of user's survey study). *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 13, 22–45. <https://doi.org/10.37068/evu.13.3>

ДОСЛІДЖЕННЯ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.3

Article history:

received 11/11/2022

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Segeda, S. (2022). On the issue of the national pantheon appearance in Ukraine. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14, 27-36. <http://doi.org/10.37068/evu.14.3>

© 2022 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

До питання створення національного пантеону в Україні

Сергій Сегеда

Інститут народознавства НАН України, Львів, Україна

ORCID: 0000-0001-6772-8387

Email: sergij_segeda@ukr.net

Резюме

Вершиною загальнонародного вшанування визначних особистостей є національний пантеон (місце почесних поховань чи перепоховань історичних постатей або символічний простір на їхню честь). Такі меморіальні комплекси існують у багатьох державах світу. Настала нагальна потреба створення його в Україні. Є низка проблем, що потребують вирішення для успішної реалізації цього проєкту, зокрема відсутність відомостей про місцезнаходження могил багатьох визначних постатей минулого. Наприклад, немає інформації про розташування могил низки видатних діячів княжої доби. Не менш важлива проблема – піклування про місця поховання видатних українців за кордоном. Широкої дискусії потребують питання, хто саме має бути в українському національному пантеоні. У цій статті висвітлено історію спроб створення в Україні національного пантеону та на прикладі вже опублікованих авторських матеріалів обґрунтовано важливість появи довідкового джерела про місця поховання славних українців (князів, гетьманів і кошових отаманів, провідних діячів культури різних епох, письменників, науковців, митців та інших осіб, чия діяльність і творчість сприяла збереженню українцями національної самоідентичності).

Ключові слова

Національний пантеон, історична пам'ять, знакові постаті, визначні українці.

On the issue of the national pantheon appearance in Ukraine

Sergii Segeda

NASU Institute of Ethnology of Ukraine, Lviv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6772-8387

Email: sergij_segeda@ukr.net

Abstract

One of the forms of showing respect for famous figures is burial monuments. The national pantheon (a memorial complex in the form of a single place of honorable reburial of historical figures or a symbolic space in their honor) is the pinnacle of national honoring of such personalities. There are such pantheons in various countries of the world. However, it is not yet available in Ukraine. The lack of information about the location of the graves of many prominent figures of the past prevents it from appearing. For example, nothing is known about the location of the graves of a number of prominent figures of the princely era. Another problem is taking care of burial places of prominent Ukrainians in other countries. The question of who exactly should belong to the Ukrainian national pantheon requires a wide discussion. This article describes the history of attempts to create a national pantheon in Ukraine and substantiates the potential of the planned encyclopedic reference about the burial places of famous Ukrainians (princes, hetmans and chieftains, leading cultural figures of different eras, writers, scientists, artists and other persons whose work contributed to the preservation of the national self-identification).

Keywords

National pantheon, historical memory, famous figures, prominent Ukrainians.

Ще на світанку історії люди почали вшановувати своїх славетних предків – воїнів, мудреців, жерців, на могилах яких здійснювали врочисті ритуали. Пізніше героями народних легенд і переказів стали реальні історичні особи, над місцями останнього спочинку яких встановлювали надгробки, насипали кургани, споруджували піраміди, мавзолеї, величні монументальні споруди-пантеони¹. Ці поховальні пам'ятки завжди мали велике символічне значення, підтримуючи сув'язь поколінь.

Більшість туристів, що приїждять до Кракова – міста, яке в добу середньовіччя було столицею Польщі, відвідує Вавель – королівський замковий комплекс на березі Вісли, однією із споруд якого є величний собор святих Станіслава і Вацлава. У його підземеллях знаходяться могили польських королів, святих і видатних персоналій польської історії та культури нового й новітнього часу (Тадеуша Костюшка, Адама Міцкевича, Юлія Словацького, Юзефа Пілсудського тощо). Цей меморіальний комплекс, що сформувався історично, відіграв величезну роль у самоідентифікації і консолідації польського народу. Тут громадяни Польщі, що відвідували Вавель, завжди мали можливість продемонструвати владі своє ставлення до неї та своїх справжніх героїв і провідників. Так, за часів комуністичного режиму саркофаг творця і очільника Другої Речі Посполитої Юзефа Пілсудського завжди буквально утопав у горах квітів. Схожі пантеони є в Лондоні, Парижі, Будапешті, Мадриді, інших європейських державах.

¹Термін “пантеон” (від гр. Pantheon, *pantes* – все, *theos* – бог) має декілька значень, одне з яких – “монументальна споруда для поховання видатних діячів” (Шевченко, с. 448).

Що ж до пантеону України, то нині його поки що не існує. Могили наших державних, політичних і культурних діячів розкидані не лише в різних куточках нашої країни, а й за її межами (у Росії, Польщі, Румунії, Азербайджані, Франції, Нідерландах, Німеччині, Чехії, США тощо). Багато з них не збереглося: частину свідомо зруйнували московські заїди, що прагнули позбавити український народ історичної пам'яті; частину втратили самі нащадки, здеморалізовані відсутністю власної держави, репресіями й голодомором після поразки Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.; ще одні, не доглянуті й забуті на чужині, загубились і зникли, часом зовсім недавно. Особливу категорію могил складають рови, куди в роки сталінських репресій скидали тіла закатованих і вбитих за наказом Москви представників еліти нашого народу – політичних і державних діячів, вчених, письменників, митців та ін. Ці безіменні місця масових захоронь, окрім України, знаходяться в Сибіру, на Соловецьких островах, у Карелії (Російська Федерація), Казахстані тощо.

Ще в 20-х рр. XX ст. члени Наукового товариства імені Шевченка у Львові (НТШ) порушили питання про створення національного пантеону, опублікувавши кілька розвідок, присвячених могилам князів, гетьманів, визначних діячів української історії модерного та новітнього часу (див.: Кривецький, 1924). Однак реалізувати цей проєкт тоді було неможливо хоча б тому, що більшість з них знаходилося на теренах підрадянської України. Згідно з ідеологією правлячого більшовицького режиму, представники української політичної та культурної еліти належали до категорії “експлуататорських класів” і “ворогів трудового люду”, а тому їхні могили в кращому випадку були занедбаними (як, наприклад, першого ректора Київського університету Михайла Максимовича, званого літератора й діяча національного піднесення XIX ст. Пантелеймона Куліша тощо), в гіршому – сплюндрованими й розграбованими (гетьманів Івана Скоропадського, Кирила Розумовського тощо). Виняток складали місця останнього спочинку тих небагатьох особистостей, яких більшовицький режим офіційно канонізував із пропагандистськими цілями (наприклад, мандрівного філософа Григорія Сковороди, фундатора нової української літератури Івана Котляревського, поета-художника Тараса Шевченка, поетеси Лесі Українки, письменниці Ольги Кобилянської тощо).

У першій пол. 1950-х рр. після смерті більшовицького диктатора Йосипа Сталіна в ідеології і практиці комуністичного режиму намітилися певні зрушення в трактуванні козацької доби України, що в деяких випадках змінило ставлення місцевої влади до меморіальних пам'яток даного історичного періоду. Це можна проілюструвати перебігом подій довкола поховання кошового отамана Січі Запорозької Івана Сірка, яка знаходилася в с. Капулівка поблизу м. Нікополя.

Ще у 80-х рр. XIX ст. могила легендарного козацького ватажка, оспіваного в усній народній творчості, набула неабиякої популярності серед вчених-народознавців, істориків, митців, любителів старовини. У 1909 р. знаменитий історик козаччини Дмитро Яворницький, якому вдалося розшифрувати надпис на надгробній плиті отамана, викупив ділянку землі із Сірковим похованням і збудував світлицю, де зберігалися козацькі речі, видання про Запорозьку Січ тощо. Передбачалося, що згодом тут буде споруджено великий музей, присвячений січовому козацтву, але реалізації цих планів зашкодили революція та громадянська війна.

Після утвердження комуністичного режиму в Україні могила Івана Сірка тривалий час була занедбаною. Клопотання науковців щодо її впорядкування не давали жодних результатів. Коли в 1939 р. археолог Борис Копилов звернувся з цього приво-

ду до голови тодішнього Нікопольського райвиконкому, той заявив, що Сірко – “петлюрівець” і його могила не заслуговує шанобливого ставлення. Осіб, які наважувалися навіть наблизитися до неї, викликали “на бесіду” до органів НКВС (Апанович, 1989).

Ситуація змінилася після появи “Тез до 300-річчя возз’єднання України з Росією, схвалених ЦК КПРС”, що вийшли друком у січні 1954 р. з нагоди ювілею Переяславської Ради. Серед інших пропагандистських штампів у них стверджувалося, що запорозьке козацтво відіграло прогресивну роль в історії України. Це стало своєрідним сигналом для місцевих громадських активістів, які закликали впорядкувати могилу кошового отамана, і владних інституцій. Влітку того ж року поруч із надгробною плитою на місці Сіркового поховання встановили гранітний обеліск, куди було вмонтовано мармурову дошку з надписом: “На цій місцевості знаходилася Запорозька Січ, яка була центром запорозького козацтва і відіграла прогресивну роль в історії українського народу”. Через два роки на обеліску встановили погруддя Івана Сірка. 1965 р. за постановою Ради міністрів УРСР могилу кошового отамана внесли до Державного реєстру пам’яток історії та культури республіканського значення.

У роки хрущовської “відлиги” серед української інтелігенції визріла ідея створення своєрідного козацького Пантеону на острові Хортиця, куди згідно з постановою Ради міністрів УРСР від 18 вересня 1965 “Про увічнення пам’ятних місць, пов’язаних з історією Запорізького козацтва” мали перенести тлінні рештки кошових отаманів Івана Сірка, Петра Калнишевського, похованого в Соловецькому монастирі на Білому морі (Росія) та Йосипа Гладкого, могилу якого, зруйновану на поч. 30-х рр. минулого століття, в 1964 р. знайшли в Запоріжжі (Телегін, 2007, с. 198–199). З різних причин реалізувати цей намір тоді не вдалося, а після відсторонення від влади Першого секретаря КПУ Петра Шелеста, звинуваченого в “націоналістичних ухилах”, про нього забули здавалося б назавжди. Настала “доба застою”, що супроводжувалась політикою русифікації, метою якої було перетворення українців у стандартних “homo soveticus” – покірних істот без мови, роду й племені, власної культури й могил предків.

Ситуація докорінно змінилася в останні роки існування СРСР та після проголошення незалежності України, коли Всеукраїнський провід товариства політв’язнів і репресованих знову офіційно заявив про необхідність створення Пантеону національної слави України – меморіального комплексу з пам’ятними знаками, де було б зазначено місцезнаходження могил визначних постатей вітчизняної історії широкого хронологічного діапазону: від княжої доби до ХХ ст. Цей меморіальний комплекс пропонували спорудити неподалік відновленого Золотоверхого Михайлівського собору на Володимирській гірці.

Ідея створення Пантеону національної слави знайшла палкий відгук серед громадськості, світового українства, науковців, краєзнавців, письменників, журналістів тощо, які розпочали активні пошуки інформації про місця останнього спочинку визначних діячів вітчизняної історії та культури. Особливу увагу привернути до могил гетьманів і кошових отаманів, яким було присвячено науково-популярну книжку івано-франківського історика Володимира Грабовецького, що витримала кілька видань (2005, с. 132). Розпочався також процес упорядкування занедбаних раніше меморіальних комплексів (наприклад, музею-заповідника “Ганнина Пустинь”, де знаходяться могили трьох визначних діячів української історії та культури – подружжя Кулішів і Василя Білозерського), спорудження символічних могил діячів української історії, точне місцезнаходження яких залишалося невідомим (наприклад, козацькому

полковнику Івану Богуну), пошуки втрачених могил (ідеолога українського самостійництва Миколи Міхновського, історикині Наталії Полонської-Василенко) тощо. У 2001 р. за ініціативи й меценатства Максима Марченка, члена Канадської філії Фундації імені Івана Багряного було здійснено спробу перенести останки кошового отамана Петра Калнишевського із Соловків на Батьківщину, щоправда, вона не увінчалася успіхом (Коновал, 2001).

Восени 1988 р. автор цих рядків виявив у лабораторії пластичної антропологічної реконструкції Інституту етнографії ім. М. М. Миклухо-Маклая АН СРСР (Москва, Російська Федерація) і повернув в Україну череп Івана Сірка. Ця неординарна подія стала поштовхом до особистої зацікавленості проблематикою, пов'язаною зі створенням в Україні пантеону.

У 1993 р. мені, як антропологу, випала нагода взяти участь в експедиції на території Румунії, організованій Всеукраїнським товариством політв'язнів і репресованих та Національною академією наук України для пошуків могили гетьмана Івана Мазепи. Згодом за власної ініціативи я побував у Хелмі (Польща), де у храмі Різдва Богородиці поховано короля Данила Романовича; с. Верхній Дунавець, поблизу якого знаходилася Задунайська Січ, і м. Сучава (Румунія), де розташована фортеця, що в ній зазнав смертельного поранення Тиміш, син гетьмана Богдана Хмельницького; м. Ленкорань (Азербайджан), поблизу з яким на території колишнього острова Сари в 1980-х рр. ще можна було бачили надгробок кошового отамана Антона Головатого. Крім цього, я був керівником антропологічних досліджень кісткових решток людини із саркофага князя Ярослава Мудрого і брав безпосередню участь в антропологічному обстеженні останків Нестора Літописця, князя Ярослава Осмомисла та кошового отамана Івана Сірка. Щороку в шухлядах накопичувалась інформація з різних, часто малодоступних, фахових джерел. Так визріла ідея енциклопедичного проєкту "Пантеон країни", частково вже зреалізованого в низці статей, монографій і науково-популярних видань (напр., див.: Сегеда, 2010; Сегеда, 2015; Сегеда, 2016).

Основним завданням даного проєкту є накопичення та узагальнення інформації про місця розташування й стан могил визначних постатей минулого України – князів, гетьманів і кошових отаманів, провідних діячів культури княжої, литовсько-польської та козацької доби; визначних постатей наступних періодів вітчизняної історії – письменників, учених, митців, творчість і громадська позиція яких сприяли національному піднесенню XIX ст.; борців за незалежність, які керували боротьбою українського народу за незалежність під час Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., Другої світової війни і післявоєнного періоду; діячів культури і мистецтва наступних десятиліть, чия творчість сприяла збереженню українцями національної ідентифікації в умовах постійного пресингу тоталітарної системи; дисидентів останніх десятиліть XX ст., які свідомо жертвували своїм благополуччям і навіть життям задля майбутнього українського народу; героїв Небесної сотні та війни з російськими загарбниками, що, починаючи від 2014 р. і донині, точиться на українських землях.

Проєкт складається із розділів, виокремлених за хронологічним принципом: 1) Київська Русь і Галицько-Волинська держава; 2) Литовсько-Польська доба; 3) Гетьманщина; 4) Сутінки Гетьманщини; 5) На зламі епох; 6) Національно-культурне піднесення XIX ст.; 7) На зламі епох. Націєтворення; 8) "Підрадянська" Україна: національно-культурний супротив; 9) Перші десятиліття незалежності. "Пливе кача ...".

Усі розділи складаються з близько десяти-п'ятнадцяти підрозділів, присвячених окремим (інколи – двом-трьом) видатним діячам окреслених вище періодів вітчиз-

няної історії. Згідно з принципами енциклопедичних досліджень, вони мають схожу структуру, вміщуючи стислі нариси життєвого шляху й діяльності цих персоналій, інформацію про обставини їх смерті, поховальну церемонію, надгробок, долю та сучасний стан могил. Іноді місцезнаходження могил викликають запитання, що в першу чергу стосується середньовіччя і ранньомодерного часу (як, наприклад, місце останнього спочинку гетьмана Івана Виговського). У цих випадках розглядають усі версії, відомі в науковій літературі. За відсутності портретів персоналій (це стосується середньовічної доби) наводять підсумки антропологічних реконструкцій. Подають також інформацію про ймовірні місця поховання тих представників української еліти, могили яких не збереглися (наприклад, гетьманів Івана Самойловича, Павла Тетері, Пилипа Орлика тощо).

Розділ “Київська Русь і Галицько-Волинська держава” містить підрозділи, присвячені князям Володимиру Святителю, який запровадив християнство на Русі; Ярославу Мудрому, який значно розширив кордони давньоруської держави, зміцнив її міжнародне становище і створив збірку законів феодального права; ченцям Києво-Печерської лаври Нестору Літописцю, авторів “Повісті минулих літ”, Алімпію (Аліпії) Іконописцю, живописцю, мозаїсту, ювеліру й Агапіту Лікарю, цілителю тяжких захворювань; князю Ярославу Осмомислу, за часів правління якого розквітло Галицьке князівство; князю Данилу Романовичу, володарю Галицько-Волинського князівства, який прийняв королівський вінець; Васильку Романовичу, що посідав володимир-волинський престол; Володимиру Васильковичу, який уславився своєю культурно-просвітницькою діяльністю. Звичайно, це далеко не повний перелік видатних особистостей давньоруської доби історії України, але свідчення про місцезнаходження і долю могил більшості з них на сьогодні вкрай фрагментарні або відсутні взагалі. Імовірно, надалі ця ситуація може змінитися завдяки ретельнішому аналізу літописних джерел і археологічним пошукам із застосуванням сучасних методик та інструментарію.

Розділ “Литовсько-Польська доба” складається з підрозділів, у яких узагальнена інформація, що стосується видатних представників княжого роду Острозьких – Костянтина Івановича, гетьмана Великого князівства Литовського, переможця битви з московитами під Оршею, і Василя-Костянтина, засновника знаменитої Острозької школи, що її часто називають академією; князя-воїна Дмитра Вишневецького, з іменем якого пов’язують будівництво першого укріплення на острові Хортиця; козацьких зверхників Івана Підкови, Якова Шаха, Самійла Кішки, які уславилися своєю боротьбою з могутньою Османською імперією та її васалами; гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, героя битви під Хотиним; волинської шляхтянки Галшки Гуличівни і митрополита Петра Могили, засновників Києво-Могилянської академії.

Розділ “Гетьманщина” охоплює підрозділи, присвячені гетьману Богдану Хмельницькому, очільнику Великого козацького повстання, що переросло в Національно-визвольну війну українського народу середини XVII ст. та його сину Тимошеві, якого він хотів бачити своїм спадкоємцем; меморіальному комплексу “Козацькі могили”, що став символом мужності та звитяги козаків і селян-повстанців, які склали голови під час битви під Берестечком; Адаму Кисілю – єдиному православному сенаторові в сеймі Речі Посполитої в сер. XVII ст.; гетьману Івану Виговському, що намагався втілити в життя проект створення “Речі Посполитої трьох націй” – державного утворення, до складу якого мало входити “Велике князівство Руське”; козацькому полковнику Іванові Богуну – талановитому полководцю і видатному політичному діячу; кошово-

му отаману Війська Запорозького Івану Сірку, одному із найбільш яскравих і колоритних представників українського козацтва, герою усної народної творчості; гетьману Івану Брюховецькому, вкрай суперечливій постаті української історії; гетьману Петру Дорошенку, що прагнув об'єднати “обидва береги Дніпра” в єдину державу; гетьману Дем'яну Многогрішному (Ігнатовичу) – першому українському політв'язню високого рангу, засланому російським царем до Сибіру; поетові Данилу Братковському, оборонцю прав української православної людності в Речі Посполитій; гетьману Іванові Мазепі – одній із найяскравіших постатей української історії, державотворцю та культурному діячеві.

Розділ “Сутінки Гетьманщини” вміщує підрозділи, присвячені гетьманові Іванові Скоропадському, якому випало керувати адміністрацією Гетьманщини в надзвичайно тяжких умовах російської окупації; літописцю Самійлові Величку, авторові унікального літописного зводу поч. XVIII ст. “Сказання про війну козацьку з поляками ...”; кошовому отаманові Війська Запорозького Костю Гордієнку, що впродовж десятиліть вів боротьбу проти поневолення України; наказному гетьману Павлу Полуботку, що послідовно обстоював права і вольності “козацького народу”, гетьману Данилові Апостолу, що, за словами Михайла Грушевського, “... ніколи не встрявав в якусь ворожу для України справу – вів свою лінію українську” (1992, с. 40) та гетьману Кирилові Розумовському – останньому очільнику Гетьманщини, який уособлював собою прагнення козацької “шляхти” зберегти автономію України.

До розділу “На зламі епох” входять підрозділи, присвячені Максимові Залізняку та Івану Гонті, очільникам Коліївщини – найпотужнішого після Хмельниччини вибуху національного і соціального протесту українського народу проти соціального та національного поневолення; останньому кошовому отаманові Війська Запорозького Петрові Калнишевському, на долю якого після арешту і ув'язнення в тюрмі Соловецького монастиря випали тяжкі випробування; мандрівному філософу, просвітнику та поету Григорію Сковороді – велету інтелектуальної думки XVIII ст.; Йосипу Гладкому – останньому кошовому отаманові Задунайської Січі, діяльність якого отримала неоднозначні оцінки в українській історіографії.

Розділ “Національно-культурне піднесення XIX ст.” охоплює підрозділи, що інформують про діяльність і місця останнього спочинку поета і драматурга Івана Котляревського, що започаткував процес становлення нової української літератури; невтомного просвітника і реформатора Василя Каразіна, фундатора Харківського університету; вченого-енциклопедиста Михайла Максимовича, першого ректора Університету св. Володимира в Києві; геніального сина українського народу Тараса Шевченка – величної постаті вітчизняної історії й культури, творчість якої відіграла визначальну роль у формуванні національної самосвідомості широких верств українського суспільства XIX ст.; священика Маркіяна Шашкевича, організатора й ідейного натхненника просвітницько-літературного гуртка “Руська трійця”, “будителя Галичини”; професора Миколи Костомарова, історика, народознавця, публіциста; літератора Пантелеймона Куліша, одного з провідних діячів національно-культурного піднесення України XIX ст.; народознавця Павла Чубинського, автора слів вірша “Ще не вмерла Україна”, фрагмент якого став сучасним державним гімном України; священика і композитора Михайла Вербицького, який поклав на музику цей вірш; професора Михайла Драгоманова, визначного вченого й громадського діяча, яскравого представника інтелектуальної еліти України др. пол. XIX ст.; музиканта Миколи Лисенка, основоположника національної композиторської школи й активного діяча

українського визвольного руху др. пол. XIX – поч. XX ст.; актору і драматургу Марку Кропивницькому, творцю національного професійного театру, що відіграв важливу роль у процесі формування етнічної самосвідомості українського народу; поетові та мислителю Івану Франку, ім'я якого назавжди залишиться в історії української літератури, науки, політичної думки, нації- і державотворення; актрисі Марії Заньковецькій – зірці українського професійного театру кінця XIX – поч. XX ст.; письменниці Ользі Кобилянській, творчість якої ввійшла до скарбниці української літератури; поетесі Лесі Українці, класику української літератури, яскравій особистості, ім'я якої стало символом таланту й мужності.

Розділ “На зламі епох. Націєтворення” містить підрозділи, присвячені історикам Михайлу Грушевському – видатному вченому і громадському діячу, ідеологу нації- і державотворення України, голові Центральної Ради; письменниці Людмилі Старицькій-Черняхівській, життєвий шлях якої є яскравим прикладом самовідданого служіння своєму народові; героям Крут – юнкерам, студентам і гімназістам, які, захищаючи Київ, загинули в нерівному бою з більшовицькими окупантами в січні 1918 року; державному, військовому й політичному діячу Симону Петлюрі, одному із лідерів Національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр., Головному отаману військ УНР; першій у Європі жінці-офіцеру Олені Степанів, активній діячці українського руху в Східній Галичині, хорунжій Легіону Українських Січових Стрільців; політику-державнику Миколі Міхновському, ідеологу українського руху; співачці Соломії Крушельницькій, що тріумфувала на сценах багатьох оперних театрів і концертних зал світу; діячам “Розстріляного відродження” – літераторам, митцям, вченим, які загинули в сталінських катівнях; історикині Наталії Полонській-Василенко, що зробила значний внесок у вивчення минулого України; очільникам національного супротиву українців у першій пол. XX ст. – полковникові Євгену Коновальцю, засновникові ОУН, ідеологу й практику українського націоналізму Степанові Бандері, провіднику революційного крила ОУН, військовому й політичному діячеві Романові Шухевичу, головнокомандувачеві УПА; поетесі Олені Телізі, активній діячці національно-визвольного руху українців 20–30 рр. XX ст., незламній борчині за незалежність України; поетові й драматургові Олександру Олесю, у творчості якого поєднано лірику найвищого ґатунку й вірші високого громадянського звучання. Перепоховання поета вдалося зробити через 73 роки, й нині його прах покоїться у київській землі.

Розділ “Підрадянська” Україна: національно-культурний супротив” присвячено самотнім художникам Марії Примаченко і Катерині Білокур, мистецький талант яких здобув світове визнання; поетові Василю Симоненку і мисткині Аллі Горській, яскравим представникам руху “шестидесятників”; літературознавцю Івану Дзюбі, авторові знаменитого твору “Інтернаціоналізм чи русифікація?”; історика Михайлу Брайчевському, який відмовився фальсифікувати минуле України; письменникові, мовознавцю, перекладачеві Борисові Антоненку-Давидовичу, активному громадському діячеві, учасникові визвольних змагань поч. XX ст. та дисидентського руху опору; юристу Левку Лук'яненку, багатолітньому політв'язню, авторові слів “Декларації незалежності України”; поетові Василю Стусу, що кинув виклик комуністичній системі; композитору Володимирі Івасюку, авторові багатьох шедеврів української естрадної музики; політику і публіцисту В'ячеславу Чорноволу, провіднику українського національно-демократичного руху кінця 1980–90-х рр; оперному співаку Анатолію Солов'яненку, талант якого возвеличував Україну; космонавту Леоніду Каденюку, що першим із наших співвітчизників побував у космосі; співачці Квітці Цісик, українці

з канадським паспортом, блискучій виконавиці українських народних і популярних пісень; філософу Мирославі Поповичу, талановитому науковцеві, педагогу і відомому громадському діячеві.

Завершальний розділ проекту “Перші десятиліття незалежності. “Пливе кача ...” – героям Майдану, що загинули під час Помаранчевої революції, діставши назву “Небесної сотні”; українцям, які боролися з донецькими сепаратистами, залишившись вірними власним переконанням і своєму народові; військовим, добровольцям, бійцям тероборони, волонтерам – героям російсько-української війни, що точиться на теренах України, починаючи з 2014 р. Список конкретних імен цих персоналій на сьогодні ще вимагає уточнення. Дещо в цьому плані вже робиться, наприклад, нещодавно Інститут енциклопедичних досліджень НАН України підготував електронний ресурс “Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації”, другу частину якого присвячено героям сучасної війни (Железняк та ін., 2022).

Систематизація інформації про життєвий шлях і місця розташування могил визначних діячів вітчизняної історії та культури – перший крок на шляху практичного втілення ідеї спорудження Пантеону національної слави України. На моє переконання, ініціатором подальших дій має виступити Інститут національної пам’яті України, створивши спеціальну комісію, куди ввійшли б науковці відповідних профілів (історики, археологи, антропологи тощо), архітектори, громадські діячі, представники Міністерства культури та інформаційної політики, інших урядових інституцій тощо. Завдання комісії – затвердити концепцію меморіального комплексу і список персоналій, визначити місце розташування комплексу, узгодивши свої пропозиції з відповідними інстанціями та ініціювавши їхнє обговорення на загальнодержавному рівні. Прийняття Верховною Радою України відповідного рішення, проведення мистецького конкурсу й спорудження Пантеону національної слави України завершило б процес увіковічення пам’яті видатних діячів української історії та культури.

ЛІТЕРАТУРА

- Segeda, S. (2015). *Hetmańskie mogiły na Ukrainie*. Szczecin: Minierwa.
- Апанович, О. (1989, 1 черв.). Кошовий отаман Іван Сірко. *Літературна Україна*, 6–6.
- Грабовецький, В. (2005). *Згадаймо праведних гетьманів і кошових: де їх могили?* (4-те вид.). Івано-Франківськ: Пік-Лайн.
- Грушевський, М. (1992). *Люстована історія України* (репринтне видання 1913 року). Київ: Райдуга.
- Железняк, М., Яцків, Я., Андрейчин, М., Дубровіна, Л., Степаненко, М., Мельник, М., Іщенко, О. (Ред.). (2022). *Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації: енциклопедичне видання*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://doi.org/10.37068/b/9789660299993>
- Коновал, О. (2001, 16 серп.). Козацька слава під мурами Соловків: де тлін Петра Калнишевського. *Україна молода*.
- Кревецький, І. (1924). Український некрополь. *Стара Україна: Часопис історії і культури*, 6, 75–111.
- Сегеда, С. (2010). *Гетьманські могили*. Київ: Наш час.
- Сегеда, С. (2016). *Пантеон України* (кн. 1: Місця поховань визначних діячів української

історії та культури Х – поч. ХІХ ст.). Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”.

Телегін, Д. Я. (2007). *Нариси та замітки з археології: вибрані статті за останні 60 років*. Київ: Видавництво Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Шевченко, Л. І. (Ред.). (2008). *Новий словник іноземних слів*. Київ: Арії.

REFERENCES

- Apanovych, O. (1989, 1 Jun.). Koshovyi otaman Ivan Sirko [Ivan Sirko, an otaman of the Kish]. *Literaturna Ukraina*, 6–6 [in Ukrainian].
- Hrabovetskyi, V. (2005). *Zghadaimo pravednykh hetmaniv i koshovykh: de yikh mohyly?* [Let's remember the righteous hetmans and koshovs: where are their graves?] (4th ed.). Ivano-Frankivsk: Pik-Lain [in Ukrainian].
- Hrushevskyi, M. (1992). *Iliustovana istoriia Ukrainy* [Illustrated history of Ukraine] (reprint of 1913). Kyiv: Raiduha [in Ukrainian].
- Konoval, O. (2001, 16 Aug.). Kozatska slava pid muramy Solovkiv: de tlin Petra Kalnyshevskoho [Cossack glory under the walls of Solovky: where Petro Kalnyshevsky perished]. *Ukraina moloda* [in Ukrainian].
- Krevetskyi, I. (1924). Ukrainskyi nekropol [Ukrainian necropolis]. *Stara Ukraina: Chasopys istorii i kultury*, 6, 75–111 [in Ukrainian].
- Segeda, S. (2010). *Hetmanski mohyly* [Hetman graves]. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].
- Segeda, S. (2015). *Hetmańskie mogiły na Ukrainie*. Szczecin: Minierwa [in Polish].
- Segeda, S. (2016). *Panteon Ukrainy* [Pantheon of Ukraine] (book 1: The burial places of prominent figures of Ukrainian history and culture X – beginning 19th century). Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Press [in Ukrainian].
- Shevchenko, L. I. (Ed.). (2008). *Novyi slovnyk inshomovnykh sliv* [New dictionary of foreign words]. Kyiv: Arii [in Ukrainian].
- Telehin, D. Y. (2007). *Narysy ta zamitky z arkheolohii: vybrani statyi za ostanni 60 rokiv* [Essays and notes on archaeology: Best papers from the last 60 years]. Kyiv: Press of the National Kyiv-Pechersk Historic-Cultural Preserve, 2007 [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M., Yatskiv, Y., Andreychyn, M., Dubrovina, L., Stepanenko, M., Melnyk, M., & Ishchenko, O. (Eds). (2022). *Famous figures by Ukrainian origin in world civilization: online encyclopedia*. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine. <https://doi.org/10.37068/b/9789660299993> [in Ukrainian].

ДОСЛІДЖЕННЯ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.4

Article history:

received 11/11/2022

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Andreychyn, M. (2022). Emerging and reemerging infectious diseases: content update in encyclopedias. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14, 37-42. <http://doi.org/10.37068/evu.14.4>

© 2022 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Емерджентні та ремерджентні інфекційні хвороби: актуалізація знань в енциклопедичних виданнях

Михайло Андрейчин

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, Тернопіль, Україна
ORCID: 0000-0003-0154-730X
Email: mandre@meta.ua

Резюме

У пропонуваному дослідженні зауважено, що опубліковані в ЕСУ статті, присвячені інфекційним хворобам, потребують доповнень. Це зумовлено не лише тим, що відбувається об'єктивний процес старіння знань, а й появою нових інфекційних захворювань, що активно поширюються, змінюючи загальне епідеміологічне тло у світі та спричиняючи відродження збудників старих хвороб. У зв'язку з цим посилюється необхідність актуалізації раніше опублікованих енциклопедичних статей про інфекційні хвороби.

Ключові слова

Інфекційні хвороби, інфекції, енциклопедії, COVID-19, лайм-бореліоз.

Emerging and reemerging infectious diseases: content update in encyclopedias

Mykhaylo Andreychyn

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University of Health Ministry of Ukraine,
Ternopil, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0154-730X
Email: mandre@meta.ua

Abstract

In the proposed study, it is noted that the published in Encyclopedia of Modern Ukraine articles, devoted to infectious diseases, need to be updated. On the one hand, this is caused by the objective aging of the content. On the other hand, this is due to the appearance of new infectious diseases that are actively spreading, changing the general epidemiological background in the world and causing the revival of pathogens of old diseases. In this regard, there is a permanent need to update published encyclopedia articles on infectious diseases.

Keywords

Infectious diseases, infections, encyclopedias, COVID-19, Lyme borreliosis.

В “Енциклопедії Сучасної України” опубліковано наші статті “Інфекційні хвороби” (Андрейчин, 2011a) та “Інфекції” (Андрейчин, 2011b). Однак на сьогодні нагромаджено чимало нових наукових даних, що розширюють і поглиблюють знання про інфекційні хвороби, причини їх виникнення, поширення, а також їх класифікацію. Саме про це піде мова у цій статті. Зауважимо, що хвороби та й загалом медицина час від часу є предметом наукових студій, у яких їх вивчають як об’єкт енциклопедичного дискурсу (див. напр.: Пиріг, 2009; Железняк, Іщенко, 2020; Sun, Yang, Zheng, 2021 тощо).

Нині відомо, що епідемічному поширенню інфекцій і змінам їхньої етіологічної структури сприяють такі чинники: невпинне збільшення чисельності людей, глобальне потепління, інтенсифікація міграційних процесів, вирубування лісів і знищення дикої природи, підвищення відсотка резистентних до антибіотиків бактерій тощо (див. напр.: Wolfe, 2007; Freney, 2020; Андрейчин, 2021).

Кількість людей на земній кулі нещодавно перевищила 8 мільярдів і до 2050 року може становити 9,7 мільярдів. Людська мобільність між 1800 і 2000 роками зростає в 1000 разів. Оскільки 70% земної поверхні вкрито водою, теперішнє глобальне потепління зумовлює значніше випаровування та, як наслідок, інтенсивніші опади, що збільшує захворюваність на діарейні інфекції. Припускають, що до 2030 року діарейні захворювання зростуть на 10%, вражаючи насамперед дітей раннього віку.

Як відомо, підвищення температури навколишнього середовища пришвидшує цикли розмноження більшості патогенів, що передаються з їжею та водою. Значне потепління сприяє поширенню інфекційних захворювань, збудників яких передають комарі за межі їхніх тропічних і субтропічних зон (лихоманка Західного Нілу, денге, чикунгунья, Зіка, малярія). Підвищення температури довкілля пришвидшує цикл розвитку кліщів, їхню несучість, збільшує щільність і ареал популяції. Вже тривалий час у Європі відбувається збільшення популяції кліщів, зокрема *Ixodes ricinus*, переносника збудників вірусного енцефаліту, Лайм-бореліозу, гранулоцитарного ана-

плазмозу, бабезіозу. Відомо й те, що вирубка лісів може призвести до передавання зоонозів лісівникам та іншим групам ризику у зв'язку з проникненням їх у раніше не займані місцеві біоценози та посиленням контакту з дикими тваринами. Доведено, що вирішальне значення частих контактів між людьми та лісовими патогенами і адаптації останніх до людського організму мають збудники ВІЛ-інфекції, гарячки денге, чикунгунья, Ебола, Ніпаг, SARS, жовтої лихоманки, сказу, Лайм-бореліозу та деяких інших зоонозів. Широке застосування антибіотиків у медицині та сільському господарстві, часто нераціональне, порушення правил їх зберігання і транспортування призвели до розвитку частоті стійкості бактерій, особливо в бідних країнах, де надто поширене самолікування.

Таку невтішну епідемічну ситуацію у світі погіршують також нові, раніше не відомі в науці хвороби інфекційного походження; віднедавна їх називають емерджентними (від англ. *emergency* – раптовість, непередбачуваність, незвичність). Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) і Міжнародного епізотичного бюро (МЕБ) це – інфекції, що з'являються вперше у світі або на окремій території і швидко набувають поширення, загрожуючи здоров'ю людей і тварин. Щодо них зазвичай немає ефективних засобів лікування та профілактики. Для них характерне неконтрольоване транскордонне поширення, що становить загрозу біобезпеці держав. У цій групі на частку зоонозів припадає близько 75%, багато з них належать до природно-осередкових інфекцій. Появі та розповсюдженню емерджентних інфекцій сприяють вже згадані природні та соціальні чинники.

Окрім цього, вирізняють ремерджентні інфекції (від англ. *reemergency* – повернення емерджентних хвороб), тобто старі, вже начебто подолані та контрольовані інфекційні захворювання, однак які знову поширилися. Боротьба з ними важка передусім через надто стрімке розповсюдження та атиповий перебіг.

Нині, за даними ВООЗ, існує понад 100 емерджентних інфекцій, серед них – тяжкий гострий респіраторний синдром, ВІЛ-інфекція, пташиний грип, зумовлений вірусом А/Н5N1 та іншими підтипами цього збудника, пандемічний (каліфорнійський) грип, спричинений вірусом А/Н1N1/California/04/09, геморагічна гарячка денге, жовта гарячка, гарячки Західного Нілу, Зіка, Ласса, Марбург і Ебола, Лайм-бореліоз, близькосхідний респіраторний синдром (MERS), COVID-19 тощо. Перелік їх невідомо поповнюється.

Для того щоб патоген тварин міг уражати людей, він має бути спроможний не лише інфікувати їх, а й тривало передаватися від людини до людини без необхідності повторного введення від початкової тварини-господаря. Виокремлюють п'ять стадій трансформації збудника хвороби тварин у патоген людини. На першій стадії перебувають тваринні мікроби, що відсутні в організмі людини за природних умов, тобто, як правило, не передаються людині (наприклад, чума великої рогатої худоби). Якщо патоген стає спроможним передаватися людям, але не може підтримувати передачу від людини до людини, він переходить у другу стадію (вірус сказу). Перехід до третьої стадії полягає у вторинному передаванні збудника між людьми. Ця стадія передбачає наявність патогенів, які проходять лише кілька циклів вторинного передавання між людьми, наприклад, віруси Ебола та Марбург, але не приживаються в людській популяції. Четверта стадія охоплює такі захворювання, як грип А та холера, що притаманні тваринам, але проходять довгі послідовності вторинного передавання від людини до людини без втручання тварин-господарів. На останній стадії перебувають інфекції, властиві лише людям (наприклад, ВІЛ-інфекція чи кір).

На сьогодні до ремерджентних інфекцій належать кір, кашлюк, малярія, сезонний грип, вітрянка, дифтерія та інші. Фактично будь-яка емерджентна інфекція після тривалого зниження рівня захворюваності з плином часу може стати ремерджентною. Емерджентні та ремерджентні інфекції визнано пріоритетною проблемою сучасної охорони здоров'я міжнародного рівня. Особливо важливими вважають проблеми потенційного використання збудників емерджентних і ремерджентних інфекцій для біологічної атаки, що загострюють питання біобезпеки, оскільки така біологічна зброя здатна вражати населення у великій кількості.

Появі та поширенню емерджентних і ремерджентних інфекцій можуть сприяти чотири групи чинників:

1. Біологічні – генетичні механізми мінливості збудників, зокрема модифікації, мутації, рекомбінації, дисоціації, плазмідні бактерій, неспадкові модифікації вірусів. Під час виникнення різних варіантів мікроорганізми набувають нових ознак патогенності та стійкості, можуть формувати нові природно-осередкові зони. Така мінливість допомагає збудникові уникати відповіді імунної системи господаря, забезпечуючи собі персистенцію в макроорганізмі, підвищувати свою вірулентність і стійкість до антимікробних препаратів.

2. Зоогеографічні – почастищення прямих і непрямих контактів людини з тваринним світом, що створює поліпшені умови для пасажів патогенів, підвищення їх вірулентності, виникнення генетичних рекомбінацій (реасортацій). Багато інфекційних хвороб тварин поширилися на людську популяцію і набули характеру зооантропонозних інфекцій. Цей процес є двоступеневим. Спочатку відбувається інтродукція збудника в людську популяцію, що здебільшого спричиняє інфікування, надалі – трансмісія, тобто передавання "нового" патогену серед інших членів популяції з розвитком захворювань. Важливу роль при цьому відіграє зміна ареалів розповсюдження особливо небезпечних інфекцій – геморагічних гарячок, зумовлених вірусами Ебола, Західного Нілу, геморагічної гарячки з нирковим синдромом та інші.

3. Соціально-економічні – зміна щільності населення і рівня його добробуту. Загальновідомо, що густа заселеність і бідність населення, війни та природні катастрофи сприяють появі нових і розповсюдженню давніх інфекцій. Найнебезпечніші й найтяжчі інфекційні хвороби виникають передусім у країнах із високою щільністю і низьким рівнем життя населення. Варто відзначити, що перераховані вище чинники виникнення і поширення емерджентних і ремерджентних інфекцій серед людності вперше описала американська біологиня Дж. А. Міллер у 1989 році. Натепер їх підтверджено й значно доповнено іншими науковцями, зокрема й українськими.

4. Штучно сплановані – навмисне підвищення патогенності відомих мікроорганізмів, їхньої резистентності до антибіотиків та противірусних препаратів, створення нових збудників інфекційних хвороб, найбільш ефективних їх комбінацій і способів поширення в людській популяції та серед тварин з метою досягнення якнайбільшого ураження, що відповідає сучасному уявленню про біологічну війну і біотерористичну атаку.

Експерти Національного інституту алергії та інфекційних захворювань (NIAID) розподілили збудників емерджентних і ремерджентних інфекцій за ступенем їхньої безпеки на три категорії. До категорії А належать найнебезпечніші хвороби (чума, натуральна віспа, сибірка, гарячки Ебола, Марбург тощо), оскільки вони становлять найвищий ризик для біологічної безпеки країни. Ці хвороби схильні до швидкого розповсюдження серед населення, спричиняючи високий рівень захворюваності та

смертності, можуть призвести до масштабної паніки і потребують найбільших зусиль служби охорони здоров'я та профільних науково-дослідних інститутів і лабораторій.

Категорію В становлять менш небезпечні патогени, темпи поширення яких повільніші за збудники категорії А. Вони спричиняють нижчу захворюваність і смертність, тому потребують менших зусиль з боку системи охорони здоров'я. До них належать інфекції, що передаються через харчі та воду (наприклад, холера), і деякі природно-осередкові інфекції (приміром, комариний вірусний енцефаліт).

До категорії С зараховано патогени, що призводять до тяжких хвороб, однак які за теперішніх умов не здатні швидко поширитися. Щоправда, такі патогени можна використати для біологічного тероризму (кліщовий вірусний енцефаліт, Ніпаг-вірусна інфекція).

Останнім часом особлива тривога пов'язана з новим коронавірусом SARS-CoV-2, що з'явився наприкінці 2019 році в м. Ухані (Китай, провінція Хубей). Невдовзі ВООЗ почала повідомляти про завісні випадки цієї інфекції у сусідніх країнах, зокрема в Таїланді та Японії. Тоді ще не існувало доказової бази, здатної підтвердити можливість передавання вірусу від людини до людини, тим паче, не реєстрували випадків серед медичних працівників. Надалі події почали розвиватися стрімко, і згодом хворобу вже було виявлено у всіх країнах. Станом на 10 червня 2022 року в світі зареєстровано близько 539 млн хворих і 6,3 млн померлих, в Україні – відповідно, 5 млн та 108 тис.

Нині розрізняють емерджентні та реемерджентні інфекції людей, тварин і рослин, які тією чи іншою мірою можуть впливати на біологічну безпеку України. Водночас у державі досі немає нормативно закріпленої загальнодержавної системи біологічної безпеки і боротьби із сучасними та ймовірними майбутніми біологічними викликами. Більшої уваги потребує організація моніторингу біологічних загроз і специфічної індикації біологічних організмів, визначення кордонів нозоареалів та прогнозування їх змін під впливом факторів мінливого довкілля. Необхідно істотно покращити лікувально-діагностичну, профілактичну та протиепідемічну роботу за надзвичайних обставин, пов'язаних із миротворчими місіями, збройними конфліктами та війнами. Необхідно якомога швидше розробити програму профілактичних та лікувальних заходів щодо конкретних емерджентних і реемерджентних інфекцій та забезпечити її повноцінне виконання.

ЛІТЕРАТУРА

- Freney, J. (2020, 29 Jul.). Understanding the history, dynamics and workings of epidemics. *Humanitarian Alternatives*, 14. <https://www.alternatives-humanitaires.org/en/2020/07/23/understanding-the-history-dynamics-and-workings-of-epidemics>
- Sun, F., Yang, F., Zheng, S. (2021). Evaluation of the Liver Disease Information in Baidu Encyclopedia and Wikipedia: Longitudinal Study. *Journal of Medical Internet Research*, 23 (1), e17680. <https://doi.org/10.2196/17680>
- Wolfe, N., Dunavan, C. & Diamond, J. (2007). Origins of major human infectious diseases. *Nature*, 447, 279–283. <https://doi.org/10.1038/nature05775>
- Андрейчин, М. (2011а). Інфекція. У кн. І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін. *Енциклопедія Сучасної України* (т. 11, с. 463–363). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-12443>

- Андрейчин, М., Пересипкін, В., Марков, І., Апатенко, В. (2011b). Інфекційні хвороби. У кн. І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін. *Енциклопедія Сучасної України* (т. 11, с. 461–363). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-12440>
- Андрейчин, М. А., Корда, М. М., Шкільна, М. І., Івахів, О. Л. та ін. (2021). Лайм-бореліоз: монографія. Тернопіль: ТНМУ.
- Железняк, М., Іщенко, О. (2020). Про коронавірусну інфекцію COVID-19 в українських та європейських енциклопедіях. *Енциклопедичний вісник України*, 12, 44–57. <https://doi.org/10.37068/evu.12.4>
- Пиріг, Л. (2009). Медицина в українських енциклопедіях. *Енциклопедичний вісник України*, 1, 34–38. <https://doi.org/10.37068/evu.1.5>

REFERENCES

- Andreychyn, M. (2011a). Infektsiia [Infection]. In I. Dziuba, A. Zhukovskiy, M. Zhelezniak, et al. *Encyclopedia of Modern Ukraine* (vol. 11, pp. 463–363). Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic research. <https://esu.com.ua/article-12443> [in Ukrainian].
- Andreychyn, M., Peresypkin, V., Markov, I., Apatenko, V. (2011b). Infektsiini khvoroby [infection diseases]. In I. Dziuba, A. Zhukovskiy, M. Zhelezniak, et al. *Encyclopedia of Modern Ukraine* (vol. 11, pp. 461–363). Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic research. <https://esu.com.ua/article-12440> [in Ukrainian].
- Andreychyn, M. A., Korda, M. M., Shkilna, M. I., Ivakhiv, O. L., et al. (2021). *Lyme borreliosis: monography*. Ternopil, THMU [in Ukrainian].
- Freney, J. (2020, 29 Jul.). Understanding the history, dynamics and workings of epidemics. *Humanitarian Alternatives*, 14. <https://www.alternatives-humanitaires.org/en/2020/07/23/understanding-the-history-dynamics-and-workings-of-epidemics>
- Pyrih, L. (2009) Medicine in encyclopedias of Ukraine. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 1, 34–38. <https://doi.org/10.37068/evu.1.5> [in Ukrainian].
- Sun, F., Yang, F., Zheng, S. (2021). Evaluation of the Liver Disease Information in Baidu Encyclopedia and Wikipedia: Longitudinal Study. *Journal of Medical Internet Research*, 23 (1), e17680. <https://doi.org/10.2196/17680>
- Wolfe, N., Dunavan, C. & Diamond, J. (2007). Origins of major human infectious diseases. *Nature*, 447, 279–283. <https://doi.org/10.1038/nature05775>
- Zhelezniak, M., & Ishchenko, O. (2020). The coronavirus disease COVID-19's coverage in Ukrainian and European encyclopedias. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 12, 44–57. <https://doi.org/10.37068/evu.12.4> [in Ukrainian].

ДОСЛІДЖЕННЯ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

До історії правобережних міст в енциклопедичних виданнях 18–21 ст. (на прикладі княжої Олики)

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.5

Article history:

received 08/12/2021

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Zhovtyansky, V. (2022). History of the right-bank Town in encyclopedias of the 18–21 centuries. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14, 43–56. <http://doi.org/10.37068/evu.14.5>

© 2022 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Віктор Жовтянський

Інститут газу НАН України, Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-9532-423X

Email: zhovt@ukr.net

Резюме

На прикладі княжої міста Олика розкрито характерну для багатьох колишніх міст Правобережної України історію їхнього розвитку. Матеріалами для дослідження слугували енциклопедичні тексти різних часів. Після поділів Польщі та захоплення цих територій Російською імперією більшість міст утратила свої історичні споруди – фортеці, замки, палаці, церкви, костели, синагоги тощо. Цю руйнацію посилила радянська влада, що поступово змінила їхній статус на містечка, а нерідко й на села. Певним винятком стали західноукраїнські терени, де пам'ятки не зазнали активного нищення в міжвоєнний період. Оскільки в УРСР про знакові події минулого забороняли писати або висвітлювали це побіжно й тенденційно, то ще донедавна основним носієм інформації про об'єктивну історію колишніх міст були здебільшого польсько- та російськомовні видання попередніх століть. Минуле цих населених пунктів пов'язане зазвичай з іменами їхніх власників, що промовисто засвідчує історія Волинського воєводства середини 17 ст.: із загальної кількості міст (125) приватними були 111. Роль особистості не впливала на подальшу еволюцію міст – їхнє населення зберегло українську мову, традиції, обрядовість, народну культуру тощо. Джерела новітньої історії дають змогу відстежити вияви високого культурного рівня населення Олики, залишки традицій Магдебурзького права та розвитку освіти як одного з важливих еволюційних маркерів народного буття.

Ключові слова

Волинь, карта Шуберта, князі Радзивіли, комуністичне й націоналістичне підпілля, літописна та сучасна Олика, Олицький рільничий страйк, “Просвіта”, релігійне краєзнавство, законодавство про декомунізацію.

To the history of the right-bank towns in encyclopedias of the 18–21 centuries (on the example of Olyka princely town)

Victor Zhovtyansky

Institute of Gas of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9532-423X

Email: zhovt@ukr.net

Abstract

This is a study of the historical destiny of many former towns of right-bank (along the Dnipro) Ukraine on the example of the ancient Volyn princely town Olyka. The study is based on the analysis of encyclopedic texts over four centuries. It is shown that after the partition of Poland and the arrival of the Russian Empire in this territory, most of them lost such town-forming elements as fortresses and castles, palaces, religious buildings, etc. This tendency intensified especially after the establishment of Soviet power in these lands. Therefore, many of them gradually turned into small towns and then villages. A certain exception is Western Ukraine, where there was no active destruction of monuments in the interwar period. Therefore, here, in contrast to Central Ukraine, there is still a “Western Ukrainian Golden Meridian of Monuments” from Chernivtsi to Olyka and Lutsk. As in the former Ukrainian SSR no special attention was paid to its historical past, until recently the history of former towns could be read mainly in Polish and Russian-language editions of previous centuries. Their ancient history is most often associated with the names of the owners, as – on the example of the Volyn region in the middle of the 17 century – out of the total number of towns 125 were private 111. Regardless of the personalities of these owners, the population of cities carried through the centuries the Ukrainian language, rituals, culture in general. In particular, the primary sources of modern history allow us to trace the manifestations of the high cultural level of the urban population of Olyka in connection with the traditions of Magdeburg law and the educational factor.

Keywords

Volyn, legislation on decommunization, Schubert's map, princes of Radziwill, communist and nationalist underground, chronicle and modern Olyka, Olyka agricultural strike, Prosvita, religious local history.

ВСТУП

Зміст цієї статті відтворює типовий історичний процес розвитку багатьох колишніх міст Правобережної України. Ідентифікація волинської Олики як княжого міста, що до сьогодні не втратила своєї чинності, послідовно відображає історичну пам'ять про давнє “середньомістя”.

Для кращого розуміння історії Олики вияскравимо передусім те, що загальна кількість міст на середину 17 ст. лише у Волинському воєводстві становила 125, із них приватними були 111, а 94 мали Магдебурзьке право. Із приходом на західно-українські та білоруські землі Російської імперії більшість із населених пунктів отримала статус містечок. Це відповідало імперським поглядам на все польське: воно не могло бути рівним із російським, отже, його треба здевальвувати. Наслідком такої ганебної практики стало руйнування знакових об'єктів – фортець, замків, палаців, культових будинків тощо. Тенденція, про яку йдеться, міцно вкорінилася в Радян-

ському Союзу. Результати цього очевидні: у центральній частині України про колишні архітектурні споруди найчастіше нагадують хіба що залишки фундаментів, та й ті, як не дивно, нерідко знищували (Жовтянський, 2016). У західних областях України, що уникли потужної руйнації пам'яток у міжвоєнний період, ситуація дещо інша, тому й донині тут простежують “західноукраїнський золотий меридіан” – що не старовинне місто, то й ґроно пам'яток: Чернівці – Заліщики – Чортків – Тербовля – Тернопіль – Вишневець – Кременець – Дубно із численними розгалуженнями, з-поміж яких – і Олика. Історія цього міста тісно пов'язана з родом литовсько-німецько-польських князів Радзивілів, одна з гілок якого протягом 4-х століть мала тут свою резиденцію. Представники цієї династії займали найвищі урядові й військові посади у Великому князівстві Литовському та I і II Речі Посполитій. Основою тривалого економічного успіху родини стала ординація – особливий спосіб успадкування майна, коли воно залишається неподільним.

На початку Другої світової війни місто було центром гміни з високим рівнем розвитку освіти й культури, дбайливим ставленням до пам'яток. Історичне минуле, варте високої оцінки, не стало на заваді радянській владі перетворити княжу Олику на звичайне селище міського типу (Губань 2016).

МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКА

До наших днів збереглося кілька колишніх міських книг Волині, що є важливою і надійною джерельною базою (Білоус, 2021, с. 36). Багато цікавих матеріалів знаходимо в міських книгах Олики та Олицької ординації князів Радзивілів (Центральний державний історичний архів України у м. Києві, фонд 1237). Автор докладно ознайомився з енциклопедичною та довідковою літературою про Олику періоду 18–21 ст., опрацював також різномовні розділи “Вікіпедії”. Він сподівається, що матеріали пропонуваної праці творчо використають дослідники і в енциклопедичних виданнях з'явиться позбавлена неточностей, некоректностей, припущень стаття про Олику¹. Далі в тексті назву міста позначаємо як повною, так і скороченою формою – О.

РЕЗУЛЬТАТИ

В енциклопедичних виданнях згадування про Олику фіксуємо від 18 ст. (Бюшинг, 1775; Лангер, 1791). В одному з них уміщено таку інформацію: “ОЛИКА (Olika), город Волынского воеводства в Польше с замком, имеет училище, семинарию и церковь с католическим обществом. Сей город почитается славным местом Герцогства, принадлежащего княжескому Радживильскому дому по праву первородства” (Лангер, 1791, с. 367). Цей пістет зникає в наступних російських виданнях, що є очікуваним і зрозумілим, оскільки за часів Російської імперії училище й семінарію в О. було закрито, “соборное здание” – ймовірно, ратуша – втратило своє значення й зазнало руйнування, 1870 р. згоріло. Зовнішній вигляд цієї споруди зберігся завдяки малюнку польського письменника Юзефа Крашевського, який відвідав О. у 1839 р., назвавши її “руїною Волині” (Kraszewski, 1840). Цю будівлю зафіксовано й на пізнішому зображенні загального виду О. – на гравюрі з часопису “Tygodnik Illustrowany” за 1860 р., хоч і з невідповідностями напису на фасаді костелу.

¹Станом на час оприлюднення цієї статті про Олику опубліковано довідку в 24 томі ЕСУ (2022).

Очевидно, радянська влада намагалася знищити все, що свідчило про князівське минуле О., зокрема її високі зразки західноєвропейської архітектури. 7 пам'яток національного значення (Жариков, 1985), що вціліли, гідні подиву: Петропавлівський костел (1450 р.) – найдавніший зразок латинської культової споруди на Волині (нині – відреставрований і діє); замок Радзивілів (1564) – найбільш ранній зразок бастионної оборонної споруди в Україні (один із найкраще збережених до наших днів; нині – на початковій стадії реставрації); комплекс колегіати (1640) у складі окремих охоронних об'єктів: костелу Св. Трійці, дзвіниці та стіни-огорожі з вежами – найвеличніший на Волині (нині завершується реставрація, яку здійснює польська держава); Луцька брама (1630) в передмісті Залісоче. Найдосконалішим зразком Волинського бароко є Стрітенська церква (1784) із дзвіницею в Залісочі. Велич храму підкреслює неймовірних розмірів баня – 16 м у діаметрі, що перекидає восьмигранний масив храму. Згадаймо ще й Троїцьку церкву в передмісті Завороття (її попередня кам'яниця згоріла в 1871 р.), недоглянутий, але неперевершений своєю величчю князівський парк, а також романтичне урочище Кемпа за ним. За переказами, від замку до парку можна було проїхати навпростець через призамковий став – “по воді, яко посуху”. На жаль, занедбаним залишається католицьке кладовище з ажурними в'їзними ворітьми та нечисленними збереженими пам'ятниками; залишки курганів та валів.

Інформація про О. є у відомих виданнях, опублікованих у Російській імперії та в СРСР із часовим відривом у сто років. Мовиться про “Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона” та “Большую советскую энциклопедию”: “Олыка – мст. Волынской губ., Дубенского у. Жителей 4882, дворов 505. 2 православных церкви, костел, 4 еврейских молитвенных дома, начальное училище и церковно-приходская школа. Мыловарня и красильня. Упоминается под именем Олыча и Олица в XVI в. Около О. 3 кургана” (Андреевский, 1897, с. 909); “ОЛЫКА, посёлок гор. типа в Киверцовском р-не Волынской обл. СССР, в 9 км от ж.-д. ст. Олыка (на линии Ровно – Брест). Кирпичный 3-д. Историко-краеведч. музей” (Прохоров, 1974, с. 384). Датування в першій із них є помилковим, на що звернув увагу О. Мишанич (1989, с. 227), некоректно й прямолинійно витлумачено пропріативи “Олыча” и “Олица” (Жовтянський, 2014).

Згаданий музей був справою життя місцевого педагога-історика та подвижника Петра Жуковського (1919–95) (Вергун, 2013, с. 13–14). Цей духовний храм не зміг пережити зламу епох у 1980–90-х рр., що зафіксовано в публікації “Це наша пам'ять”, яку подала районна газета (див.: Жовтянський, 1988). Розуміння історичного значення О., нагальної потреби відродження її минулого, створення на цьому величому просторі історико-культурного та туристичного центру стало одним із пріоритетів активної діяльності народного депутата І. Констанкевич, поштовхом до якої стала позитивна реакція Голови Верховної Ради А. Парубія на ініціативний лист автора цих рядків. Волинська обласна рада своїм рішенням затвердила “Програму відродження історико-культурної спадщини смт Олика Волинської області на 2019 – 2024 роки” (Обласна програма..., 2019).

Нині вже успішно розв'язано надважливу проблему: приміщення замку, де містилася Волинська психіатрична лікарня, передано Волинському краєзнавчому музеєві. 2021 р. розпочалося державне фінансування археологічних розкопок. За легендою, у замку було 365 кімнат, тому тут неодмінно відновлять музей.

У 19 ст. вийшли друком польські видання (Święcki 1816, с. 60; Balinski 1845, с. 860–863; Chlebowski 1892, с. 527–534; Adamowicz 1861, с. 307), у яких ґрунтовно виписано історію О. Вони разом із публікацією Ю. Крашевського (Kraszewski, 1840) та

монографією С. Томковича (Tomkowicz, 1923) стали цінними джерелами докладних історичних знань про місто. Доречно згадати також двоє російськомовних церковних джерел (Сендульський, 1878; Теодорович, 1889), у яких історію О. подано крізь призму роду Радзивілів. Щоправда, ці публікації були маловідомими широкому колу читачів, вихованих у душі радянського войовничого атеїзму.

У польському розділі “Вікіпедії” в гаслі “О́ука” дещо тенденційно описано ніч на католицьке Різдво в грудні 1943 р. на покордонні передмість Завороття–Миловиця, коли було вбито кілька польських родин (Жовтянський, 2016). Автор з’ясовував обставини тієї трагедії в О. предметно, спілкувався зі свідками, що дало йому підстави солідаризуватися з висновками тих, хто аналізував ці події на Ківерщині (Пущук, 2008), вочевидь, перед нами не справа “довгого ножа бандерівців” чи просто місцевих жителів, як наголошують Владислав та Єва Семашки в праці “Геноцид поляків на Волині, вчинений українськими націоналістами”. Остаточну ж відповідь на питання, що ж відбулося тієї ночі, матимемо тоді, коли одержимо доступ до засекречених натеper архівних матеріалів. Інтенсивне вивчення історико-культурної спадщини О. може стати своєрідним плацдармом для реалізації тези польського президента А. Дуди про те, що на історичній правді будуватимуться подальші добрі стосунки. Глава сусідньої держави висловив її 8 липня 2018 р. під час виступу на католицькому кладовищі в О., де поховані жертви тієї ночі.

Особливе місце займає гасло “Олика” в єврейських енциклопедіях (Кацнельсон, 1906–1913; Брановер, 2007). У них звучить певний докір оличанам: “10 июня 1655 г., когда бежавшие сюда украинские евреи хоронили первого умершего своего земляка, на них напала толпа пьяных людей; провожавшие похоронную процессию были избиты, а труп покойника выброшен из гроба... По переписи 1897 г. в О. жит. 4210, среди коих 2606 евр.”. Тепер важко сказати, що трапилося далекого червня 1655 р., проте наприкінці 19 ст., за свідченням священника Стрітенської церкви М. Червінського, в О. представники різних національностей жили мирно: “Долговременная совместная жизнь в местечке с поляками и евреями и частые торгово-промышленные сношения с ними сделали то, что прихожане не питают какой-либо вражды к полякам и евреям” (Червинский, 1896).

У другій зі згаданих енциклопедій подано відомості про факти Голокосту в О.: тут склали свої голови понад 4200 євреїв Оличчини. Аналогом київського Бабиного Яру став масовий розстріл, який розпочався 30 червня. Тоді знесилених після багатоденного голодування в замку людей розстрілювали групами в 3-х колишніх стрільбищах (з боку Турчина) військової частини, що до війни дислокувалася в замкові.

Про ставлення українців до цього нелюдського злочину автор знає з історії своєї родини. Зокрема, від діда Степана Жовтянського (1881–1945), який зумів урятувати, забравши додому, маленького єврейського хлопчика, що був у жахливому стані. Ця подія – найперший дитячий спогад двоюрідної сестри автора, якій тоді виповнилося три роки.

Про О., свою малу Батьківщину, згадують зі щемними почуттями в “Книзі пам’яті олицької спільноти” євреї, які ще до війни виїхали до Палестини та уникли Голокосту: “Протягом усього життя я мріяв хоча б ще раз побачити моє рідне місто Олику такою, якою вона виглядала п’ятдесят років тому. З її саявом, і чарами, і магією, та з її містечковою пишністю...”² (Меїр, 1972, с. 45).

²Віршована форма втрачена через подвійний переклад спочатку англійською, а потім українською мовами.

“Пишність містечка” – це не просто витвір художньої уяви, бо ще й нині Олика з архітектурного погляду асоціюється з Краковом. На початок Першої світової війни та в міжвоєнний період, про який ідеться в цих спогадах, Радзивіли вже завершили 40-річні реставраційні роботи основних архітектурних споруд – замку-палацу та величного костелу. Від жовтня 1915 р. аж до Брусиловського прориву в червні 1916 р. Олика перебувала за 2 км на захід від лінії фронту. Архітектурні пам’ятки не зазнали обстрілу австрійсько-німецькою артилерією. Імовірно, це пов’язано з тогочасним власником замку Фердинандом Радзивілом (1834–1926) – керівником польської делегації в німецькому рейхстазі (1874–1918).

Олика – одне з небагатьох міст Волині, де збережено пам’ять про жертви Першої світової війни (кладовище в передмісті Залісоче). В іншому її кінці, ближче до с. Жорнище, – легендарна Золота гора, рясно полита кров’ю солдат російської (що на 2/3 складалася з українців і кубанських козаків) та австрійської (де також було багато українців) армій. За народними переказами, саме під Золотою горою свого часу зупинено монгольські загони і цим врятовано західноєвропейські країни. Незрівнянно більшої шкоди пам’яткам О. завдало кватиркування тут російських військ.

Українські енциклопедії радянського періоду, на відміну від “Большой советской энциклопедии”, подавали змістовнішу інформацію про О., зокрема й про культурні традиції міста: “ОЛЫКА – посёлок городского типа Киверцовского р-на Волын. обл. УССР. Расположена на реке Путиловке (прит. Прута), в 9 км от ж.-д. ст. Олыка. 4,2 тыс. ж. (1981). В О. – племенной з-д крупного рогатого скота, межколх. строит. орг-ция, комбинат бытового обслуживания. Общеобразоват. школа, 2 больницы. Дом культуры, 2 б-ки. Среди архит. памятников – замок (1564), Петропавловский костёл (1450–1612), колокольня, Луцкие ворота (1630), костёл коллегиятов (1635, арх. Я. Маливерн, Б. Молли), церковь (1784). О. известна с 1149” (Бажан, 1982, с. 483). Є в цьому тексті й неточність: річка Путилівка – не притока Прута, а Горині. Із плином часу стає зрозумілою також тенденція подання в енциклопедичних текстах так званої безідейної інформації: господарських об’єктів (від миловарень до комбінатів побутового обслуговування). У цій енциклопедії згадано про ще одну подію західно-української новітньої історії, нібито пов’язаної з О.: “ОЛЫКСКАЯ ПЕРВОМАЙСКАЯ ДЕМОНСТРАЦИЯ 1934 – массовая полит. демонстрация трудящихся, организованная коммунистами в районе местечка Олыки (ныне пгт Киверцовского р-на Волын. обл.). В ней приняли участие крестьяне многих окрестных сёл. Во время столкновения с полицией 10 демонстрантов были ранены. Через несколько дней каратели провели в этом районе жестокую “пацификацию”. О. п. д. сыграла большую роль в борьбе трудящихся Зап. Волини за своё социальное и нац. освобождение, за воссоединение с Сов. Украиной”. Приблизно такі ж гасла, що, правда, у дещо лаконічнішому форматі вміщено в УРЕС (Кудрицький, 1987, с. 569).

З Оликою пов’язана перша потужна політична акція українського населення південної Волині в 30-ті рр. 20 ст. Тоді в місті діяв підпільний райком (РК) Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), що очолював підпільну організацію, до якої входило 230 осіб. Вона мала кілька осередків: Варковицький, Клеванський, Млинівський, Сильненський, Хорлупівський, за кожним із яких було закріплено когось із членів РК. Починаючи від 14 лютого 1934 р., ця організація провела тримісячний рільничий страйк, що охопив близько ста сіл Волині (Жовтянський, 2018). Серед причин такого соціального (за тогочасною термінологією, – класового) конфлікту – переобтяження польського законодавства системою великих штрафів, що стягувала поліція (Забо-

лотний, 1964, с. 156–157); неврегульованість питань власності на землю, що давало змогу Радзивілам, залучивши досвідчених адвокатів, легко вигравати спірні земельні питання, потужне національне гноблення, зокрема мовне.

Селяни виганяли із сіл ексекторів та війтів, не визнавали розпорядження місцевої влади, виконували лише вказівки страйкових комітетів. Одночасно в школах учні бойкотували заняття, відмовляючись відповідати польською мовою. Влада, налякана масовими виступами селян, стягнула в район О. 150 поліцаїв і розпочала масові арешти, терор та переслідування. Пізніше прибули ще й військові частини. Справа дійшла до сутичок із поліцією, у передмістях О. відбулися барикадні бої. На хвилі успіху страйку в польських селах почали з'являтися партизанські загони, проте РК КПЗУ зупинив цю ініціативу, щоб уникнути ескалації насилля. Після проведених пацифікацій і масових арештів, що звузило можливості страйкової боротьби, спільно з Котівським РК КПЗУ були підготовлені робітничий страйк та першотравнева демонстрація в Ківерцях, де на тартаку працювало 380 робітників. Страйк розпочався 17 квітня, його учасники висували вимоги економічного характеру. Він переріс у першотравневу демонстрацію, на якій вимоги доповнили політичними. Селянську колону із майже 700 осіб, що рухалася до Ківерець, розстріляла поліція. Усіх членів РК КПЗУ арештовано протягом березня–грудня 1934 р. Нікого з них не зломали жорстокі допити.

У томі “Волинська область” енциклопедичного видання “Історія міст і сіл України” (Тронько, 1970) про О. вміщено значний за обсягом матеріал (понад 8 стор. тексту енциклопедичного формату), автором якого є П. Кашевський (1921–1991) – тогочасний директор Волинського обласного архіву, уродженець О. Аналізоване гасло, як і все видання, ідеологічно заангажоване. У статті про О. подано скупі відомості про історичне минуле (лише чверть його обсягу), культурні досягнення, водночас багато сказано про соціальну структуру. У часи правління Й. Сталіна та тривалий час після цього історія КПЗУ була під забороною через те, що колишні “керівники КПЗУ першими серед діячів комуністичних партій світу, що входили до Комінтерну, повели рішучу і відверту боротьбу проти антиленінської політики Й. Сталіна та його найближчого оточення, в тому числі в ЦК КП(б)У” (Панчук, с. 22).

У 1958 р. дозволено видання книги І. Заболотного “Червона Волинь”, що пізніше була доповнена та перероблена з урахуванням редакційної статті “За правильне висвітлення історії Комуністичної партії Західної України” (Заболотний, 1964). Статті згаданого вище автора про О. з’явилися в кінці 60-х рр. (Кашевський, 1967). Крім цього, у 2-й пол. 1960-х рр., коли готували матеріали до “Історії міст і сіл Української РСР” (Тронько, 1970), розгорнулася боротьба з новими “рецидивами українського націоналізму”. Авторам тому про Волинь доволі важко було знайти межу дозволеного, коли під звинувачення потрапив навіть керівник УРСР П. Шелест.

Нарешті, звернемося до енциклопедичної статті про О. у 21 ст. в “Енциклопедії історії України” (2020, с. 585–586). Це доволі розлого публікація обсягом майже 1 стор. тексту, де гармонійно збалансована інформація щодо історичного минулого О. і її новітньої історії. Недостатньо висвітленою залишається діяльність українських політичних партій міжвоєнного періоду, які визначали особливості політичного та громадського життя як О., так і Волині загалом. Автор не поділяє точки зору, викладену в ній, про першу літописну згадку та асоціювання цього топоніма з назвою річки Осенище, а до позитивів зараховує інформацію про пам’ятки архітектури міста. Надзвичайно цінним є те, що в цій енциклопедії вміщено окрему статтю про Олицький замок.

Дивними видаються тлумачення деяких олицьких топонімів. Оличанам добре відомо, що містечко розташоване при впадінні річки Осенище (варіант – Оселиця) в Путилівку. Згідно з публікаціями, датованими 19 ст., сучасна річка Осенище – це Путилівка, а в неї впадає річка Миловичка, яку пов'язують із нинішньою верхньою течією Путилівки. Згадуваний автор перших публікацій про О. радянського періоду П. Кашевський, уродженець передмістя Олики – Миловиці, знаючи цю недоречність, делікатно обійшов згадування про точне географічне розташування міста.

Не переобтяжуючи читачів аргументами (див.: Жовтянський, 2014), зазначимо, що ці різнотлумачення – результат помилки на першій детальній карті Західної частини Російської імперії в масштабі 10 верст в одному дюймі (Шубер, 1840). Тут, до речі, спотворені й інші олицькі топоніми. Ці неточності були усунені на так званій триверстовці – деталізованішій карті (3 версти в одному дюймі, або 1,26 км в 1 см). Проте остання мала переважно військове призначення. Отже, усі історичні описи Олики 19 ст., що ґрунтувалися на карті Шуберта, стали джерелом топонімічних непорозумінь.

Визначальним же виявилось цинічне приховування інформації в колишньому РСРС, де обидві карти були засекреченими аж до середини 90-х рр. минулого століття. Тож цілком закономірним є те, що плутанина з олицькими топонімами тривала понад століття.

Ймовірно, що такі непорозуміння можуть стосуватися й інших правобережних міст, оскільки в імперії не надто уважно ставилися до особливостей національних мов чи топонімії. На нашу думку, треба більше зважати на дослідження місцевих краєзнавців. Що ж до О., то достатньо порівняти природну підоснову населених пунктів зі схилів над річками, аби згодитися з висновками авторитетного волинського вченого Б. Колоска, що саме старовинна О. є “Богом даною” місцевістю для поселення тут людей – красиве, тихе й затишне місце для побутування та продовження роду у відрогам Волино-Подільської височини (Колосок, 2006). Проміжні тераси між горбами та річковою долиною – зручне місце для будівництва житла, що ніколи не потерпить від повеней. Сама природа створила тут належні умови й для його оборони на лівому березі Путилівки, де ця ріка об'єднується з водами річки Осенище серед болотистих, колись важкодоступних заплав. Саме тут уже понад 450 років вищіє замок Радзивілів.

Протягом Другої світової війни в О. не було конфліктів між комуністами і націоналістами. Як перші, так і другі були вихідцями з луцької “Просвіти”. Зауважимо, що на території Ківерцівщини її Олицька філія була найпотужнішою серед 23-х інших (Богущ, 2006). Пізніше політична діяльність активних молодих людей розгорталася за двома основними напрямками – комуністичним і націоналістичним. Це залежало від того, під чий вплив вони перебували. Здавалося б, були можливості для зведення політичних поррахунків ціною життя опонентів або їхніх сімей у 1939–41 рр. за допомогою НКВС чи інших сил у період німецької окупації О., однак цього не сталося. Запорукою став високий культурний рівень олицьких громадян: ціна людського життя виявилася важливішою за політичні уподобання. Нам відомо про багатьох представників КПЗУ й націоналістичних організацій, які мирно уживалися в одному містечку. Однак лише події останніх років рельєфно висвітлили спільний знаменник їхньої історичної долі – абсолютне неприйняття ідеї та культури “старшого брата”, для якого комуністична ідеологія була лише зручним інструментом утілення скрепів “руського міра”.

Новітню історію Волині неможливо системно представити без визначення місця в ній КПЗУ, що була надто потужним гравцем (Панчук). Якщо в Галичині на виборах до сейму 1928 р. найбільше голосів отримали націоналістичні та радикальні партії, то на Волині – партія “Сельроб”, тобто легальний філіал КПЗУ. На Ківерцівщині вона мала політичний вплив на філії “Просвіти” в Олиці, Тростянці, Колках, Котові (Богуш, 2006). Доречно наголосити, що це був результат демократичного вибору волинян.

Польський науковець Гжегож Мазур щодо ролі КПЗУ в українській історії наголошував, що поширеність думки про слабкість комуністичного руху в II Речі Посполитій потребує уточнення, позаяк він усе ж таки відігравав помітну політичну роль, попри те, що його члени перебували на нелегальному становищі (Mazur, 2012). На Міжнародній науковій конференції “Олика в європейській історії: відтворення історико-архітектурної спадщини” майже не було доповідей, присвячених новітній історії. Одна з причин цього – ризик для науковця порушити законодавство про декомунізацію. Автор ретельно вивчив його, зокрема Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, і стверджує, що діяльність КПЗУ не підпадає під дію цього документа (Жовтянський, 2018)³. Влучно, на наш погляд, про КПЗУ сказав публіцист Сергій Грабовський в одній із передач на радіо “Свобода”: “Це трагедія революційних романтиків” (Грабовський, 2008).

Об’єктивним свідченням високої культури мешканців О. стало збереження протягом віків цінного архіву в Стрітенській церкві. Велику цінність становить уже згаданий рукопис священника М. Червинського обсягом майже 150 сторінок, який вважають справжньою енциклопедією життя західноукраїнського містечка кінця 19 століття. Рукопис (точніше – його чернетка) є ще і яскравим зразком релігійного краєзнавства (Костриця, 2009). На жаль, його оригінал знищено у фондах Центрального державного історичного архіву в період підпорядкування архівів НКВС, очевидно, через таку причину: “... С неудовольствием отзываются прихожане о солдатах (москалях), которые при проходе через местечко производят немало опустошений” (Жовтянський, 2017).

З перших днів діяльності представників НКВС в Олиці у вересні 1939 р. трапився неочікуваний конфуз. Коли за звичним радянським сценарієм вони на загальних зборах містян на призамковій площі запропонували проголосувати за “вищу міру” Радзивілам, то заручилися лише одним голосом. Витоки такої свободи духу оличан стають зрозумілими з матеріалів рукопису Н. Червинського. Особливий статус Олики як “радзивілівського” міста, наголошує він, загальмував управлінські впливи Російської імперії, що є свідченням живучості Магдебурзького права, а “трехстолетнее почти самоуправление прихожан на основах Магдебургского права в высшей степени развило в прихожанах-мещанах социально юридический смысл и интерес к общественным делам... В выборных властях они признают только своих представителей; объяснения мещан с должностными лицами часто принимают настолько крутой характер, что приходится забывать, что они имеют дело с лицами, облеченными в свои полномочия от правительства. Мещане и в настоящее время держатся того мнения, что их сход (громада) есть сила, с которою должны считаться власти” (Червинский, 1896).

³Про КПЗУ є чимало публікацій, зокрема й інформативна стаття в ЕСУ, режим доступу: <https://esu.com.ua/article-4428>

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ

Підсумовуючи огляд, можна констатувати, що в історичному бутті лишаються передусім пам'ятки культурної спадщини та значущі суспільно-політичні події, а культивування в довідковій літературі об'єктів побутової та виробничої сфер (від миловарень аж до радянських колгоспів чи побутових комбінатів) – тимчасове явище, яке губиться в розвихреному вирі життя. Цитовані в пропонованому дослідженні польські та російські джерела, що є у відкритому доступі в Інтернеті, значно полегшили працю дослідника й сприяли поширенню в усіх вимірах правдивої інформації. Крапки над “і” навіть у такому обмеженому локусі – містечко на Волині – не розставлено. Попереду чекають нові відкриття, велика й відповідальна робота.

ЛІТЕРАТУРА

- Adamowicz, A. F. (Ed.). (1861). *Encyklopedia Powszechna* (т. 8). Warszawa: S. Orgelbrand, 1884.
- Baliński, M., & Lipiński, T. (1845). *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana* (т. 2, cz. 2). Warszawa: S. Orgelbrand.
- Chlebowski, B., Sulimierski, F., Walewski, W. (Ed.). (1892). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (т. 12). Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Kraszewski, J. I. (1840). *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*. Wilno: Nakład i druk T. Glücksberga.
- Mazur, G. (2012). Ruch komunistyczny we Lwowie w latach 1919–1938 – czy nowa “biała plama” w historii miasta? У кн. О. Аркуша, М. Мудрий (Ред.), *Львів: місто – суспільство – культура* (т. 8, ч. 1, с. 140–162). Львів: ЛНУ.
- Święcki, T. (1816). *Opis Starożytnej Polski* (Т. 2). Warszawa: nakł. Zawadzkiego i Więckiego.
- Tomkowicz, S. (1923). О́лька. *Prace Komisji Historji Sztukii*, 3, 1–37.
- Андреевский, И. Е. (Ред.). (1897). *Энциклопедический словарь* (т. 21). Спб.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон.
- Бажан, Н. П. и др. (Ред.). (1982). *Украинская советская энциклопедия* (т. 7, с. 28–28). Киев: Гл. редакция УСЭ.
- Білоус, Н. С. (2021). *За крок до вічності. Мешканці міст Волині у світлі тестаментів кінця 16–17 століть*. Київ: Простір.
- Богущ, М., Павленко, Г. (2006). *Ківерціщина: крізь віки і долі : історико-краєзнавчі нариси*. Луцьк: Надтир'я.
- Брановер, Г. Г. (Ред.). (2007). *Российская еврейская энциклопедия* (т. 6). Москва: ЭПОС.
- Бурковский, А. (2008, 28 нояб.). “Молодая гвардия”: 65-й рекем по погибшим. *Рабочая газета*.
- Бюшинг, А. Ф. (1775). *Королевство польское и великое герцогство Литовское*. СПб: При Имп. Акад. наук.
- Вергун, І. М. (Ред.). (2013). *Олицький феномен: Віктор Жовтянський: біобібліогр. нарис*. Ківерці, 2013. <http://bibl-kiv.org.ua/publish.php?id=2>

- Гончар, О. (1993, 03 берез.). Підніmemo з руїн визначну святиню України – Михайлівський Золотоверхий монастир. *Голос України*.
- Грабовський, С. (2008, 4 черв.). КПЗУ: трагедія революційних романтиків. *Радіо “Свобода”*. <https://www.radiosvoboda.org/a/1120257.html>
- Губань, Р. В. (2016). Правове регулювання адміністративно-територіального устрою України у 1917–2015 роках. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова.
- Жариков, Н. Л. и др. (Ред.). (1985). *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР* (т. 2). Киев: Будівельник.
- Жовтянський, В. (1988, 20 березн.). Це наша пам'ять. Відкритий лист до громадян Олики. *Ленінським шляхом*.
- Жовтянський, В. (2014). Історична Олика та її пам'ятки. *Праці Центру пам'яткознавства*, 25, 253–273.
- Жовтянський, В. (2016–2017). Українська наука: від мудрості батьків. *Світогляд*, 1 (3), 22–29.
- Жовтянський, В. (2018). Деякі сторінки з історії Олики та Волині. Л. А. Понедельник (Ред.). *Олика й Радзівілли в історії України, Польщі й Білорусі* (с. 6–32). Вежа-Друк.
- Заболотний, І. П. (1964). Нескорена Волинь: нарис з історії революційного руху на Волині. 1917–1939. Львів: Каменяр.
- Кацнельсон, Л., Гинцбург, Д. (1906–1913). *Еврейская энциклопедия* (т. 12). Спб.: Изд. Общества для научных еврейских изданий и Изд. Брокгауз-Ефрон.
- Кашевський, П. (1967, 23 черв.) У класових битвах. *Радянська Волинь*.
- Колосок, Б. (2006). Природна підоснова як чинник містобудівного розвитку Олики. У кн. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзівілли в історії Волині та України. Матеріали XVIII Волин. наук.-практ. істор.-краєзн. конф* (с. 15–17). Луцьк: Волинський краєзнавчий музей.
- Костриця, М. (2009). Релігійне краєзнавство. *Наукові записки Нац. університету “Острозька академія”. Історичне релігієзнавство*, 1, 112–128.
- Кудрицький, А. В. та ін. (Ред.). (1987). *Український радянський енциклопедичний словник* (т. 2). Київ: Голов. ред. УРЕ.
- Лангер, К. (1791). *Полный географический лексикон* (ч. 2). Москва: Тип. при Театре у Хр. Клаудия.
- Меїр, Б.-І. (1972). *Озираючись на моє місто Олику* (переклад). Tel Aviv: Olyka Society.
- Мишанич, О. В. (Ред.). (1989). *Літопис Руський* (Пер. з давньоукр. Л. Є. Махновця). Київ: Дніпро.
- Обласна програма відродження історико-архітектурної спадщини смт Олика Волинської області на 2019 – 2024 роки (Затверджено рішенням Волинської обласної ради №249/9). (2019, 26 лип.). <http://volynrada.gov.ua/session/24/9-1>.
- Панчук, М. І. (1989). “Білі плями” героїчного літопису: *Із історії Комуністичної партії Західної України*. Київ: Політвидав України.
- Прохоров А. М. и др. (Ред.). (1974). *Большая советская энциклопедия* (т. 8). Москва: Советская энциклопедия.

- Пушук, І. (2008). *Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Ківерцівський район*. Луцьк: Волинська обласна друкарня.
- Сендульський, А. (1878). Местечко Олыка Дубенского уезда. *Волинские епархиальные ведомости, часть неофициальная*, 15, 564–575.
- Смолій, В. А. та ін. (Ред.). (2010). *Енциклопедія історії України* (т. 7). НАН України. Київ: Інститут історії України, Наукова думка.
- Теодорович, Н. И. (1889). Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. *Волинские епархиальные ведомости, часть неофициальная*, 30, 740–749.
- Тронько, П. Т. та ін. (1970). *Історія міст і сіл Української РСР: Волинська область*. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР.
- Червинский, Н. (1896). Церковно-приходская летопись Свято-Сретенской церкви и прихода мест. Олыки Волынской епархии. *Архив Сретенской церкви, с. Залесочье, Волынской обл.*
- Шуберт, Ф. (1840). *Специальная карта Западной части Российской империи*. СПб.

REFERENCES

- Adamowicz, A. F. (Ed.). (1861). *Encyklopedyja Powszechna* (vol. 8). Warszawa: S. Orgelbrand, 1884 [in Polish].
- Andreevskiy, Y. E. (Ed.). (1897). *Entsiklopedicheskiy slovar* (vol. 21). S. Peterburg: F. A. Brockhaus, Y. A. Efron [in Russian].
- Baliński, M., & Lipiński, T. (1845). *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana* (vol. 2, iss. 2). Warszawa: S. Orgelbrand [in Polish].
- Bazhan, N. P. et al. (Ed.). (1982). *Ukraynskaya sovetskaya entsiklopediya* (vol. 7, pp. 28–28). Kiev: Hl. redaktsiya USE [in Russian].
- Bilous, N. S. (2021). *Za krok do vichnosti. Meshkantsi mist Volyni u svitli testamentiv kintsia 16–17 stolit.* Kyiv: Prostir [in Ukrainian].
- Biushynh, A. F. (1775). *Korolevstvo polskoye i velikoye gertsogstvo Litovskoye*. S. Peterburg: Pri Imp. Akad. nauk [in Russian].
- Bohush, M., Pavlenko, H. (2006). *Kivertsivshchyna: kriz viky i doli: istoryko-kraieznauvchi narysy*. Lutsk: Nadstyria [in Ukrainian].
- Branover, H. H. (Ed.). (2007). *Rossiyskaya yevreyskaya entsiklopediya* (vol. 6). Moskva: EPOS [in Russian].
- Burkovskiy, A. (2008, 28 Nov.). “Molodaya gvardiya”: 65-y rekviiem po pogibshim. *Rabochaya gazeta* [in Russian].
- Chervynskiy, N. (1896). Tserkovno-prihodskaya letopis Svyato-Sretenskoï tserkvi i prik-hoda mest. Olyki Volynskoy eparkhii. *Arkhiiv Sretenskoï tserkvi, s. Zalesoche, Volynskoi obl* [in Russian].
- Chlebowski, B., Sulimierski, F., Walewski, W. (Ed.). (1892). *Słownik geograficzny Królestwa*

- Polskiego i innych krajów słowiańskich* (vol. 12). Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego [in Polish].
- Honchar, O. (1993, 03 Mar.). Pidnimemo z ruin vyznachnu sviatyniu Ukrainy – Mykhailivskiy Zolotoverkhyy monastyr. *Holos Ukrainy* [in Ukrainian].
- Hrabovskiy, S. (2008, 4 Jun.). KPZU: trahediia revoliutsiinykh romantykyv. *Radio "Svoboda"*. <https://www.radiosvoboda.org/a/1120257.html> [in Ukrainian].
- Huban, R. V. (2016). *Pravove rehuliuвання administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy u 1917–2015 rokakh*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Kashevskiy, P. (1967, 23 Jun.) U klasovykh bytvakh. *Radianska Volyn v.*
- Katsnelson, L., Hyntsburch, D. (1906–1913). *Yevreyskaya entsiklopediya* (vol. 12). S. Peterburg.: Yzd. Obshchestva dlya nauchnykh yevreyskikh izdaniy i Izd. Brokhauz-Efron [in Russian].
- Kolosok, B. (2006). Pryrodna pidosnova yak chynnyk mistobudivnoho rozvytku Olyky. In *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Olyka i Radzyvilly v istorii Volyni ta Ukrainy. Materialy XVIII Volyn. nauk.-prakt. istor.-kraiezn. konf* (pp. 15–17). Lutsk: Volynskiy kraieznavchyy muzei [in Ukrainian].
- Kostrysia, M. (2009). Relihiine kraieznavstvo. *Naukovi zapysky Nats. universytetu "Ostrozka akademiia". Istorychne relihiieznavstvo*, 1, 112–128 [in Ukrainian].
- Kraszewski, J. I. (1840). *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*. Wilno: Nakład i druk T. Glücksberga [in Polish].
- Kudrytskyi, A. V. et al. (Ed.). (1987). *Ukrainskyi radianskyi entsyklopedychnyi slovnyk* (vol. 2). Kyiv: Holov. red. URE [in Ukrainian].
- Lanher, K. (1791). *Polnyi geografichesky leksikon* (part 2). Moskva: Tip. pri Teatre u Khp. Klaudiya [in Russian].
- Mazur, G. (2012). Ruch komunistyczny we Lwowie w latach 1919–1938 – czy nowa “biała plama” w historii miasta? In O. Arkusha, M. Mudryi (Eds), *Lviv: misto – suspilstvo – kultura* (vol. 8, iss. 1, pp. 140–162). Lviv: LNU [in Ukrainian].
- Meir, B.-I. (1972). *Ozyraiuchys na moie misto Olyku (pereklad)*. Tel Aviv: Olyka Society [in Ukrainian].
- Myshanych, O. V. (Ed.). (1989). *Litopys Ruskyy (Per. z davnoukr. L.Ye. Makhnovtsia)*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Oblasna prohrama vidrodzhennia istoryko-arkhitekturnoi spadshchyny smt Olyka Volynskoi oblasti na 2019 – 2024 roky (Zatverdzheno rishenniam Volynskoi oblasnoi rady vid 26.07.2019 №249/9)*. (2019). <http://volynrada.gov.ua/session/24/9-1> [in Ukrainian]
- Panchuk, M. I. (1989). “Bili pliamy” heroichnoho litopysu: *Iz istorii Komunistychnoi partii Zakhidnoi Ukrainy*. Kyiv: Polityvdav Ukrainy [in Ukrainian].
- Prokhorov A. M. et al. (Eds.). (1974). *Bolshaya sovetskaya entsiklopediya* (vol. 8). Moskva: Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].
- Pushchuk, I. (2008). *Trahediia ukrainsko-polskoho protystoiannia na Volyni 1938–1944 rokiv. Kivertsivskiy raion*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia [in Ukrainian].

- Sendulskyi, A. (1878). Mestechko Olyka Dubenskogo uyezda. *Volynskie eparkhialnye vedomosti, chast neofitsialnaya*, 15, 564-575 [in Ukrainian].
- Shubert, F. (1840). *Spetsyalnaia karta Zapadnoi chasti Rossiyskoi imperii*. S. Peterburg [in Russian].
- Smolii, V. A. et al. (Eds.). (2010). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (vol. 7). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, Naukova dumka [in Ukrainian].
- Święcki, T. (1816). *Opis Starożytnej Polski* (vol. 2). Warszawa: nakł. Zawadzkiego i Więckiego [in Polish].
- Teodorovych, N. Y. (1889). Istoriko-statisticheskoe opisanie tserkvei i prikhodov Volynskoi eparkhii. *Volynskie eparkhialnye vedomosti, chast neofitsialnaia*, 30, 740–749 [in Russian].
- Tomkowicz, S. (1923). Ołyka. *Prace Komisji Historji Sztukii*, 3, 1–37 [in Polish].
- Tronko, P. T. et al. (1970). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR: Volynska oblast*. Kyiv: Holov. red. URE AN URSR [in Ukrainian].
- Verhun, I. M. (Ed.). (2013). *Olytskyi fenomen: Viktor Zhovtianskyi: biobibliohr. narys. Kivertsii*. <http://bibl-kiv.org.ua/publish.php?id=2> [in Ukrainian]
- Zabolotnyi, I. P. (1964). *Neskorena Volyn: narys z istorii revoliutsiinoho rukhu na Volyni. 1917–1939*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Zharikov, N. L. et al. (Ed.). (1985). *Pamiatniki gradostroyitelstva s arkhitektury USSR* (vol. 2). Kiev: Budivelnik [in Russian].
- Zhovtianskyi, V. (1988, 20 Mar.). Tse nasha pamiat. Vidkrytyi lyst do hromadian Olyky. *Leninskym shliakhom* [in Ukrainian].
- Zhovtianskyi, V. (2014). Istorychna Olyka ta yii pamiatky. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*, 25, 253–273 [in Ukrainian].
- Zhovtianskyi, V. (2016–2017). Ukrainska nauka: vid mudrosti batkiv. *Svitohliad*, 1 (3), 22–29 [in Ukrainian].
- Zhovtianskyi, V. (2018). Deiaki storinky z istorii Olyky ta Volyni. L. A. Poniedielnyk (Ed.). *Olyka y Radzivilly v istorii Ukrainy, Polshchi y Bilorusi* (pp. 6–32). Vezha-Druk [in Ukrainian].

ДОСЛІДЖЕННЯ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.6

Article history:

received 12/09/2022

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Zhelezniak, M. & Ishchenko, O. (2022). Occupation or annexation of Crimea? (based on Ukrainian encyclopedias). *Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14, 57-66. <http://doi.org/10.37068/evu.14.6>

© 2022 Authors

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Окупація чи анексія Криму? (за даними українських енциклопедій)

Микола Железняк

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-8290-6345

Email: mykola@esu.com.ua

Олександр Іщенко

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-8910-111X

Email: ishchenko@nas.gov.ua

Резюме

У статті простежено особливості трактування в українських енциклопедичних виданнях подій, пов'язаних із захопленням в 2014 році Російською Федерацією Криму. У фокусі уваги авторів – терміни, що описують акт агресії РФ проти українського півострова, зокрема “анексія” та “окупація”. Науковці досі не виробили чітких дефініцій цих подій, а, відповідно, й простежується вживання різних термінів як під час опису весни 2014 року, так і їхніх політико-правових наслідків. Дослідження цих проблем – це вагомий внесок у формування політики деокупації українського Криму. Серед результатів пропонованої студії – з'ясування того, як в українських енциклопедіях вживають терміни “анексія” та “окупація”: 1) без розрізнення значень, але спільним наслідком є загарбання РФ українських територій; 2) виокремлено значеннєві особливості цих понять: окупацією Криму називають порушення територіальної цілісності України, натомість анексією Криму – незаконне приєднання РФ окупованих територій.

Ключові слова

Українські енциклопедії, анексія, окупація, Крим, агресія РФ.

Occupation or annexation of Crimea? (based on Ukrainian encyclopedias)

Mykola Zhelezniak

NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8290-6345
Email: mykola@esu.com.ua

Oleksandr Ishchenko

NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8910-111X
Email: ishchenko@nas.gov.ua

Abstract

In this article, Ukrainian encyclopedias are studied in order to show how they describe the capture of Crimea by the Russian Federation. The authors focus on terms describing the act of aggression of the RF against the Ukrainian peninsula, such as “annexation” and “occupation”. The fact is that there is still no terminological clarity among scholars, therefore, it is not easy to interpret both the events of spring 2014 and the political and legal consequences of these events. The fact is also that scholarly studies of these problems are a contribution to the formation of the policy for Ukrainian Crimea de-occupation. Results of the article show that in some encyclopedias the terms “annexation” and “occupation” are actually used interchangeably, referring to the Russian invasion of Crimea and the capture of this territories by RF. In others, differences in the meaning of these concepts are presented: the occupation of Crimea is called a violation of the territorial integrity of Ukraine by the RF; the annexation of Crimea is the illegal annexation of the occupied territories by the RF.

Keywords

Ukrainian encyclopedias, annexation, occupation, Crimea, Russian aggression.

ВСТУП

Ця стаття продовжує дискурс, присвячений трактуванню в енциклопедичних виданнях подій, пов'язаних із захопленням (окупацією / анексією) Російською Федерацією Криму. У попередніх дослідженнях з цього питання було проаналізовано низку європейських та російських енциклопедій. Варто зауважити, що події 2014 року в Криму є предметом студій передусім істориків, правознавців, політологів тощо. Відтворити об'єктивну реальність зазвичай непросто. Навіть у ґрунтовних енциклопедіях, створених на наукових засадах, висвітлення окремих питань може бути дискусійним. Це особливо характерно для тем з виразним політичним чи релігійним контекстом, як наприклад, про Крим.

Так, за нашими попередніми даними, в енциклопедіях країн Європи та США відповідь на питання, чий нині Крим, виглядає ускладненим. У більшості з них ідеться про те, що юридично Крим лишається українським, проте фактично – тепер російський, оскільки перебуває у складі РФ і не підконтрольний Україні (Железняк, Іщенко, 2022).

Аналіз російських енциклопедій змушує констатувати, що статус енциклопедичних видань як джерел надійної, правдивої інформації закінчується на кримському

питанні або й українському загалом. Зокрема, російська енциклопедистика “не має традиції тлумачити Крим як українську територію, натомість у ній продовжується імперське трактування півострова як ‘исконно русских земель’, що дозволяє кваліфікувати російські енциклопедії, передусім загальні (універсальні), як інструмент поширення ідеологічної пропаганди, а не достовірних знань” (Железняк, Іщенко, 2021, с. 128–129). До речі, специфіку розуміння правдивої інформації в Росії красномовно засвідчує стаття “Правда” в “Російській Вікіпедії”, що є розлогим нарисом філософського характеру, де йдеться не про об’єктивність реальності, а про явище російської культури. Воно полягає в сакралізації загадкової російської душі, вибір вчинків якої і є критерієм істини (правди), а також вивисує владу, в правовому полі якої, ще з часів Петра I, існує лише правда. Натомість точні наукові знання схарактеризовані як такі, що не можуть підлягати категорії правди, оскільки ці знання позбавлені культурно-морального забарвлення.

Мета нашого дослідження – простежити стан і характер висвітлення анексії Криму в українських енциклопедичних джерелах. Завданням, необхідним для досягнення мети, є аналіз термінів, що описують акт агресії РФ проти українського півострова, зокрема таких, як “анексія”, “окупація”. За словами Є. Горюнової та А. Верещук, серед науковців досі немає чіткого термінологічного визначення, що ускладнює “розуміння не лише подій весни 2014 року, а й їх політико-правових наслідків” (Горюнова, Верещук, 2022, с. 129). На думку О. Марусяка, вживання обох термінів одночасно здатне породжувати “певну дихотомію” в трактуванні сучасного статусу півострова (Марусяк, 2016, с. 57). Прикметно й те, що у зазначеній вище резолюції ООН слово “анексія” відсутнє. Загалом у численних резолюціях ООН, присвячених кримському питанню, послуговуються категорією окупованої території, і лише в одному з них за 2018 рік вжито термін “анексія Криму” (Бабін, 2021, с. 28). А що ж у цьому сенсі можна сказати про сучасний український енциклопедичний дискурс?

МЕТОДИ І МАТЕРІАЛ

Дослідження ґрунтується на матеріалі таких українських видань, як “Енциклопедія історії України”, “Енциклопедія Сучасної України”, “Енциклопедія міжнародного права” та “Велика українська енциклопедія”. Джерельною базою слугує також “Українська Вікіпедія”. Брали до уваги й інші українські енциклопедії, проте оскільки інформації про Крим у них не виявили, тут їх не згадуємо. Об’єкт дослідження – енциклопедичні статті, присвячені Криму (“Крим” / “Автономна республіка Крим”, “Кримський півострів”) або безпосередньо подіям 2014 року (“Окупація Криму” / “Анексія Криму”). Джерела переглянуто в серпні 2022 року.

РЕЗУЛЬТАТИ

2014 року Російська Федерація злочинно захопила Автономну Республіку Крим та місто Севастополь і приєднала їх до свого складу як Республіку Крим. Загарбання Росією Криму є незаконним, оскільки відповідно до ст. 73 Конституції України “питання кордонів держави може розглядатися тільки на загальноукраїнському референдумі” (Задорожний, 2015, с. 198). Більшість країн світу, зокрема членів ООН, вважають анексований Крим українською територією, не лише не визнають його частиною Російської

Федерації, а засуджують дії Кремля. Зокрема, той факт, що Крим є українським, засвідчено резолюцією Генеральної асамблеї ООН про територіальну цілісність України (від 27 березня 2014 року). Цей документ відмовилася схвалити Росія, а з нею, як підкреслює Е. Кроуфорд, також Білорусь, Болівія, Венесуела, Вірменія, Зімбабве, КНДР (Північна Корея), Куба, Нікарагуа, Сирія і Судан (Crawford, 2014, с. 928).

Тимчасова окупація Росією АР Крим і м. Севастополя підриває основи міжнародного правопорядку, адже стала першою у посттітлерівській Європі спробою анексувати частину території суверенної держави (Іванець, с. 91). Російський політичний режим з метою легітимізації окупації частини земель України й виправдання своїх агресивних дій прагне спиратися на історичні та квазіісторичні аргументи. За цих умов у соціогуманітарних студіях набуває особливої ваги вивчення широкого кола питань, пов'язаних із Кримом, зокрема формування та реалізації політики українських державних утворень стосовно кримських земель. Вочевидь, наукові дослідження цієї проблематики – це внесок у формування політики деокупації українського Криму.

Український народ відстоює право на незалежність і вільний розвиток в цивілізаційному світі, даючи відсіч військовій агресії РФ (Bosse, 2022). Майбутня деокупація півострова була серед намірів керівництва України до повномасштабної війни, а нині лише посилюється. Україна, що “історично й географічно завжди перебувала на перетині світових геополітичних інтересів, глобальних торговельно-економічних шляхів та цивілізаційних процесів, сьогодні опинилася у фокусі кардинальних змін планетарного масштабу і є однією з гарячих точок на євразійському просторі, де перетворюється сучасність і зароджується нове майбуття світових взаємовідносин” (Гай-Нижник, 2017, с. 6). Справді, нинішні події в державі стали “знаковими та поворотними не лише для її історії, а й усієї Європи та міжнародного співтовариства загалом” (Клименко, 2022, с. 23). Коли відбулося загарбання Криму, то “було порушено базові принципи післявоєнного устрою щодо кордонів між державами” (Артюмов, 2020, с. 58). Отже, це не українська проблема, а світова (геополітична), оскільки сталася руйнація сучасного світоустрою. Анексія Криму запустила механізм, що призвів до великої війни, яку дедалі частіше трактують як третю світову (див., напр.: Zaplatynskyi, 2022). Це, звісно, актуалізує необхідність дослідження й висвітлення різноманітних аспектів кримського питання в українському й зарубіжному медійному просторі, невід’ємною частиною якого є енциклопедичні та інші довідкові джерела. Далі пропонуємо окреслити зміст статей про Крим в сучасних українських енциклопедичних виданнях, акцентуючи на трактуваннях теперішнього статусу півострова.

“Енциклопедія історії України”. В опублікованому нещодавно додатковому томі “Енциклопедії історії України” є розлога стаття “Російська анексія Криму” (Смолій та ін., 2019, с. 412–420), побудована на хронологічному описі основних подій, зокрема й тих, що передують 2014 року. Причину захоплення Росією Криму енциклопедія пов’язує з несподіваним виходом України з-під впливу Кремля внаслідок відсторонення від влади В. Януковича. У відповідь на це РФ вдалася до агресії проти України. Незадовго до тих подій у відносинах між обома країнами з’явилася напруга, спричинена асоційованим членством України в ЄС – саме в Криму посилювалася російська активність (спроба повернення до Криму колишнього президента Ю. Мешкова тощо), що зумовило негативне ставлення кримчан до подій Євромайдану. У статті події 2014 року поділено на період прихованої анексії під виглядом сепаратизму та відкритої анексії; представлено факти незаконності проведеного референдуму; висвітлено наслідки російської агресії для Криму, а також особливості нинішньої політики України щодо Криму. Загострено увагу

на тому, що від 2014 року Росія провадить пропагандистську та репресивну кампанію проти лідерів кримськотатарського народу. Водночас підкреслено й те, що Україна не надає гідної підтримки тим кримчанам, які займають проукраїнську позицію, виїждять із Криму на знак протесту (частина з них змушена була повернутися назад). Зміст статті відповідає її назві, тож у ній апіорі Крим є українським попри те, що відповідних дефініцій стаття не містить (зміст статті її не вимагає), а в описовій частині постійно наголошується на російській анексії української території. При цьому час від часу трапляється термін “окупація” у тому ж значенні, що й “анексія”. Наголосимо, що саме “анексія” є ключовим терміном у цій статті (фігурує в назві і назвах підрозділів).

“Енциклопедія міжнародного права”. Ґрунтовну статтю під назвою “Крим” подає другий том тритомної “Енциклопедії міжнародного права”, що вийшов друком 2017 року (Шемшученко та ін., 2017, с. 835–840). У дефінітивній частині статті чітко наголошено, що Крим – невід’ємна частина України. Стаття описує юридичні підстави, що визначають належність сучасного Криму до України згідно з українським і міжнародним правом. У правовому аспекті представлено історію Криму та сучасний етап з акцентом на події 2014 року. Зазначено, що 2104 року Росія за допомогою легально розміщених в Севастополі власних військ та незаконно перекинутих на півострів здійснила збройну агресію проти України й окупувала Крим. У кінці статті ще раз наголошено, що відповідно до законодавства України і норм міжнародного права Крим *de jure* був і лишається частиною України. Щодо “окупації” та “анексії”, то у статті фігурують обидва терміни, причому, судячи з тексту, як і в “Енциклопедії історії України”, без розрізнення їхніх значень. Та на відміну від згаданої енциклопедії, у якій домінує термін “анексія”, в “Енциклопедії міжнародного права” таким слід вважати “окупацію”. Про це, зокрема, свідчить покликання на Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України”. Саме згідно з ним Крим у статті називають тимчасово окупованою територією України.

“Велика українська енциклопедія”. Перший том видання, опублікований 2016 року, містить статтю “Автономна республіка Крим” (Локтев та ін., 2016, с. 218–223). В дефінітивній частині зазначено, що АРК – автономна адміністративно-територіальна одиниця України. Початок статті не містить інформації про події 2014 року. Загалом стаття складається з параграфів (про місцезнаходження, природу, архітектуру, історію та ін.), однак зазначені події не виокремлено в один із них, а згадано під час опису історії півострова. Зокрема, в лапідарній формі повідомлено про захоплення у ніч з 26 на 27 лютого 2014 року російськими військами будівлі Верховної Ради Автономної Республіки Крим, проведення 16 березня того року референдуму. Констатовано факт анексії Криму Росією. Зазначено, що на час окупації органи влади Автономної Республіки Крим діють у Херсоні. Варто зауважити, що ця стаття без авторства, хоча переважна більшість статей тому має одного або кількох авторів.

В електронній “Великій українській енциклопедії” (2022) опубліковано статтю “Окупація Криму” (https://vue.gov.ua/Окупація_Криму), у якій докладно висвітлено передумови, хід подій, правові особливості окупації Криму Росією та наслідки для неї. На відміну від попередньої, у цій статті термін “анексія” щодо Криму взагалі не вжито. Отже, дві статті, що описують події 2014 року в Криму, не узгоджені в термінологічному плані, оскільки в одній із них оперують терміном “анексія”, а в іншій – лише “окупація”.

“Енциклопедія Сучасної України”. Видання містить статтю “Автономна республіка Крим” (Дзюба та ін., 2001, с. 118–127), щоправда в ній відсутній опис подій, що сталися у 2014 році, оскільки написана значно раніше. Аналогічна ситуація зі статтею

“Кримський півострів” (Дзюба та ін., 2014, с. 447) – попри те, що її опубліковано саме 2014 року, матеріал статті готували до означених подій, відповідно, вона не містить відомостей про анексію Криму Росією. Прикметно, що згадана вище стаття “Автономна республіка Крим” на тлі інших українських енциклопедій вирізняється докладним описом етногенезу корінних жителів півострова. Загалом “Енциклопедія Сучасної України” істотно висвітлює, окрім титульного, інші народи, пов’язані з Україною, зокрема подає розлогі статті про історію кримських татар, їхню культуру, видатних представників.

Цікаво, що саме стаття про Крим була одним з об’єктів критичних оглядів ЕСУ в роки виходу її перших томів. Ось такі зауваження були у А. Свідзинського: “Змістовною і багатогранною є стаття про Крим (Автономна Республіка Крим), зокрема цікавою у ній є докладна розповідь про перипетії розв’язання Україною конституційної кризи в Криму. Є й поодинокі, але суттєві промахи. Наприклад, Максиміліян Волошин, який довгі роки жив і працював у Криму, не названий серед видатних осіб, пов’язаних із Кримом. У списку літератури не подані такі важливі першоджерела, як книги Клеємана, Тунманна, історичний нарис Володимира Січинського, класична стаття Сергія Бахрушина і знамените есе Волошина про культуру, мистецтво і пам’ятки Криму. Можливо, під впливом цього есе автори більш переконливо відобразили б руйнівну роль російських походів у Крим” (Свідзинський, 2002, с. 34).

Безпосередньо події захоплення Росією українського півострова описано в статті “Окупація й анексія Криму”, що розміщена в 24 томі (Дзюба та ін., 2022, с. 293–295) та на сайті електронної версії енциклопедії (2022, <https://esu.com.ua/article-74519>). Ця стаття, порівняно з іншими енциклопедіями, вирізняється передусім згадкою про війну Росії проти України в 2022 році, а саме про те, як РФ у своїх цілях використовує півострів у цій війні. У ній докладно описано події в Криму 2014 року, при цьому наголошено, що підвалини захоплення Росією Криму були закладені ще в 1990-х роках активною і неприхованою русифікацією регіону. Крім цього, у цій звернуто увагу саме на термінологічні нюанси: зауважено, що окупація і анексія – цілком різні поняття. Окупацією слід вважати акт військової агресії Росії щодо захоплення української території, а анексією – ті події, що в юридичній площині покликані забезпечити вихід Криму з України і приєднання його до РФ. Небезпека останнього терміна полягає в тому, що він певною мірою в свідомості суспільних мас легітимізує факт приєднання Криму до Росії, хоча юридичних підстав для цього, звісно, немає: анексія – це завжди незаконний акт і не має права на визнання. Як і в “Енциклопедії міжнародного права”, ключовим терміном в цій енциклопедії, що характеризує сучасний Крим, є “окупація” (тимчасова окупація Криму Росією). “Деокупація” – ще один прикметний термін, що фіксуємо лише в цій статті серед розглянутих вище. Саме в “Енциклопедії Сучасної України” зазначено, що відновлення повного контролю над Кримом є стратегічним національним завданням.

“Вікіпедія”. В українському розділі цього довідково-інформаційного порталу є стаття “Крим” (Українська Вікіпедія, 2022, <https://uk.wikipedia.org/wiki/Крим>), у дефінітивній частині якої зазначено, що Крим розташований на півдні України та охоплює Автономну Республіку Крим, Севастополь і частково південь Херсонської області. Далі – мова про те, що в 2014 році Крим захопили й окупували російські регулярні війська, а згодом його тимчасово анексувала РФ. Окрему увагу приділено наслідкам для РФ за незаконні дії (йдеться про міжнародні санкції). Як бачимо, стаття “Вікіпедії” розрізняє два терміни – у ній їх вживають у різних значеннях, наближуючись цим до “Енциклопедії Сучасної України” та “Енциклопедії міжнародного права”.

ВИСНОВКИ

В українських енциклопедіях подано переважно чіткі формулювання про те, що Крим й надалі лишається територією України попри його окупацію / анексію Російською Федерацією. Статус Криму як української території забезпечує законодавство України та норми міжнародного права.

Крим анексований чи окупований? В одних енциклопедіях не акцентовано на цьому уваги, й терміни “анексія” та “окупація” вживають фактично рівнозначно з домінуванням першого або другого. В інших же – представлено значеннєві розбіжності цих терміноодиниць, відповідно до яких у найширшому контексті Крим варто вважати (тимчасово) окупованою Росією українською територією. Натомість “анексія Криму” конкретизує процес окупації, тобто пояснює спосіб утримання окупованих територій та довготривалого управління ними, засвідчує розвиток процесу щодо незаконного приєднання Криму до складу РФ, основним виявом якого став підписаний у березні 2014 року В. Путіним документ про входження Криму до складу РФ на основі псевдо-референдуму, проведеного на території півострова. Донедавна такого документа не існує щодо українських земель Донбасу, тому про не підконтрольні Україні частини східних областей говорили лише як про тимчасово окуповані території. Нині ж, коли РФ 30 вересня 2022 року проголосила про входження Донецької, Луганської, Херсонської й Запорізької областей до свого складу, їх також називають анексованими.

ЛІТЕРАТУРА

- Bosse, G. (2022). Values, rights, and changing interests: The EU's response to the war against Ukraine and the responsibility to protect Europeans. *Contemporary Security Policy*, 43 (3), 531–546. <https://doi.org/10.1080/13523260.2022.2099713>
- Crawford, E. (2014). United Nations General Assembly Resolution on the Territorial Integrity of Ukraine. *International Legal Materials*, 53 (5), 927–932. <https://doi.org/10.5305/intelegamate.53.5.0927>
- Zaplatynskiy, V. (2022). Rosyjsko-ukraińska wojna – przyczyny, perspektywy i lekcje. *Kultura Bezpieczeństwa*, 41, 20–29. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.8483>
- Артьомов, І. (2020). Анексія Криму та її вплив на національну безпеку України. *Геополітика України: історія і сучасність*, 25, 57–69. [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2020.2\(25\).57-69](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2020.2(25).57-69)
- Бабін, Б. (2021). Замах на анексію Криму у вимірі сучасного міжнародного права. У кн. *Правова наука і державотворення в Україні у світлі сучасних глобалізаційних викликів: історія, теорія, практика* (с. 24–31). Маріуполь.
- Гай-Нижник, П. (2017). *Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення*. Київ: МП Леся.
- Горюнова, Є., Верещук, А. (2022). Окупація Криму Російською Федерацією в політико-правовому дискурсі. *Регіональні студії*, 29, 128–132. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.29.21>
- Дзюба, І., Жуковський, А., Железняк, М. та ін. (Ред.). (2001). *Енциклопедія Сучасної України* (т. 1). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
- Дзюба, І., Жуковський, А., Железняк, М. та ін. (Ред.). (2014). *Енциклопедія Сучасної*

- України (т. 14). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
- Дзюба, І., Жуковський, А., Железняк, М. та ін. (Ред.). (2022). *Енциклопедія Сучасної України* (т. 24). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
- Железняк, М., Іщенко, О. (2022). Зарубіжні онлайн-енциклопедії про анексований Крим. У кн. О. Novikova & U. Schweier (Eds.). *XII. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht" Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik* (vol. 2021, pp. 481–495). München: Georg Olms Verlag, UB Ludwig-Maximilians München. <https://doi.org/10.37068/b/6448021193617>
- Железняк, М., Іщенко, О. Український Крим у російських енциклопедіях. У кн. І. Степанець, О. Машевський, О. Купчик (Ред.), *Крим у координатах історії: збірник матеріалів 2-го наукового семінару* (с. 123–130). Київ: ВПЦ Київський університет, 2021.
- Задорожний, О. (2015). *Анексія Криму – міжнародний злочин*. Київ: К.І.С.
- Іванець, А. (2021). До питання про комеморативні практики та виникнення нових публічних традицій в українській громаді Криму після початку агресії Росії проти України (2014–2021 рр.). *Українознавство*, 81 (4), 89–103. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(81\).2021.248836](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(81).2021.248836)
- Клименко, К. (2022). Кваліфікація міжнародно-правового режиму території Криму після його захоплення Росією. *ScienceRise: Juridical Science*, 20, 23–28. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.258218>
- Локтев, В., Андон, П., Киридон, А. та ін. (Ред.). (2016). *Велика українська енциклопедія* (т. 1). Київ: ДНУ Енциклопедичне видавництво, 2016.
- Марусяк, О. (2016). *Анексія Криму Російської Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти*. Чернівці: "Місто".
- Свідзинський, А. (2002). Енциклопедичні справи в Україні: досягнення і невдачі. *Розбудова держави*, 1–4, 30–43.
- Смолій, В., Боряк, Г., Верменич, Я. та ін. (Ред.). (2019). *Енциклопедія історії України* (т.: Україна – Українці, кн. 2). Київ: Інститут історії України НАН України, Наукова думка.
- Шемшученко, Ю., Денисов, В., Савчук, К. та ін. (Ред.). (2017). *Енциклопедія міжнародного права* (т. 2). Київ: Інститут держави і права ім. В. Корецького НАН України, Академперіодика, 2017.

REFERENCES

- Artimov, I. (2020). Aneksiia Krymu ta yii vplyv na natsionalnu bezpeku Ukrainy [The annexation of Crimea and its impact on the national security of Ukraine]. *Geopolitics of Ukraine: History and Modern Times*, 25, 57–69. [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2020.2\(25\).57-69](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2020.2(25).57-69) [in Ukrainian]
- Babin, B. (2021). Zamakh na aneksiuu Krymu u vymiri suchasnoho mizhnarodnoho prava [The attempted annexation of Crimea in terms of modern international law]. In *Pravova nauka i derzhavotvorennia v Ukraini u svitli suchasnykh hlobalizatsiinykh vyklykiv: istoriia, teoriia, praktyka* (pp. 24–31). Mariupol [in Ukrainian].

- Bosse, G. (2022). Values, rights, and changing interests: The EU's response to the war against Ukraine and the responsibility to protect Europeans. *Contemporary Security Policy*, 43 (3), 531-546. <https://doi.org/10.1080/13523260.2022.2099713>
- Crawford, E. (2014). United Nations General Assembly Resolution on the Territorial Integrity of Ukraine. *International Legal Materials*, 53 (5), 927-932. <https://doi.org/10.5305/intelegamate.53.5.0927> [in Ukrainian]
- Dziuba, I., Zhukovskiy, A., Zhelezniak, M., et al. (Eds.). (2001). *Encyclopedia of Modern Ukraine* (Vol. 1). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Dziuba, I., Zhukovskiy, A., Zhelezniak, M., et al. (Eds.). (2014). *Encyclopedia of Modern Ukraine* (Vol. 14). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Dziuba, I., Zhukovskiy, A., Zhelezniak, M., et al. (Eds.). (2022). *Encyclopedia of Modern Ukraine* (Vol. 24). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Hai-Nyzhnyk, P. (2017). *Rosiiia proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynannia ta sproby znyschennia* [Russia vs. Ukraine (1990–2016): From a policy of blackmail and coercion to a war of absorption and attempted annihilation]. Kyiv: MP Lesia [in Ukrainian].
- Horiunova, Y., & Vereshchuk, A. (2022). Occupation of Crimea by Russian Federation in political and legal discourse. *Regional Studies*, 29, 128–132. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.29.21> [in Ukrainian]
- Ivanets, A. (2021). On the Issue of Commemorative Practices and the Emergence of New Public Traditions in the Ukrainian Community of Crimea After the Beginning Of Russia's Aggression in 2014–2020. *Ukrainian Studies*, 81 (4), 89–103. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(81\).2021.248836](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(81).2021.248836) [in Ukrainian]
- Klymenko, K. (2022). Qualification of the international legal regime of the territory of Crimea after its seizing by Russia. *ScienceRise: Juridical Science*, 20, 23–28. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2022.258218> [in Ukrainian]
- Loktiev, V., Andon, P., Kyrydon, A., et al. (Eds.). (2016). *Great Ukrainian Encyclopedia* (T. 1). Kyiv: Encyclopedia Press, 2016 [in Ukrainian].
- Marusiak, O. (2016). *Aneksiia Krymu Rosiiskoi Federatsiiei yak zlochin ahresii proty Ukrainy: mizhnarodno-pravovi aspekty* [The annexation of Crimea by the Russian Federation as a crime of aggression against Ukraine: international legal aspects]. Chernivtsi: Misto [in Ukrainian].
- Shemshuchenko, Y., Denysov, V., Savchuk, K., et al. (Eds.). (2017). *Encyclopedia of international law* (vol. 2). Kyiv: The NASU V.M. Koretsky Institute of State and Law, Akademperiodyka, 2017 [in Ukrainian].
- Smolii, V., Boriak, H., Vermenych, Ya., et al. (Eds.). (2019). *Encyclopedia of History of Ukraine* (vol. Ukraine – Ukrainians, book 2). Kyiv: The NASU Institute of History of Ukraine, Naukova dumka [in Ukrainian].
- Svidzynskiy, A. (2002). Entsyklopedychni spravy v Ukraini: dosiahnennia i nevdachi [Encyclopedic practices in Ukraine: achievements and failures]. *Rozbudova derzhavy*, 1–4, 30–43 [in Ukrainian].

- Zadorozhnyi, O. (2015). *Aneksiia Krymu – mizhnarodnyi zlochyn* [The annexation of Crimea is an international crime]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian]
- Zaplatynskiy, V. (2022). Russian-Ukrainian war – causes, prospects and lessons. *Kultura Bezpieczeństwa*, 41, 20–29. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.8483> [in Polish].
- Železnjak M., & Išchenko O. (2022). About annexed Crimea in online encyclopedias worldwide. In O. Novikova & U. Schweier (Eds.). *XII. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik “Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht” Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik* (vol. 2021, pp. 481–495). München: Georg Olms Verlag, UB Ludwig-Maximilians München. <https://doi.org/10.37068/b/6448021193617> [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M., & Ishchenko, O. (2021). Ukrainian Crimea in Russian encyclopedias. In I. Stepanets, O. Mashevskiy, O. Kupchyk (Eds.), *Crimea in the coordinates of history: Proceedings of the 2-d scientific workshop* (pp. 123–130). Kyiv: Kyiv University Press [in Ukrainian].

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.7

Article history:

received 25/11/2022

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Melnyk, M. (2022).

Ukrainians in view of world
civilization (encyclopedic aspect).

The Encyclopedia Herald of Ukraine,
14, 67-72. [http://doi.org/10.37068/
evu.14.7](http://doi.org/10.37068/evu.14.7)

© 2022 Author

This is an Open Access article,
distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution
licence, which permits unrestricted
re-use, distribution, and reproduc-
tion in any medium, provided the
original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Українці крізь призму світової цивілізації (енциклопедичний погляд)

Микола Мельник

ДФТГ “Мрія”, Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-3385-0485

Резюме

Статтю присвячено нещодавно опублікованій онлайн-енциклопедії “Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації” (Київ, 2022, <https://ukrainci.top>). Окреслено ідею, особливості структури та енциклопедичного контенту. Перша частина видання вміщує біографічні статті про персоналії, які здійснили вагомий внесок у розвиток світової цивілізації. Друга – про героїв сучасної війни, які не лише захищають Україну, а й відстоюють цивілізаційні цінності світу.

Ключові слова

Українці, знакові постаті, світова цивілізація, онлайн-енциклопедія, російська агресія в Україні.

Ukrainians in view of world civilization (encyclopedic aspect)

Mykola Melnyk

Mria Volunteer Military Formation, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-3385-0485

Abstract

The article is dedicated to the recently published online encyclopedia “Significant Figures of Ukrainian Origin in World Civilization” (Kyiv, 2022, <https://ukrainci.top>). The work’s idea, features of the structure and encyclopedic content are outlined. The first part of the online publication includes biographical articles about personalities who made a significant contribution to the development of world civilization. The second part is about the heroes of the nowadays Russian war against Ukraine, who not only fight for itself country, but also heroically and victoriously defend the civilizational values of the world.

Keywords

Ukrainians, famous figures, world civilization, Russian aggression in Ukraine, online encyclopedia.

Біографічні праці створюють у різноманітних жанрах – наукових монографіях, мемуарах, автобіографічних нарисах тощо. Особливе місце серед них належить довідковим виданням (біографічним словникам, довідникам, енциклопедіям). “Сто найвидатніших українців” – довідник чи енциклопедію з подібним заголовком можна часто побачити на полицях книжкових крамниць. Це легко пояснити, адже під час задуму створити видання, присвячене видатним українцям, багато укладачів точкою відліку обирають кількісний принцип – представити “десятку”, “тридцятку” чи “сотню” найвидатніших, найславніших імен. Такий підхід доволі зручний, хоча, звісно, й вимагає визначення чітких критеріїв, що дають змогу обґрунтувати, чому одна персоналія більш рейтингова за іншу. Та найголовніше – цей підхід інтуїтивно зрозумілий для читачів, завжди привертає їхню увагу до видань з такими заголовками, отже, містить вигідну з комерційного погляду маркетингову стратегію.

Редколегія видання “Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації”¹ (Железняк та ін., 2022) не обирала орієнтиром кількісні показники у відборі персоналій. Основний задум цієї праці – показати роль українців у розвитку світової цивілізації, у якій основними рушійними завжди були наука, техніка, культура, а часто ще й військова сфера. Щоб досягти мети, важливо було виявити таких українців, результатами діяльності яких користується весь світ. Розмаїття постатей і їхніх досягнень – у цьому полягає одна з ідей авторів праці “Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації”. Інакше кажучи, це видання має сприяти утвердженню уявлення про українців як про талановитий народ у різних професійних площинах, зокрема й спростувати стереотип, що сформувався останнім часом, коли про українців найчастіше відгукуються лише як про вмілих фахівців у IT-галузі. Щоправда, у часи повномасштабної російської агресії проти України уявлення про український народ доповнюють воїни-захисники, що у славилися героїзмом. Очевидним є той факт, що талановитих українців світового масштабу чимало. У зв’язку з цим редакторський колектив не намагався охопити всіх, а обрав лише кількості відомих імен,

¹Режим доступу: <https://ukrainci.top>

сукупність яких, на думку колективу, є репрезентативною, а отже, достатньою для формування в читачів уявлення про внесок українців у розвиток світової цивілізації.

Відбір персоналій до видань такого типу – справа нелегка й невдячна. Річ у тім, що культурний простір України досі не кодифікований з точки зору знакових постатей. Та й загалом в Україні від часу відновлення незалежності в 1991 році триває пошук ціннісних орієнтирів у становленні культурної, національної, соціальної та політичної ідентичності. “Окрім суто правової / процедурної легітимізації, держава потребує ще й легітимізації символічної – за допомогою прапора, гімну, історичного нарративу, державних свят, меморіальних знаків, пантеону національних героїв тощо” (Рябчук, 2013, с. 217). Щоправда, доводиться констатувати, що нині не існує однастайності серед фахівців і пересічних громадян у розумінні того, які персоналії заслуговують на визнання, а які ні. Яскравим прикладом цього є низка рейтингів, проведених в останнє десятиліття. Багато імен, власники яких досягли значних результатів у своїй професійній діяльності, суспільство сприймає гостро або й засуджує через, скажімо, їхні політичні (антиукраїнські чи проросійські) погляди, корупційні чи аморальні вчинки.

Це відбувається тому, що вивчення та популяризація життєдіяльності окремої людини, її поведінки та досвіду є “соціально-сконструйованим феноменом” (Кошелев, 2018). Іншими словами, визначна особистість – це не просто суб’єкт, що має свій життєвий шлях і високі професійні досягнення, а й певний образ, ідея чи ідеал, тобто архетип, що здатен здійснювати зворотній вплив на суспільство. В українській філософській рефлексії архетипи розуміються як позачасові універсальні форми ретрансляції духовної традиції, які є важливим чинником подолання руйнівних ентропійних процесів (Ковтун, 2019, 154). Тобто для українців важливо, щоб їхні герої були народними рятівниками, а тому важливими, визначальними є глибокі національні цінності, патріотизм таких особистостей; не останню роль відіграє і їхня харизма.

У сучасному українському суспільстві закономірно постало питання: повертати в український культурний простір “зросійщені” постаті українського походження (росіяни в більшості вважають їх представниками свого народу) – це відновлювати історичну справедливість чи підігравати російській цілеспрямованій культурній експансії? Відповідь розв’язує чимало проблем і дозволяє свідомо підходити до питання про те, чи правомірно низку відомих осіб (напр., Олександр Архипенко, Ігор Сікорський тощо) пропагувати в інформаційному просторі як українців, виражаючи пієтет до результатів їхньої діяльності / творчості.

Творці видання “Знакові постаті...”, оперуючи визначними особистостями різних політичних, ідеологічних орієнтацій і вподобань, не мали за мету зосереджуватися на розв’язанні цієї дилеми. Річ у тім, що енциклопедії – це компендіуми об’єктивних знань, їхнє завдання – достовірно документувати історію і сучасність, забезпечувати суспільство правдивими знаннями, а тому на сторінках енциклопедично-довідкових джерел цілком доречними є як герої (в широкому сенсі цього слова), так і антигерої, або, за визначенням М. Рябчука, “лиходії” (2013, с. 217), які лишили вплив на розвиток тієї чи іншої галузі науки, техніки чи культури. Тому оприлюднення одних і замовчування інших особистостей – це навряд чи можна вважати об’єктивним підходом в енциклопедичній справі. Об’єктивність – це коли спірну в суспільстві постать не приховано, а висвітлено комплексно, зокрема описано не лише її професійні заслуги, а й, скажімо, антиукраїнську риторику чи діяльність. Свого часу Іван Дзюба застерігав від трактування факту потрапляння особи на сторінки енциклопедії як перепустки в безсмертя, хоча вічною буває не лише слава, а й ганьба.

Право на культурну легітимізацію визначних людей незалежно від їхніх поглядів енциклопедисти мають апріорі, якщо їхнє видання твориться на наукових засадах, а енциклопедична справа в державі належить до наукової сфери, а не до інструментів політичної пропаганди, як, скажімо, в РФ (напр., див. Железняк, Іщенко, 2021). Досвід минулого століття засвідчує, що ідеологія й пропаганда в тоталітарних режимах ґрунтуються на активній експлуатації образу культурного героя. Для цього штучно створювали героїчні пантеони, насаджували образ рішучого, безкомпромісного героя – справедливого поборника суспільних і національних ідеалів. Натомість його супротивника безапеляційно зображували носієм абсолютного Зла (Ковтун, 2019, с. 4). У цьому контексті цікавим видається досвід США в питаннях біографічної промоції. Деякі науковці стверджують, що в цій країні “відсутній державний ідеологічний диктат і монопольний фокус у побудові біографії будь-якого діяча минулого або сучасності. Водночас це не означає, що усі американські біографи та створені образи певних героїв позбавлені заідеологізованості. Ні, будь-який наратив містить елемент ідеології. Проте це не централізована державна ідеологія, яка нав’язується зверху і не передбачає альтернативи” (Кошелєв, 2018).

Тому мають рацію ті укладачі довідкових видань, які говорять, що “можна не погоджуватися з їхнім [антигероїв – авт.] баченням світу, політичними поглядами, конкретними діями, проте ми маємо знати і пам’ятати їх, якщо бажаємо досягнути історію України” (Гусєв, 2002, с. 6). Скажімо, О. Грандо, автор довідника про визначні імена української медицини, зараховував до українців спірних осіб, тобто людей, які виявляли мало спільного з українством, обґрунтовуючи це так: “в силу певних історичних обставин значна кількість наших земляків змушена була здобувати освіту і потім працювати за межами України, перш за все в Петербурзі і Москві. Своєю діяльністю вони сприяли розвитку медицини в Росії, відтак багатьох із них російські історики медицини й сьогодні називають росіянами)” (1997, с. 5).

У будь-якому разі видання “Знакові постаті...” може сприяти розв’язанню зазначеної вище дилеми, оскільки запропонованим реєстром постатей здатне спричинити дискусію про значимість тих чи інших імен. Що більше таких обговорень у суспільстві виникатиме, то швидше відбудеться кодифікація видатних особистостей в українському культурному просторі, виокремляться дійсні герої та опадє позолота зі штучно створених.

В українському суспільстві склався певний стереотип видатного українця: це насамперед провідник, рятівник, герой нації. Очевидно, багато читачів “Знакових постатей...” будуть здивовані, оскільки у виданні подані відомі представники науки, техніки й культури – зазвичай особи, які досить часто не проявили себе як видатні творці нації. У реєстрі персоналій цієї енциклопедії відсутні такі значимі для України особистості, як Петро Сагайдачний, Тарас Шевченко чи Михайло Грушевський. Вважаємо за необхідне ще раз наголосити, що це видання не є рейтингом найвідоміших українців, мова йде про внесок українців у спільну скарбницю досягнень землян. Між іншим, українці, що здійснили внесок у розвиток світової цивілізації, є передусім, як модно нині говорити, громадянами світу. Натомість національні герої, без яких неможливо уявити Україну, зажили слави в межах своєї країни. Українці в цьому сенсі не унікальні, це явище характерне для всіх націй світу й доволі часто є причиною непорозумінь або й напруженості (особливо часто) між сусідніми державами.

Енциклопедичне видання, про яке йдеться в цій статті, структурно поділено на два розділи. Початковий задум, що виник у 2021 році, полягав у тому, щоб першу

частину наповнювали імена представників материкової України, а другу – української діаспори або іноземці, які певною мірою асоціюються з Україною. Цим, власне, зумовлено формулювання такої назви видання. Після того, як 24 лютого РФ розв'язала повномасштабну війну, редколегія переглянула концепцію видання й ухвалила рішення про те, щоб другу частину присвятити героям сучасної війни. Таке рішення було логічним не лише у зв'язку з необхідністю посилити актуальність цієї енциклопедії, відповідаючи викликам часу. Воно логічне й з того погляду, що українське військо, відстоюючи суверенність своєї держави й даючи відсіч “другій армії світу”, творить історію світового масштабу.

Якщо перша частина енциклопедії має назву “Вони зробили внесок у світову цивілізацію”, то друга – “Вони захищають сучасну цивілізацію”, що забезпечує структурну цілісність видання. Українські воїни-захисники, які виявили неабиякий героїзм, – це постаті глибоко патріотичні, а тому, без сумніву, заслуговують на народну пошану, відповідаючи “вимогам” образу народних героїв. Більше того, ті риси архетипу культурного героя, на особливості якого звертає увагу Н. Ковтун, очевидно, історично виникли через численні війни, що відбувалися на українських землях, у яких народ демонстрував військову вправність і звитягу під час оборони свого краю. Оскільки героїзм притаманний українському народу як одна з національних рис, то серед знакових історичних постатей національного рівня маємо багато тих, хто виявив себе саме під час визвольної боротьби (Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Петро Дорошенко, Іван Самойлович, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок та інші). Нині ж з'являються нові герої, що відстоюють суверенність і незалежність сучасної України.

Як зазначають дослідники, ці особливості загалом універсальні: “...у структурі національних і загальнолюдських архетипів чільне місце посідає архетип культурного героя, в якому чітко проявляється образ героя-цивілізатора. Він є висхідною метаструктурою у сфері символічного для формування образів героїв-захисників, героїв-упорядників, героїв-реформаторів. Наприклад, у філософській концепції К. Юнга архетип культурного героя проявляється в образі першолюдини, антропоса, який уособлює в собі все людство” (Ковтун, 2019, с. 155).

Дійсно, герої-захисники сучасної війни – це не лише героїчні, а часом і легендарні постаті не тільки України, а й усього світу. Це люди, що часто ціною власного життя рятують сучасний устрій світової цивілізації. Війна Росії проти України – це великою мірою війна Росії проти Європи і всього цивілізаційного світу, адже більшість світових лідерів та експертів дає їй оцінку як безпрецедентному порушенню основ світобудови, що склалися після другої світової війни. Не випадково королева Великої Британії Єлизавета II назвала її європейською війною.

Звісно, захисниками України й водночас сучасної цивілізації можна вважати всіх воїнів ЗСУ. До них зараховують і громадян багатьох країн світу, що прихистили українських біженців, лідерів окремих держав, зокрема Європи, а також США, Канади, що надають велику фінансову, військову, технічну підтримку Україні, приєднуючись у такий спосіб до протистояння агресору. Однак серед сотень тисяч осіб, причетних до боротьби за цивілізаційні цінності людства, у другій частині “Знакових постатей...” обрано для висвітлення тих, хто в цьому протистоянні здійснює подвиги. Відомо, що сутність особистості – діяти вільно, самостійно, відповідально. Саме так чинять захисники сучасної цивілізації, що за свої вчинки отримали найвищу в Україні державну нагороду – Героя України.

ЛІТЕРАТУРА

- Грандо, О. (Ред.). (1997). *Визначні імена в історії української медицини*. Київ: Центральний музей медицини України.
- Гусєв, В. (Ред.). (2002). *Видатні постаті в історії України IX–XIX ст.: довідкове видання*. Київ: Вища школа.
- Железняк, М., Іщенко, О. (2021). Український Крим у російських енциклопедіях. У кн. І. Степанець, О. Машевський, О. Купчик (Ред.), *Крим у координатах історії: збірник матеріалів 2-го наукового семінару* (с. 123–130). Київ: ВПЦ Київський університет.
- Железняк, М., Яцків, Я., Андрейчин, М., Дубровіна, Л., Степаненко, М., Мельник, М., Іщенко, О. (Ред.). (2022). *Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації: енциклопедичне видання*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://doi.org/10.37068/b/9789660299993>
- Ковтун, Н. (2019). *Структурно-функціональний аналіз архетипу культурного героя: монографія*. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка.
- Кошелев, А. (2018). Соціально-економічні умови формування “біографічної культури” в США впродовж XX – поч. XXI століть. *Американська історія та політика: науковий журнал*, 6, 7–20. <https://doi.org/10.17721/2521-1706.2018.06.07-20>
- Рябчук, М. (2013). Герої і лиходії. Розщепленість національної пам’яті та проблема символічної легітимізації держави. У кн. Ю. Шаповал (Ред.), *Культура історичної пам’яті: європейський та український досвід* (с. 217–230). Київ: ІПІЕНД.

REFERENCES

- Grando, O. (Ed.). (1997). *Great names in the history of Ukrainian medicine*. Kyiv: Central Museum of Medicine of Ukraine [in Ukrainian].
- Husiev, V. (Ed.). (2002). *Prominent figures in the history of Ukraine of the 9th–19th centuries: reference book*. Kyiv: Higher School Press [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M., & Ishchenko, O. (2021). Ukrainian Crimea in Russian encyclopedias. In I. Stepanets, O. Mashevskiy, O. Kupchik (Eds.), *Crimea in the coordinates of history: Proceedings of the 2-d scientific workshop* (pp. 123–130). Kyiv: Kyiv University Press [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M., Yatskiv, Y., Andreychyn, M., Dubrovina, L., Stepanenko, M., Melnyk, M., & Ishchenko, O. (Eds.). (2022). *Famous figures by Ukrainian origin in world civilization: online encyclopedia*. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine. <https://doi.org/10.37068/b/9789660299993> [in Ukrainian].
- Kosheliev, A. Socio-economic conditions of “Biographical culture’s” formation in the USA during XX–XXI centuries. *American History and Politics*, 6, 7–20. <https://doi.org/10.17721/2521-1706.2018.06.07-20> [in Ukrainian].
- Kovtun, N. (2019). *Strukturno-funktsionalnyi analiz arkhetypu kulturnoho heroia [Structural and functional analysis of a cultural hero archetype]*. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University Press [in Ukrainian].
- Riabchuk, M. (2013). Heroes and villains. The fragmentation of national memory and the issue of symbolic state legitimization. In Y. Shapoval (Ed.), *The culture of historical memory: European and Ukrainian experience* (pp. 217–230). Kyiv: IPIEND [in Ukrainian].

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.8

Article history:

received 20/10/2022

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Koval, O. (2022). An encyclopedia about Ukrainians in China. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14, 73-80.
<http://doi.org/10.37068/evu.14.8>

© 2022 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Енциклопедичне видання про історію українців у Китаї

Олексій Коваль

Українська асоціація китаєзнавців, Київ, Україна

Email: chinaukr@gmail.com

Резюме

Стаття висвітлює непростий і тривалий шлях підготовки енциклопедичного довідника “Українці в Китаї” – від задуму й перших кроків у царині збирання матеріалів, що розпочалися ще в 90-х роках минулого століття, до важливих останніх архівних досліджень, опрацювання автором яких дещо відтягнуло друк цієї праці. Поява енциклопедичного довідника, що є предметом розгляду цієї статті, істотно заповнює прогалину про громадське, політичне й культурне життя українців у Східній Азії, доповнюючи наявні нині українські сходознавчі розвідки. Видання є також внеском у розвиток сучасної української енциклопедистики.

Ключові слова

Енциклопедичний довідник, українці в Китаї, Зелений Клин, Манджурія, архіви.

An encyclopedia about Ukrainians in China

Oleksii Koval

The Ukrainian Association of Sinologists, Kyiv, Ukraine

Email: chinaukr@gmail.com

Abstract

The article highlights the difficult and long way of preparing the encyclopedic work titled *Ukrainians in China*. In particular, it describes many interesting facts, starting from the conception and collection of materials that began in the 90s of the last century, to important recent archival research, the processing of which somewhat delayed the publication of this encyclopedic reference. The appearance of the encyclopedic book, which is the subject of this article, significantly fills the gap about the Ukrainians in East Asia, their political and cultural life. So, in this way, it contributes to the currently Ukrainian Oriental studies. The considered encyclopedic work is also a contribution to the development of encyclopedic practice of contemporary Ukraine.

Keywords

Encyclopedic reference, Ukrainians in China, Green Ukraine, Manchuria, archives.

У 2021 році світ побачив енциклопедичний довідник “Українці в Китаї” (Чорномаз, 2021), що репрезентує історію формування та розвитку українського громадсько-політичного та культурного життя на терені Китаю в першій половині 20 ст., описуючи діяльність українських національних громадських та культурних організацій, а також пресу, театральну й хорову творчість, що розгорнули тут українці. Видання є продовженням енциклопедичного висвітлення життя українців в Азії, розпочате енциклопедичним довідником про Зелений Клин (Чорномаз, 2011). Власне, серед здобутків української енциклопедистики немає інших видань, присвячених цим регіонам.

Задум даного енциклопедичного довідника виник через необхідність зберегти пам’ять про українців у Китаї, які, перебуваючи за тисячі кілометрів від батьківщини у такій дивній та екзотичній для них країні, лишилися вірними своїм прабабківським традиціям, мові, вірі, національній ідентичності. Чимало написано, особливо за останні роки, про історію української діаспори в Північній і Південній Америках, Австралії, Європі, натомість фактично нічого не відомо про перебування українців в Азії, де українське життя – це суцільна *terra incognita*. А втім, азійські країни актуальні для нас і з огляду на їхню велику роль у міжнародній політиці, а щодо Китаю – важливі його лідерські позиції в сучасному світі, що значною мірою впливає на хід нинішньої російсько-української війни.

Не можна твердити, що в Україні відсутні сходознавчі дослідження, адже істотний внесок мають напрацювання Інституту сходознавства НАН України, заснованого учнем Агатангела Кримського Омеляном Пріцаком. Водночас зауважимо, що сходознавство – відносно нова галузь науки в Україні, за словами дослідників, повноцінно існує лише протягом двадцяти останніх років, проте розвивається динамічно і плідно (Матвеева та ін., 2011, с. 3). Ось лише деякі соціогуманітарні аспекти, пов’язані з Китаєм, що перебувають у фокусі уваги українських дослідників, – українські емігранти (Саган, 2018), історія (Чирко, 2001), філологія (Ісаєва, 2002), економіка (Українець, 2013), туризм (Чабак, 2021), китаєзнавство (Кіктенко, 2002) тощо. Історіографію ви-

вчення Китаю українцями започаткував І. Світ (1936) ще в першій половині минулого століття (про нього докладно йтиметься далі).

Однак питання життя й діяльності українців в Китаї першої половини 20 ст. все ж досі лишається мало висвітленим в історіографії. Саме тому метою довідника про українців у Китаї є заповнення цієї прогалини шляхом вивчення українського громадського, політичного й культурного життя у Східній Азії, зокрема Китаї, де воно активно розвивалося в першій половині 20 ст. Мало хто знає, що вже 100 років тому на цих територіях існувала чимала українська колонія: діяли організації, виходили газети й навіть радіопередачі. До речі, тоді представники української еміграції широко вживали й інші варіанти назви цієї країни в українській мові – “Хіни” або “Хини”.

Українці, потрапивши до Китаю 100–120 років тому, відкривали його тоді не лише для себе, а й для всього українського світу. Зокрема, тут на той час мешкали перші українські синологи, знавці китайської культури та мови Ілля Добролювський, Андрій Болобан, Петро Тищенко, Федір Даниленко, Кость Андрущенко, Павло Гладкий, Іван Мозолевський, Дмитро Барченко, Олександр Божко, Василь Одинець, Валентина Коротенко-Корда. На жаль, їхні імена тепер не завжди відомі навіть фахівцям, а це, перше відкриття Китаю для українського світу, залишилося цілком маловідомим.

Більшість згаданих імен нині доступні читачам в Україні завдяки статтям “Енциклопедії Сучасної України”, зокрема й за авторством автора цього довідника. Одну з таких статей присвячено Китаю, а саме китайсько-українським зв’язкам, особливо акцентовано на літературних, де названо з десяток китайських перекладачів творів Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка та інших українських класиків. Відповідно висвітлено й історію українських перекладів з китайської, перші з яких з’явилися на поч. 20 ст. Значною подією в культурному житті країн була поява “Українсько-китайського словника” (докладніше див.: Чорномаз, 2013).

За взірць створення цього енциклопедичного довідника взято славетну “Енциклопедію українознавства”, а безпосереднім поштовхом до праці над ним стала 7-томна “Енциклопедія української діаспори” за ред. проф. В. Маркуся. 1994 року вийшов друком її 4-й том, присвячений Австралії, країнам Азії та Африки, а пізніше – 1-й том про українську діаспору США (у 3-х книгах). На жаль, історію українського громадського життя в Китаї, що знайшла відображення в 4-му томі, було представлено надто побіжно.

Укладання енциклопедичного довідника “Українці в Китаї” тривало понад 20 років. Автора ще наприкінці 1991 року зацікавили дослідження історика українського Далекого Сходу Івана Світа (український журналіст Олександр Неживий віднайшов їх у київських архівах). Понад чверть століття пішло на копітку працю, коли в бібліотеках та архівах Владивостока, Хабаровська, Москви, Києва, Львова по крихтах збиралася інформація про українські організації, окремі персоналії, факти з українського громадського й культурного життя в Китаї. Завдяки допомозі багатьох людей з’являлася можливість працювати з літературою, що раніше була недоступна. Авторіві вдалося охопити не всі наявні джерела із цієї теми, щоправда, з об’єктивних причин таких зберіглося не так вже й багато. Адже обставини, у яких розвивалося українське громадське життя в Китаї, були бурхливі й трагічні. Після Другої світової війни воно зійшло нанівець. Оригінальні документи українських організацій у Харбіні, Шанхаї та інших містах (відомо, що таке діловодство велося свого часу ретельно) стали б для історика дуже цінним джерелом. Однак у Харбіні, найбільшому осередку українців у Китаї, частина архівів (найдавніших, ще від початку 20 ст. та найактивнішого періоду революції) розгубилася в 1920-х роках, коли наші люди переживали тут занепад під час заборон

на українську діяльність, у період розчарування багатьох українців після поразки визвольних змагань. Архіви українських організацій пізнішого часу (1920–1940 роки) було свідомо знищено за рішенням проводу Української національної колонії (спалені в печі центрального опалення Українського національного дому) напередодні вступу радянського війська до Харбіна в серпні 1945 року.

Про долю архівів організацій у Шанхаї, Тяньцзіні, Ціндао майже нічого не відомо. Точніше кажучи, І. Світ писав на початку 1970-х років, що архів Шанхайської Громади під час евакуації українців із Шанхаю в 1948–1949 роках було вивезено до США та що він зберігається в архіві Української вільної академії наук (УВАН) у Нью-Йорку. Авторів не вдалося попрацювати з ним, оскільки до недавнього часу ці фонди не було описано. І от нещодавно завдяки завідувачці архіву УВАН пані Тамарі Скрипці стало відомо, що протоколи українських організацій із Шанхаю та анкети їхніх членів зберігаються в архіві УВАН. Частину цих матеріалів було опрацьовано й видано недавно, вже після виходу цього довідника О. Хоменко (Хоменко, 2021).

Довідник укладено на основі джерел трьох типів, один із яких – це праці І. Світа. Вони є не лише історіографічними студіями, а й вельми цінними історичними джерелами, позаяк І. Світ був активним учасником зазначених подій, одним із провідних діячів українських організацій у Китаї в першій половині 20 ст. Він же – перший дослідник українського життя в цій країні, який збирав матеріали ще в 1920-х роках. І якщо щось збереглося з тих часів, насамперед українська періодика, то це те, що було ним вивезене в 1949 році до США й зберігається в архіві УВАН у Нью-Йорку.

Говорячи про праці І. Світа, почати варто з того, що з його спадщини не було віднайдено. По-перше, це щоденники, які він вів усе життя. Вони б стали найціннішим джерелом, бо в них відбито українське життя в Харбіні в 1922–1941 роках та в Шанхаї в 1941–1949 роках очима його найактивнішого учасника. Однак в УВАН зберігаються щоденники лише пізнішого періоду (1950–1960 роки). Де інші, поки не відомо. Можна припустити, що їх було знищено самим І. Світом через те, що вони могли містити якісь компрометуючі матеріали, зокрема про співпрацю українських діячів з японцями. По-друге, І. Світ зібрав до тисячі нотаток про українське життя на Далекому Сході з місцевої преси, про долю яких нині також нічого не відомо. По-третє (і, певно, найголовніше), невідомою лишається доля рукопису його 3-томної праці “Історія українського життя в Азії”, над якою І. Світ почав працювати ще в 1930-х роках та яку він закінчив, як сам про це писав, на початку 1970-х років. В архіві УВАН міститься лише початок рукопису цієї праці, датований 1938 роком. Цей рукопис було опубліковано О. Хоменко (Хоменко, 2021). У ньому опис українського життя на Далекому Сході (Китай, Зелений Клин) зупиняється на 1918 році. І. Світ був членом УВАН, тому цілком логічно, що всі його архіви й рукописи мали б бути передані після його смерті саме сюди. Можливо, що на когось із дослідників там ще чекають відкриття.

Далі зупинимось на працях І. Світа, що є доступними. Такою є його книга “Українсько-японські взаємини”, опублікована 1972 року в Нью-Йорку. Хоч її назва й виглядає доволі вузькою й ніби не стосується Китаю, та все ж ця книга – справжня енциклопедія українського життя в Китаї 1920–1940-х років, оскільки українсько-японські взаємини розвивалися тоді фактично лише на теренах Китаю. Досі немає більш докладного опису українського громадсько-політичного життя в Китаї, ніж ця книга. Крім неї, треба згадати такі праці І. Світа, як “Український Національний Дім” (Харбін, 1936 рік) та “Украинский Дальний Восток” (Харбін, 1934 рік), а також його численні статті, що побачили світ переважно в 1950–1970-х роках уже в США. Серед них вирізняється серія

статей під назвою “Українці в Азії”, що опубліковані в американській “Свободі” протягом 1953 року.

Ще одним дуже цінним, фактично єдиним (окрім праць І. Світа) джерелом мемуарного характеру є спогади Григорія Купецького “Там, де сонце сходить. Спогади бойовика ОУН на Далекому Сході”, що були написані в 1950–х роках та побачили світ у Торонто лише 1988 року. Г. Купецький, який був одним з активних учасників та провідним діячем українських організацій у Харбіні (1937–1945 роки) і Шанхаї (1946–1948 роки), наводить цікаві дані з організаційного та культурного життя українських колоній у Китаї, а також подає унікальні свідчення з повсякденного життя й побуту в цих містах у зазначений час. Він дає цікаву, хоча певною мірою й суб’єктивну характеристику деяких українських діячів в Китаї того часу.

Другий тип джерел з історії українського життя в Китаї – це українська преса, що виходила друком переважно в Харбіні, а також у Шанхаї (чотири видання) та в Ціндао (одне видання) упродовж 1917–1944 років. Перелік відповідних видань сягає півтора десятка. Більшість із них з’являлися дуже короткий час (нерідко 1–2 числа, іноді до десятка), і тільки газета “Маньджурський вістник”, редагована І. Світом, виходила впродовж 1932–1937 років, Українська преса в Китаї, враховуючи відсутність архівів самих українських організацій, є найціннішим джерелом з історії українського громадського життя в Китаї, без якого цей довідник був би набагато менш інформативним. Варто також згадати як цінне джерело місцеву російськомовну пресу, розкидану по різних сховищах і архівах, часто віддалених між собою. Найбільшу цінність для цього дослідження серед таких видань має офіціоз Управління Китайсько-Східної залізниці щоденник “Харбинский вестник”, що виходив в 1903–1917 роках. Він став справжнім літописом початків українського громадського та культурного життя в Харбіні в 1903–1917 роках, яке знайшло відбиток на його сторінках у великій кількості нотаток. На жаль, річник 1917 року далеко не повний і містить зaledве чи половину чисел. Також авторів були доступні, на жаль, неповні комплекти газет “Вестник Маньчжурии” (Харбін, 1918–1919 роки), “Харбинское время” (1935–1938 рр.), “Наша заря” (Тяньцзінь, 1930, 1933, 1934, 1936–1938 роки) та “Возрождение Азии” (Тяньцзінь, 1938–1939 роки).

І третій тип джерел – це особові справи з так званого Бюро для справ російських емігрантів у Манджурії (БРЕМ), які зберігаються у відповідному фонді Державного архіву Хабаровського краю (РФ). Цей фонд дав величезну кількість інформації, що стосується не лише біографій окремих діячів українського руху в Китаї, а й їх громадської активності та діяльності українських організацій у Харбіні. справи містять зазвичай анкету (нерідко навіть не одну, різних років) із зазначенням основних біографічних даних, а часто зберігають і світлини зазначених осіб. Коли йдеться про найвизначніших осіб, справи містять і так званий агентурний матеріал про їхню громадську діяльність та матеріали, що характеризують саму особу (БРЕМ мало свою агентуру в українських організаціях). БРЕМ було головним осередком російської еміграції, що був створений у грудні 1934 року в Харбіні з ініціативи японської військової влади з метою повного контролю за так російською еміграцією в Манджурії. У ньому мали реєструватися всі колишні піддані Російської імперії незалежно від національності, які перебували на становищі емігрантів (тобто не мали якогось іншого громадянства). Найсвідоміші українські діячі відмовлялися визнавати себе “російськими” емігрантами та принципово ухилялися від реєстрації в цій установі, домагаючись визнання українського еміграційного центру – Української національної колонії в Маньджу-Ді-Го з такими ж повноваженнями, як і російський БРЕМ. Багато з них змушені були зареєструватися лише в 1942

році, коли з початком війни на Тихому океані було введено нормоване постачання найнеобхідніших харчів. Умовою ж отримання продовольчих карток для емігрантів була реєстрація їх у БРЕМ та наявність відповідних посвідчень. Хоча й за цих умов та навіть під загрозою репресій деякі найстійкіші українські діячі не зареєструвалися в БРЕМ, внаслідок чого, між іншим, відсутня докладна інформація про них та їхні світлини.

Завданням енциклопедичного довідника “Українці в Китаї”, як його бачить автор, стало увічнення пам’яті українських патріотів, доля яких була пов’язана з Китаєм, стати першим пам’ятником українцям, які зберегли відданість національній ідеї, любов до далекої батьківщини попри всі обставини, перебуваючи на чужій землі. Люди – це головне, що цікавило автора в його пошуках. На жаль, про багатьох не так багато інформації, часто тільки один рядок про членство в тій чи іншій українській організації. Та навіть сам цей факт є красномовним, оскільки це було в Китаї, у ворожому оточенні російської шовіністичної еміграції. Простіше було влитися в ряди БРЕМ, не наголошувати на своїй українськості, зосередитися на здобуванні шматка хліба насущного, тим більше що ця проблема для всіх емігрантів стояла дуже гостро. Прикро, але більшість українців у Китаї зробила саме такий вибір. Це посилює цінність тих постатей, які пішли наперекір всім обставинам, зберігаючи своє українство. Скільки їх було?

В одній із публікацій в українській газеті “Маньджурський вістник” у березні 1936 року констатували наявність понад 800 свідомих членів українських організацій Далекого Сходу. Авторіві вдалося зібрати інформацію про набагато меншу кількість людей. Треба зазначити, що за рівнем національної свідомості місцеві українці, зокрема й члени українських організацій, відрізнялися поміж собою: серед них були як палкі патріоти України, свідомі самостійники й націоналісти, так і носії малоросійської ментальності, угодовці, прихильники співпраці з російською еміграцією. Однак особливо унікальним явищем була участь у місцевому українському громадському й політичному житті молодшого покоління українських емігрантів – тих, хто народився в Китаї, а також у Сибіру та на Зеленому Кліні й ніколи не був в Україні: проте вони оволоділи українською мовою й часто були більш свідомими українцями, радикальнішими націоналістами, ніж їхні батьки. Деякі з них розплачувалися за це роками, проведеними в ув’язненні в радянських таборах, а дехто – навіть своїм життям. Треба сказати, що в Манджурії відомо про цілі великі українські родини, які відіграли значну роль у розбудові місцевого українського життя. Це насамперед родини Опадчих, Тоцьких, Заїк, Гайдуків.

Доречно зауважити, що українці в Китаї підтримували контакти зі співвітчизниками по всьому світу, вони гостро реагували на будь-які події як на рідних землях, що були під різною владою, так і в інших країнах. Ще один факт: українські громади в Китаї були яскравим прикладом втілення ідеї соборності України та української нації не як гасла, а об’єктивної реальності. Вони об’єднували вихідців із різних куточків України, з усіх українських земель – від Галичини та Холмщини до Східної Слобожанщини, Донщини, Криму, Кубані зокрема, а також осіб, народжених уже на Зеленому Кліні та в Манджурії. Цікаво, що серед осіб, місце народження яких відоме, за даними нашого довідника, переважають саме останні – 64 особи, з яких в Манджурії народилося 40, на Зеленому Кліні – 24, тоді як на історичній Полтавщині – 48, у Києві та Київщині – 26, Чернігівщині – 24, Поділлі – 16, Галичині – 15, Херсонщині – 14, Харківщині – 12, Волині – 11, Катеринославщині – 8, Кубані – 6. По троє є вихідців із Таврійської, Курської губерній та Донщини, двоє – з Воронезької губернії (Східна Слобожанщина), двоє були народжені в Кореї, по одному – з Люблінської губернії та Забайкальщини. Яскравим утіленням соборності українських організацій у Китаї є так звана “чвірка” – група про-

відних українських діячів у Манджурії в 1930-х роках, у складі якої були Дмитро Барченко (родом із Волині), Петро Марчишин (з Галичини), Іван Світ (зі Слобожанщини) та Павло Яхно (народжений на Зеленому Кліні).

Долі всіх цих людей склалися по-різному. Хтось зміг виїхати у вільний світ, дехто був заарештований та примусово вивезений до СРСР і загинув у таборах або, згодом вийшовши на волю, доживав свого віку в “країні Рад”. Когось репресії оминули – їх “репатріювали” до СРСР, хоча нерідко це були люди, які народилися в Китаї та ніколи не були підданими “країни Рад”.

Авторові пощастило особисто поспілкуватися в Москві в 1998 й 2001 роках з одним представником молодшого покоління харбінських українців, колишнім активним учасником харбінського СУМу, талановитим скрипалем Олександром Дзигарем. Олександр Артамонович був заарештований “советами” 1945 року та відбув майже 10 років у колимських таборах, де, працюючи на лісоповалі, пошкодив пальці; під час хрущовської відлиги був звільнений. Після цього 20 років мешкав у Магадані. Там він викладав у музичній школі та музичному училищі, став концертмейстером Магаданського музично-драматичного театру, згодом – заслуженим артистом Росії. Після виходу на пенсію в 1976 році переїхав до Москви. До 1970-х років нічого не знав про долю своєї матері, двох дітей і колишньої дружини, які після його арешту змогли виїхати з Китаю до вільного світу. Й лише в 1990-х він зміг поїхати до сина в Сан-Паулу і дочки в Сан-Франциско, де ще живою застав матір.

Поталанило авторові поспілкуватися з нащадками славної родини Заїк, які змогли виїхати до Сіднея в Австралії, зокрема дітьми близького приятеля та соратника О. Дзигаря по СУМу Миколи Заїки, який помер у Сіднеї – Наталею Миколаївною та Миколою Миколайовичем, що в 1990-х зміг повернути будинок своєї родини в Харбіні. І вони говорили, що пам’ятають, що їхні предки походили з України, та пишаються цим. Долі ж більшості китайських (маньчжурських) українців залишаються невідомими.

ЛІТЕРАТУРА

- Ісаєва, Н. (2002). *Українська література в Китаї: проблеми рецепції: автореф. дис. ... канд. філол. наук*. Київський національний університет ім. Т. Шевченка.
- Кіктенко, В. (2002). *Нарис з історії українського китаєзнавства. XVIII – перша половина XX ст.* Київ.
- Матвєєва, Л., Циганкова, Е., Кочубей, Ю., Василюк, О. (Ред.). (2011). *Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: бібліографічний словник*. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України.
- Саган, Г. (2018). Українська діаспора в Китаї: історія та сучасні тенденції становлення. *Київські історичні студії*, 6, 43–51. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2018.1.4351>
- Світ, І. (1936). *Український Національний Дім в м. Харбіні: Півтора року життя УНД. 14.11.1933 – 14.6.1935*. Харбін: Українська Видавнича Спілка.
- Українець, Л. (2013). Визначення основних чинників прямих закордонних інвестицій з Китаю у країни Африки. *Журнал європейської економіки*, 12 (4), 458–472.
- Хоменко, О. А. (2021). *Далекосхідна одіссея Івана Світа*. Київ, Нью-Йорк: LAURUS.
- Чабак, Л. А. (2021). Туристичний потенціал Китаю для українців: сучасні тенденції та виклики. *Китаєзнавчі дослідження*, 2, 103–111. <https://doi.org/10.51198/chinesest2021.02.079>

- Чирко, І. (2001). Україна – Китай. Від найдавніших часів і донині. В. Сергійчук (Ред.), *Україна і Схід: панорама культурно-спільнотних взаємин* (Вип. 1, с. 117–127). Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка.
- Чорномаз, В. (2013). Китай, Китайська Народна Республіка. Китайсько-українські зв'язки. І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін. (Ред.), *Енциклопедія Сучасної України* (т. 13, с. 109–111). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.
- Чорномаз, В. (Ред.). (2011). *Зелений Клин (Український Далекий Схід): енциклопедичний довідник*. Владивосток: Наукове об'єднання українців ім. Т. Г. Шевченка.
- Чорномаз, В. (Ред.). (2021). *Українці в Китаї: енциклопедичний довідник*. Одеса: Гельветика.

REFERENCES

- Chabak, L. A. (2021). China's tourist potential for Ukrainians: opportunities and challenges. *Chinese Studies*, 2, 103–111. <https://doi.org/10.51198/chinesest2021.02.079> [in Ukrainian].
- Chornomaz, V. (2013). China, People's Republic of China. Chinese-Ukrainian relations. In I. Dziuba, A. Zhukovskyi, M. Zhelezniak, et al. (Eds), *The Encyclopedia of Modern Ukraine* (vol. 13, pp. 109–111). Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research [in Ukrainian].
- Chornomaz, V. (Ed.). (2011). *Green Ukraine (Ukrainian Far East area): encyclopedic reference*. Vladivostok: T. Shevchenko Scientific Association of Ukrainians [in Ukrainian].
- Chornomaz, V. (Ed.). (2021). *Ukrainians in China: encyclopedic reference*. Odesa: Helvetyka [in Ukrainian].
- Chyrko, I. (2001). Ukraina – Kytai. Vid naidavnishykh chasiv i donyni. In V. Serhiichuk (Ed.), *Ukraine and the East: a panorama of cultural-community relations* (Vol. 1, pp. 117–127). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Isaieva, N. (2002). Ukrainian literature in China: reception issues (Thesis abstract). Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Khomenko, O. (2021). *Far Eastern odyssey of Ivan Svit*. Kyiv, New York: LAURUS.
- Kiktenko, V. (2002). An essay on the history of Chinese studies in Ukraine. 18 – the first half of the 20 century. Kyiv [in Ukrainian].
- Matveieva, L., Tsyhankova, E., Kochubei, Y., Vasyliuk, O. (Ed.). (2011). *Oriental studies and Byzantology in Ukraine in names: bibliographical dictionary*. Kyiv: The NASU A. Krymsky Institute of Oriental Studies [in Ukrainian].
- Sagan, G. (2018). The Ukrainian Diaspora in China: history and the current tendency of becoming. *Kyiv Historical Studies*, 6, 43–51. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2018.1.4351> [in Ukrainian].
- Svit, I. (1936). *The Ukrainian National House in Harbin: A year and a half of the life of the UNH*. 14.11.1933 – 14.6.1935. Kharbin: Ukrainian Press Association [in Ukrainian].
- Ukrainets, L. (2013). Determination of the main factors of foreign direct investment from China to African countries. *Journal of European Economy*, 12 (4), 458–472 [in Ukrainian].

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.9

Article history:

received 12/09/2022

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Hai-Nyzhnyk, P. (2022).
Vikidia as a universal multilingual
online encyclopedia for children. *The
Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14,
81-87. <http://doi.org/10.37068/evu.14.9>

© 2022 Author

This is an Open Access article,
distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution
licence, which permits unrestricted
re-use, distribution, and reproduc-
tion in any medium, provided the
original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

“Vikidia” – універсальна багатомовна онлайн-енциклопедія для дітей

Павло Гай-Нижник

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України,
Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-8912-8398

Email: hai-nyzhnyk@ukr.net

Резюме

Стаття інформує українську спільноту про дитячу універсальну багатомовну онлайн-енциклопедію “Vikidia”, акцентуючи на відсутності в ній українськомовного розділу. Констатуємо факт, що українська дитяча аудиторія поки що не має якісної електронної енциклопедії і, очевидно, “Vikidia” могла б заповнити цю прогалину. Важливо, щоб українські дитячі енциклопедії чи український сегмент міжнародних проєктів типу “Vikidia” подавали тексти, орієнтовані саме на українську дитину (нині переважна більшість опублікованих в Україні видань такого штибу є перекладними).

Ключові слова

Дитячі енциклопедії, юнацькі енциклопедії, енциклопедії для дітей, енциклопедії для школярів, “Vikidia”.

Vikidia as a universal multilingual online encyclopedia for children

Pavlo Hai-Nyzhnyk

Institute of Ukrainian Studies, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8912-8398

Email: hai-nyzhnyk@ukr.net

Abstract

The article informs the community of Ukraine about the children's universal multilingual online encyclopedia titled Vikidia and draw attention to the fact that it lacks a Ukrainian-language section. We emphasize the Ukrainian children's audience does not yet have a high-quality digital encyclopedia and, obviously, Vikidia could fill this gap. At the same time, it is important that Ukrainian children's encyclopedias or the Ukrainian-language segments of international projects such as Vikidia provide contents aimed specifically at Ukrainian children (currently, the vast majority of published in Ukraine children's encyclopedias is a kind of translated literature).

Keywords

Children's encyclopedias, youth encyclopedias, encyclopedias for children, encyclopedias for school-children, Vikidia.

ВСТУП

Спектр інновацій у видавничій справі неупинно зростає у зв'язку з розвитком цифрових технологій. Деякі дослідники вважають, що розмаїтість видавничої продукції, спричинена комп'ютерним прогресом, стосується не стільки контенту видань, скільки форм їх відтворення (Піскозуб, 2021, с. 114). Однак, якщо розглядати енциклопедистику, то це не зовсім так (докладніше про це див.: Дзюба, 2021). Переконуємося у цьому й аналізуючи енциклопедознавчі розвідки та дослідження, які переконливо підтверджують, що з появою кількадесят років тому електронних енциклопедій галузь отримала інновацію у вигляді мультимедійності енциклопедичного контенту, зокрема й у спектрі швидкості й зручності його пошуку. Нині для розвитку електронної енциклопедистики характерний перехід від формальних змін до якісних, пов'язаних із вдосконаленням енциклопедичної інформації та її підготовки й засвідченням нових підходів до організації енциклопедичної справи, відмінних від традиційних, що розширюють можливості для підвищення якості енциклопедій, виходу їх на новий рівень (Іщенко, 2021, с. 46).

Ознаки інноваційності вбачаємо й на рівні дитячої енциклопедистики, передусім у зв'язку з появою універсальної багатомовної онлайн-енциклопедії для дітей "Vikidia" (<https://www.vikidia.org>), що є предметом нашого дослідження. Мета статті – привернути увагу фахової спільноти, передусім української, до питань дитячої енциклопедичної літератури на прикладі опису дитячої енциклопедії "Vikidia". Проблема ця є тим більш на часі, позаяк, за нашими спостереженнями, в українському науковому й видавничому дискурсах поки що не існує згадок про цей енциклопедичний ресурс.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дитячі енциклопедії – різновид літератури для дітей, літератури, що "відповідає рівневі дитячих знань, їхньому життєвому досвіду, психологічному розвитку, має відповідну тематику й технічне оформлення" (Качак, 2016, с. 9). Її призначення – розширювати кругозір дитини, ознайомлювати її з новими й цікавими фактами, подіями, явищами, допомагати сформувати знання, уміння й навички.

Власне, енциклопедії для дітей покликані знайомити юних читачів передусім із навколишнім світом у формі, доступній дитячому сприйняттю. Деякі дослідники такі енциклопедії поділяють на безпосередньо дитячі та юнацькі. За структурою вони бувають систематичні й алфавітні, іноді обидва типи притаманні одному виданню – такими, наприклад, є англійська "The Children's Encyclopædia"¹, радянська "Дитяча енциклопедія"² тощо; їхня особливість полягає в тому, що кожен том видання репрезентує окрему галузь знань, при цьому гасла у ньому укладено за абетковим принципом.

Як дослідила В. Давиденко, останніми роками опубліковано чимало оригінальних енциклопедичних праць для дітей різного віку – від дошкільного до молодшого, середнього й старшого шкільного: "Енциклопедія малюка", "Енциклопедія про все на світі у казках та оповіданнях для дітей дошкільного віку", "Енциклопедія про тварин. Дивовижні факти: для дітей молодшого та середнього віку", "Дивовижна Україна: енциклопедія для дітей", "Дітям про все на світі: популярна дитяча енциклопедія" (2020, с. 40).

Щоправда, переважна більшість із них – перекладні видання з інших мов. Дитячі, власне, як і будь-які, енциклопедії – це передусім джерела інформації про оточуючий світ, а отже, вони певною мірою мали б бути позбавлені будь-яких національно-зорієнтованих контекстів і спрямовані на виховання загальнолюдських цінностей добра, співчуття, любові, пізнання основних речей, подій і явищ тощо. Разом з тим дитячі енциклопедії (безумовно з урахуванням вікової психології та педагогічної методології) мають і мусять враховувати й виховувати особливості ментальності народу, до якого належить малеча, його світоглядні засади, історико-культурні традиції, національні і сімейні цінності, самоусвідомлення і гордість належності до своєї нації як до великої єдиної родини.

Окрім того, питання й у тому, наскільки виправдано й обачно видавати в Україні, особливо за сучасної доби, дитячу літературу, що не має орієнтування саме на українську дитину. Переклад як форма підготовки дитячих енциклопедій був популярний ще в радянські часи, коли загалом вся видавнича сфера перебувала під пильним партійним контролем, а російськомовні (особливо довідкові) видання вважалися взірцем для республіканських видавництв. Згадана 10-томна "Дитяча енциклопедія" – це переклад російськомовної "Детской энциклопедии" за ред. Д. Благого, В. Варсанов'євої та інших працівників Академії педагогічних наук СРСР.

Доречно зауважити, що початок³ української дитячої енциклопедистики припадає на другу половину XX століття, саме тоді було розпочато проєкт "Дитяча енциклопедія українознавства" у 6 книгах, на жаль, світ побачили лише перша й третя

¹Mee, A. (Ed.). (1908–1964). The Children's Encyclopædia. Oxford: Educational Book Company.

²Дитяча енциклопедія: для середнього і старшого віку: У 10 т. (1961–1966). Київ: Радянська школа.

³У світі прообразом дитячих енциклопедій часто називають книгу Я. А. Коменського "Видимий світ у картинках" (1658).

(1952–1961, Нью-Йорк, Торонто). Видання Об'єднання працівників дитячої літератури акумулювало цінний і багатий досвід у навчанні й вихованні підлітків, що нагромадили українці діаспори демократичного світу.

Схожу назву має видання “Енциклопедія українознавства для школярів і студентів: історія, культура, народознавство, діаспора, географія”, що вийшло друком у Донецьку 2001 року (укл. В. Оліфіренко, С. Оліфіренко, Т. Оліфіренко). Загалом, згідно із бібліографічним онлайн-покажчиком “Корпус енциклопедичних видань України” (Железняк, Іщенко, 2022), нині є 13 українських дитячих енциклопедій (йдеться лише про ті, що пов'язані з українознавчою тематикою).

Окремий тип дитячих енциклопедій – ілюстровані, тобто такі, де зображення домінують над текстом. Розвиток сучасних технологій зумовив значною мірою втрату інтересу дітей і підлітків до традиційних видів поліграфічної продукції⁴, виникла необхідність пошуку нових підходів до створення пізнавальних видань для дітей. Цілком можна погодитися з думкою О. Струтинської, що сучасні діти, використовуючи смартфони та планшети, звикли поглинати інформацію та розважальний контент переважно в іграх і мультиплікації, де більшість візуальної складової – це яскраві 3D-моделі персонажів та оточення (Струтинська 2020). У зв'язку з цим актуалізуються питання дитячих онлайн-енциклопедій – інформаційних ресурсів, що призначені для використання на смартфонах, планшетах чи комп'ютерах.

Окреслимо особливості дитячої онлайн-енциклопедії “Vikidia”. На її сайті зазначено, що цей ресурс є безкоштовною енциклопедією для дітей передусім 8–13 років, а також може бути цікавим для людей старшого віку, котрі бажають отримати найелементарніші знання. Серед концептуальних засад енциклопедії – Конвенція ООН про права дитини, зокрема статті, що передбачають права на свободу шукати, одержувати й передавати інформацію, а також на визнання державами, що ратифікували цю конвенцію, важливої ролі засобів масової комунікації та забезпечення ними доступу до інформації, особливо тієї, що покликана сприяти соціальному, духовному й моральному добробуту, здоровому фізичному й психічному розвитку дитини.

Сайт “Vikidia” функціонує від 2006 року, а в нинішньому вигляді проєкт розпочав свою роботу в 2011 році, коли була заснована асоціація з відповідною назвою (Association Vikidia) – некомерційна організація, штаб-квартира якої знаходиться у Франції. У 2013 році з'явився англomовний розділ ресурсу. Нині на сайті оприлюднено статті також німецькою, іспанською, португальською, італійською, російською, вірменською та грецькою, а також менш поширеними мовами – каталонською, баскською й сицилійською. Попри те, що “Vikidia” існує вже тривалий час, кількість статей у ній незначна порівняно з “Вікіпедією”. Так, розділ французькою мовою вміщує 37,1 тис. статей, англійською – 4,2 тис. статей, російською – лише кількост.

Відтак цією розвідкою ми, передусім, привертаємо увагу до факту відсутності українськомовного розділу в зазначеній дитячій енциклопедії, вважаючи, що якісні українські статті були б важливим внеском у розвиток як цього міжнародного просвітницького видання, так і української дитячої енциклопедистики й освіти загалом. Щодо останньої, то це має значення, оскільки зміст освіти відповідно до ідеї Нової української школи ґрунтується “на засадах дитиноцентризму, природовідповідності,

⁴Щоправда, й видавці з кожним роком паперову продукцію використовують дедалі менше, а в Україні у зв'язку з нинішньою війною можна говорити про поліграфічну кризу, оскільки папір та інші матеріали є дефіцитом і коштують дорого.

особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходу, що має концентрувати зусилля укладачів шкільних видань на результатно-діяльнісній, емоційно-ціннісній складовій змісту навчальної книги” (Савченко 2019, с. 65).

Наголошуючи на тому, що ця онлайн-енциклопедія жодним чином не пов’язана із засновниками й видавцями “Вікіпедії”, її сайт все ж таки реалізовано на програмному забезпеченні “Вікіпедії”, а відповідно, й принципи створення та користування однакові (більше того, навіть у назві відчутно відповідні асоціативні зв’язки). “Vikidia” – це безкоштовна онлайн-енциклопедія, у якій статті не мають авторів (ідеться про те, що особа чи особи, які створюють статтю, позбавлені можливості претендувати на авторське право) і яку може редагувати будь-хто відповідно до принципу вільних / відкритих знань. Водночас, аби статті мали спрямування на дитячу аудиторію, творці енциклопедії наголошують на необхідності звертати велику увагу на стилістику викладу інформації – уникати складних синтаксичних конструкцій, рідковживаних слів, висловлювати думки простими реченнями.

Створювати й редагувати енциклопедичні статті “Vikidia” на сайті може будь-хто. При цьому цікавим аспектом є те, що одне із завдань цього проєкту – заохочувати дітей долучатися до редакційної спільноти, що має сприяти не лише розвитку власне енциклопедії, а й інтелектуальних умінь дітей, енциклопедизації молодшого покоління загалом. Розуміння серед дітей, що їхні статті будуть збережені, їх читатиме широка аудиторія, має надихати й мотивувати школярів брати участь у цьому енциклопедичному проєкті. До речі, така можливість могла б стати в нагоді вчителям шкіл. Створити на уроці енциклопедичні статті для “Vikidia” всім класом на чолі з учителем або дати завдання дітям написати власні замітки, обговорити неточності, недоліки тощо – це, очевидно, те, що має неабиякий дидактичний потенціал, про який, до речі, зазначає низка науковців у контексті досліджень загальних і галузевих енциклопедій як навчального матеріалу для початкової, середньої чи вищої школи (Couch, 1961; Edyburn, 1991; Железняк, 2020; Amina & Warraich, 2022), а то й так званого ціложиттєвого навчання (Болтівець, 2019).

ВИСНОВКИ

Велику роль у здобутті загальних знань дітей, зокрема дошкільного та молодшого шкільного віку, відіграють дитячі енциклопедії. Вони, з одного боку, спрямовані на утвердження світоглядних орієнтирів, набуття знань, цінностей та усталених моделей поведінки, а з іншого – слугують інструментом для розважання дітей, прищеплюють у них любов до читання та розвивають їхній інтелект.

“Vikidia” – багатомовна онлайн-енциклопедія для дітей, що має понад 10 мовних розділів без, на жаль, українського. Сподіваємося, такий прикрий факт існуватиме недовго. Цією розвідкою привертаємо увагу тих, хто, працюючи в освітній сфері, був би зацікавлений в ініціюванні появи й розвитку української версії сайту “Vikidia”. До того ж важливо, щоб майбутні українськомовні статті цієї енциклопедії були оригінальними, підготовленими саме з урахуванням етнічних, соціальних, освітніх рис українських дітей, а не механічно перекладені з інших мов (нині для цього достатньо широкодоступних онлайн-перекладачів на кшталт Google Translate). І у цьому завданні є також новітнє подвижництво та просвітництво, у виконанні його є й сучасний поступ і запорака, що українська нація матиме майбуття, а не зазнає поглинання, асимілюється у глобалістичному іншомовному світі.

ЛІТЕРАТУРА

- Amina, W., & Warraich, N. (2022). Use and trustworthiness of Wikipedia information: students' perceptions and reflections. *Digital Library Perspectives*, 38 (1), 16–32. <https://doi.org/10.1108/DLP-04-2021-0030>
- Couch, W. (1962). Encyclopedias and Education. *American Behavioral Scientist*, 6 (1), 19–22. <https://doi.org/10.1177/000276426200600104>
- Edyburn, D. L. (1991). Fact Retrieval by Students with and without Learning Handicaps Using Print and Electronic Encyclopedias. *Journal of Special Education Technology*, 11 (2), 75–90. <https://doi.org/10.1177/016264349101100203>
- Болтівець, С. (2019). До питання створення національної довідкової служби енциклопедично-освітнього спрямування. *Енциклопедичний вісник України*, 11, 31–39. <https://doi.org/10.37068/evu.11.3>
- Давиденко, В. (2020). Українські лексикографічні праці в сучасному освітньому просторі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Філологія. Соціальні комунікації*, 31 (4), 39–43. <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/08>
- Дзюба, І. (Ред.). (2021). *Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі: монографія*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://doi.org/10.37068/b/9789660296770>
- Железняк, М. (2020). Потенціал “Енциклопедії Сучасної України” в модернізації освітнього простору держави. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки*, 31, 142–150. <https://doi.org/10.25264/2409-6806-2020-31-142-150>
- Железняк, М., Іщенко, О. (2022). *Корпус енциклопедичних видань України: бібліографічний онлайн-показник*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://doi.org/10.37068/b/cuebi>
- Іщенко, О. (2021). Нові тенденції розвитку енциклопедистики в цифрову епоху (на прикладі “Scholarpedia” та “Scholarly Community Encyclopedia”). *Енциклопедичний вісник України*, 13, 46–62. <https://doi.org/10.37068/evu.13.4>
- Качак, Т. (2016). *Українська література для дітей та юнацтва*. Київ: Академія.
- Піскозуб, Л. (2021). Засоби популяризації книг у цифрову епоху. У кн. *VI Тикторівські читання “Видавнича справа в Україні: на перехресті традицій та інновацій”*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (с. 113–116). Львів: Українська академія друкарства. <https://doi.org/10.32403/978-966-322-528-9-2021-113-116>
- Савченко, О. (2019). Інноваційний потенціал підручника з читання. *Український педагогічний журнал*, 3, 65–71. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-3-65-71>
- Струтинська, О. (2020). Особливості сучасного покоління учнів і студентів в умовах розвитку цифрового суспільства. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*, 9, 145–160. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2020.9.12>

REFERENCES

- Amina, W., & Warraich, N. (2022). Use and trustworthiness of Wikipedia information: students' perceptions and reflections. *Digital Library Perspectives*, 38 (1), 16–32. <https://doi.org/10.1108/DLP-04-2021-0030>
- Boltivets, S. (2019). On the modeling of a national encyclopedic-and-educational service. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 11, 31–39. <https://doi.org/10.37068/evu.11.3> [in Ukrainian].
- Couch, W. (1962). Encyclopedias and Education. *American Behavioral Scientist*, 6 (1), 19–22. <https://doi.org/10.1177/000276426200600104>
- Davydenko, V. Ukrainian lexicographic works in the modern educational space. *Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Philology. Journalism*, 31 (4), 39–43. <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/08> [in Ukrainian].
- Dziuba, I. (Ed.). (2021). *Ukrainian electronic based encyclopedias in light of socio-humanities: monography*. Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research. <https://doi.org/10.37068/b/9789660296770> [in Ukrainian].
- Edyburn, D. L. (1991). Fact Retrieval by Students with and without Learning Handicaps Using Print and Electronic Encyclopedias. *Journal of Special Education Technology*, 11 (2), 75–90. <https://doi.org/10.1177/016264349101100203>
- Ishchenko, O. New trends in the encyclopedic practice shaped by the digital age (based on Scholarpedia and Scholarly Community Encyclopedia). *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 13, 46–62. <https://doi.org/10.37068/evu.13.4> [in Ukrainian].
- Kachak, T. (2016). *Literatura dlia ditei ta yunatstva [Ukrainian literature for children and youth. Ukrainska]*. Kyiv: Akademia [in Ukrainian].
- Piskozub, L. (2021). Means of Books Popularization in Digital Era. In VI Tyktor's Readings "Publishing in Ukraine: At the Crossroads of Traditions and Innovations". *Proceedings of International scientific-practical conference* (pp. 113–116). Lviv: Ukrainian Academy of Printing. <https://doi.org/10.32403/978-966-322-528-9-2021-113-116> [in Ukrainian].
- Savchenko, O. (2019). Innovative possibility of a textbook for reading. *Ukrainian Educational Journal*, 3, 65–71. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-3-65-71> [in Ukrainian].
- Strutynska, O. (2020). Peculiarities of the modern learners generation under the conditions of the digital society development. *Open Educational e-Environment of Modern University*, 9, 145–160. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2020.9.12> [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M. (2020). Capability of the Encyclopedia of Modern Ukraine in progress of the national education area. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Historical sciences series*, 31, 142–150. <https://doi.org/10.25264/2409-6806-2020-31-142-150> [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M. & Ishchenko, O. (Eds.). (2022). *Corpus of Ukrainian Encyclopedias: Bibliographic Index*. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine. <https://doi.org/10.37068/b/cuebi> [in Ukrainian].

Друга європейська та північно-американська конференція з енциклопедистики

Світлана Очеретянко

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-6210-7872
Email: ocheretianko@nas.gov.ua

Резюме

Повідомлення присвячено Другій європейській та північноамериканській конференції з енциклопедистики, що відбулася 6–8 жовтня 2022 року в Інституті лексикографії імені Мирослава Крлежі (Загреб, Хорватія). У ній взяли участь видавці сучасних національних енциклопедій країн Європи й Північної Америки (Болгарії, Хорватії, Данії, Грузії, Латвії, Литви, Чорногорії, Норвегії, Словаччини, Швеції та України). Окреслено основну проблематику, що була у фокусі обговорення серед учасників, та основні тези доповіді представників редакції ЕСУ.

Ключові слова

Конференція з енциклопедистики, національні енциклопедії, видання енциклопедій.

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.10

Article history:

received 15/10/2022
accepted 12/12/2022
published 15/12/2022

Citation: Ocheretianko, S. (2022).
Second European and North American
Encyclopedia Conference. *The Ency-
clopedia Herald of Ukraine*, 14, 88-90.
<http://doi.org/10.37068/evu.14.10>

© 2022 Author

This is an Open Access article,
distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution
licence, which permits unrestricted
re-use, distribution, and reproduc-
tion in any medium, provided the
original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Second European and North American Encyclopedia Conference

Svitlana Ocheretianko

NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6210-7872

Email: ocheretianko@nas.gov.ua

Abstract

The communication is about the Second European and North American Encyclopedia Conference, which took place on October 6–8, 2022 at the Miroslav Krleža Institute of Lexicography (Zagreb, Croatia). The conference was attended by publishers of contemporary national encyclopedias from European and North American countries (Bulgaria, Croatia, Denmark, Georgia, Latvia, Lithuania, Montenegro, Norway, Slovakia, Sweden, and Ukraine). The communication outlines the main issues that were the focus of the discussion by participants as well as informs about main report thesis by speaker of the Encyclopedia of Modern Ukraine.

Keywords

Encyclopedia conference, national encyclopedias, encyclopedic practice.

Від 2019 року з ініціативи представництва “Норвезької енциклопедії” (Store Norske Lexicon) та за підтримки Європейського парламенту відбуваються міжнародні конференції з енциклопедистики, учасниками яких є видавці національних енциклопедій країн світу. На них розглядають актуальні питання, пов’язані з підготовкою енциклопедій в умовах викликів сучасності. Обмін редакторським чи менеджерським досвідом, обговорення проблем, прийняття спільних рішень – основна практична значимість цих форумів.

Перше зібрання (European Encyclopedia Conference 2019) було проведено в Брюсселі 10–11 жовтня 2019 року, де були заявлені представники національних енциклопедій Норвегії, Данії, Німеччини, Італії, Хорватії, Грузії, Чорногорії, Боснії та Герцеговини, Австрії, Литви, Латвії, Каталонії, Молдови, США, Канади та України. Основна мета першої зустрічі – знайомство енциклопедистів, презентації національних енциклопедій.

Друге зібрання запланували провести в 2020 році в Загребі. Однак через поширення у світі COVID-19 конференцію відтермінували до 2022 року. Щоправда, видавці національних енциклопедій все ж зібралися у форматі відеозв’язку (International encyclopedia meetup 2020) й доповіли про особливості роботи редакцій в умовах пандемії та локдаунів.

6–8 жовтня цього року в Інституті лексикографії імені Мирослава Крлежі (Загреб) відбулася Друга міжнародна конференція з енциклопедистики (Second European and North American Encyclopedia Conference). Цього разу участь у конференції взяли видавці національних енциклопедій Болгарії, Хорватії, Данії, Грузії, Латвії, Литви, Чорногорії, Норвегії, Словаччини та Швеції, а також представники Європейського парламенту. Українським енциклопедистам, яким через воєнний стан в Україні не вдалося потрапити до Хорватії, було дозволено долучитися онлайн.

Роль енциклопедій у протидії дезінформації, важливість накопичення й збереження енциклопедичної інформації для популяризації національно-культурної

ідентичності народів, можливість обміну енциклопедичним контентом, індексація та релевантність енциклопедичних статей у пошукових системах, зокрема Google, а також обмін досвідом підготовки енциклопедій в умовах збройних конфліктів – основні теми, що були обговорені представниками редакцій національних енциклопедій. Організатори конференції – фахівці Інституту лексикографії імені Мирослава Крлежі, у якому видають науковий журнал “*Studia lexicographica*”, – повідомили, що перший випуск цього періодичного видання у 2023 році буде присвячено проведеному енциклопедичному форуму.

Національну українську енциклопедію – “Енциклопедію Сучасної України” – у різні роки на цій конференції представляли Микола Железняк та Олександр Іщенко (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України). Серед основних тез цього річного виступу – 1) подяка європейським та північноамериканським енциклопедистам за підтримку України й колективу ЕСУ; 2) інформація про успішну підготовку й опублікування 24 тому “Енциклопедії Сучасної України”; 3) зростання кількості користувачів електронної версії енциклопедії: за дев’ять місяців (січень – вересень), порівняно з таким періодом минулого року, незважаючи на війну, кількість відвідувачів сайту й переглядів сторінок зросли на 18% і 17% відповідно; 4) розгляд найпопулярніших статей енциклопедії періоду російсько-української війни, основною тенденцією якого є кореляція тематики популярних статей із важливими подіями чи дискурсами в суспільному житті країни.

ПОВІДОМЛЕННЯ

ПОДІЇ

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.11

Article history:

received 01/12/2022

accepted 12/12/2022

published 15/12/2022

Citation: Dobko, T. (2022). On the solidarity of the National Library of France with Ukrainians. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14, 91-95. <http://doi.org/10.37068/evu.14.11>

© 2022 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Про солідарність Національної бібліотеки Франції з українським народом

Тетяна Добко

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-5993-7856

Email: dobkotaster@gmail.com

Резюме

Повідомлено про солідарність Національної бібліотеки Франції та інформаційну підтримку українського народу в боротьбі проти воєнної агресії РФ. Серед такої підтримки – популяризація українських видань, зокрема національної енциклопедії України (ЕСУ).

Ключові слова

Національна бібліотека Франції, Лоранс Анжель, Анна Київська, Федір Акименко, Енциклопедія Сучасної України.

On the solidarity of the National Library of France with Ukrainians

Tetiana Dobko

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5993-7856
Email: dobkotaster@gmail.com

Abstract

The communication refers to the contribution of the National Library of France to information support, material assistance and solidarity with the Ukrainian people in their defense against the military aggression of the Russian Federation. Among such support is the popularization of the national encyclopedia of Ukraine (The Encyclopedia of Modern Ukraine).

Keywords

National Library of France, Laurence Engel, Anne of Kyiv, Theodore Akimenko, Encyclopedia of Modern Ukraine.

Національна бібліотека Франції (НБФ), одна з найвідоміших бібліотек світу як за кількістю, так і унікальністю фондів, не лише успішно впроваджує інноваційні технології задля поповнення, збереження духовних надбань французького народу, а й нині здійснює комплексну багатоаспектну діяльність щодо підтримки України в непростий для неї історичний час.

Так, з початком широкомасштабного вторгнення військ РФ на територію України було оголошено, що бібліотека мобілізує свої зусилля на допомогу Україні у збереженні її матеріальної та духовної спадщини. Очільниця Бібліотеки Лоранс Анжель 4 березня 2022 року виступила з офіційною заявою: “Усі відділи Національної бібліотеки Франції разом зі мною висловлюють свою солідарність з українським народом і суворо засуджують російську агресію на території України. Європа дуже добре знає, що таке безвихідь війни та її трагічні і невідворотні наслідки. НБФ братиме участь у всіх необхідних заходах, щоб підтримати Україну. Вона докладе зусиль для вшанування української культури в усіх її виявах, починаючи з підтримки наших колег, що працюють над збереженням культурної спадщини, й надання притулку у Франції всім тим, хто цього потребуватиме”¹.

Співробітники НБФ розгорнули широку діяльність з висвітлення різних сторінок історії та культури України. На сайті бібліотеки створено спеціальний розділ “Солідарність з українським народом”, де згруповано основні матеріали на цю тему². 8 квітня на офіційній сторінці НБФ у мережі Фейсбук відбулася онлайн-зустріч із циклу “НБФ у моїй вітальні” з директоркою відділу рукописів Ізабель ле Масне де Шермон. Вона розповіла про життя і діяльність Анни Київської, яка стала королевою Франції, взявши шлюб із королем Генріхом I. Цей вінценосний союз був тоді, за її словами, свідченням економічної та політичної ролі, що відігравали київські князі. Королева

¹Engel, L. (2022) Déclaration de présidente de la BnF en solidarité avec le peuple ukrainien. *BnF*. <https://www.bnf.fr/fr/declaration-de-laurence-engel-presidente-de-la-bnf-en-solidarite-avec-le-peuple-ukrainien>

²Solidarité avec le peuple ukrainien. (2022). *BnF*. <https://www.bnf.fr/fr/solidarite-avec-le-peuple-ukrainien>

Анна є символом зв'язків, що об'єднують з давніх-давен Францію та Україну. Було продемонстровано королівський акт 1061 року, написаний латиною на пергаменті й підписаний королевою Анною ("Diplome de Philippe Ier, roi de France, concernant les autels de Pernant et Colombes, avec la souscription de sa mere la reine Anne de Kiev"³), що від 19 ст. зберігається в бібліотеці.

У фондах НБФ українських стародруків небагато, але вони красномовно свідчать про внесок українців у світову культуру. Привертає увагу карта України Гійома Левассера де Боплана "Carte d'Ukraine Contenant plusieurs Provinces comprises entre les Confins de Moscovie et les Limites de Transilvanie" 1686 року. У відділі образотворчих видань зберігається портрет визначного державного діяча, гетьмана України Івана Мазепи, датований 1775 роком, автором якого є польський художник французького походження, живописець, графік і гравер Жан-П'єр Норблен де ла Гурден⁴.

15 квітня 2022 р. у НБФ відбувся концерт на підтримку України, присвячений творчості українського композитора Федора Акименка⁵. Він довгий час мешкав у Франції, і після смерті його архів, що містить 70 нотних рукописів з автографами, листування та різноманітні папери, було передано в 1956 році до Національного архіву Франції. У 1996 році ці документи надійшли до музичного відділу НБФ. Серед матеріалів, що зберігаються в НБФ, є багато неопублікованих праць композитора. Твори Ф. Акименка звучали у виконанні музикантів філармонійного оркестру Radio France. Усі кошти, виручені від цього вечора, НБФ спрямувала на придбання великої партії матеріалів для консервації, пакування та збереження книжкових фондів для Національної бібліотеки України імені В. Стефаника.

20 квітня у БНФ відбувся крутий стіл "Аналіз і наслідки війни в Україні", на ньому науковці Фонду стратегічних досліджень обговорювали проблеми війни та її регіональні й стратегічні наслідки.

Надзвичайно важливою й інформативною стала спільна акція Об'єднання музеїв Метрополітен Руан Нормандія та Національного інституту історії мистецтв за підтримки Лувру, Центру Помпиду, Музею д'Орсе, Національної бібліотеки Франції, Музею європейських і середземноморських цивілізацій та інших інституцій. Вони виступили з ініціативою відкрити культурний форум, щоб підтримати українську культуру в умовах війни⁶. Це дало змогу скоординувати і сконсолідувати зусилля дослідників, організувати цикл конференцій з питань мистецтва, історії та культурної спадщини України. У червні 2022 р. українське питання було на порядку денному щорічної генеральної асамблеї Конференції європейських національних бібліотек (CENL).

З метою популяризації знань про Україну в читальних залах, бібліотекарі НБФ підготували тематичні добірки книг та організували на відкритих стендах книжкові виставки літератури й аудіовізуальних документів, що висвітлюють різноманітні питання з життя нашої держави. Результатом співпраці всіх 14 підрозділів відділу ко-

³L'acte royal d'Anne de Kyiv. (2022). *YouTube. Bibliothèque nationale de France*. <https://www.youtube.com/watch?v=u252c8nQfyE>

⁴Mazeppa. (n. d.). *BnF. Les essentiels de la littérature*. http://classes.bnf.fr/essentiels/grand/ess_2032.htm

⁵Розлогу довідку про Ф. Акименка див.: Шульгіна, В. Д. (2001). Акименко Федір Степанович. У кн. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. (Ред.), *Енциклопедія Сучасної України* (т. 1). Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-43441>

⁶A Rouen, un forum culturel pour l'Ukraine. (2022, 2 Mar.). *Réunion des Musées Métropolitains Rouen Normandie*. <https://musees-rouen-normandie.fr/fr/actualites/a-rouen-un-forum-culturel-pour-l-ukraine-0>

лекцій НБФ став бібліографічний показчик “Україна в зібраннях НБФ”, доступний у читальних залах бібліотеки та в мережі Інтернет. Видання охоплює джерела з історії, географії, краєзнавства, етнографії, політології, економіки, культури, художньої літератури, мистецтва України. Ця бібліографія засвідчує унікальність збережених матеріалів (книжкових видань, рукописів, карт, фотографій, фільмів, монет, музичних творів, відеоігор) та розмаїття української культури. Вона знайомить читача з історією України й служить своєрідним путівником у різноманітних фондах україніки НБФ.

У блозі всесвітньо відомої мультимедійної цифрової бібліотеки Gallica розміщено низку публікацій, підготовлених фахівцями НБФ, що присвячені Україні, зокрема про гетьмана України Івана Мазепу⁷, українську хорову капелу “Думка”⁸, українську франкомовну пресу у Франції (1919–1920 рр.)⁹, Шолом-Алейхема, письменника, який народився, багато років жив і творив в Україні¹⁰. Окрема бібліографія за фондами НБФ – про визначного українського філософа, поета, педагога Григорія Савича Сковороду з нагоди його 300-річчя.

За час повномасштабної війни РФ проти України до Франції прибуло вже понад 100 тисяч осіб¹¹. Щоб полегшити інтеграцію їх у суспільне й культурне життя Франції, у залі G відділу літератури та мистецтва українцям запропоновано добірку книг та онлайн-сервісів для вивчення французької мови. Із цією ж метою бібліотекарі НБФ підготували методичний посібник “Лабораторія FLE в залі G: корисні ресурси на допомогу українцям”, а мовна школа Skilleos (партнер НБФ) надає безкоштовний доступ до опанування французької та української усім охочим.

Значну увагу приділяють інформуванню читачів бібліотеки про нові видання, пов’язані з Україною, що нині часто виходять друком у Франції та інших країнах. Книжкові новинки представлено в читальних залах на відкритих стендах. Розмаїття матеріалів про Україну з усіх галузей знань представлено також на електронних ресурсах, які передплачує НБФ та безкоштовно надає своїм користувачам у читальних залах бібліотеки.

Співробітники відділу історії збирають спеціальну колекцію ефемерних (летючих) документів про війну Росії проти України (брошури, буклети, плакати, листівки, афіші, оголошення тощо). До колекції потрапляють будь-які документи незалежно від того, хто їх створив, головне, щоб вони були пов’язані з війною в Україні, гуманітарною допомогою і солідарністю з українським народом. На думку співробітників НБФ, цей архів дасть змогу зберегти для майбутніх дослідників, серед них, імовірно, й енциклопедистів, важливі свідчення про конфлікт, скласти повніше уявлення про драматичні події сьогодення.

⁷Breuil, I. (2022). Mazeppa, héros national et romantique. *Gallica*. <https://gallica.bnf.fr/blog/13102022/mazeppa-heros-national-et-romantique>

⁸Viault, A. (2022). Doumka, icône de l’art choral ukrainien. *Gallica*. <https://gallica.bnf.fr/blog/03052022/doumka-icone-de-lart-choral-ukrainien>

⁹Blavatsky, S., Breuil, I. (2022). La presse ukrainienne francophone en France (1919–1920). *Gallica*. <https://gallica.bnf.fr/blog/04072022/la-presse-ukrainienne-francophone-en-france-1919-1920p>

¹⁰Froehlicher-Chaix, C. (2022). Cholem Aleichem. *Gallica*. <http://gallica.bnf.fr/blog/13092022/cholem-aleichem>

¹¹Докладно про стан українських переселенців у країнах Європи, напр., див.: Kortukova, T., Kolosovskiy, Y., Korolchuk, O., Shchokin, R., & Volkov, A. (2022). Peculiarities of the Legal Regulation of Temporary Protection in the European Union in the Context of the Aggressive War of the Russian Federation Against Ukraine. *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique*, 35 (6). <https://doi.org/10.1007/s11196-022-09945-y>

Збереження цифрових ресурсів в мережі Інтернет – ще один важливий напрям діяльності бібліотеки. Для того, щоб мати обов'язковий примірник об'єкта інтелектуальної власності, розміщеного в Інтернеті, НБФ збирає франкомовний та інший контент вебсайтів, блогів, статей у пресі, соціальних мережах. Нині існує 500 вебсайтів, щодо яких триває постійний моніторинг і збереження оприлюднених матеріалів. Цей напрям роботи узгоджений із міжнародною програмою архівування цифрової інформації (НБФ – один із членів-засновників Міжнародного консорціуму зі збереження Інтернету). Спільно з Національною бібліотекою Нідерландів НБФ формує колекцію інтернет-матеріалів під назвою “Війна в Україні”.

Важливо знати, що в базі даних НБФ “Цифрова бібліотека Паризької філармонії” зберігається й запис гімну України композитора Михайла Вербицького (доступний у бібліотеці на аудіовізуальних носіях та віддалено для читачів бібліотеки). 15 березня 2022 року він звучав у Паризькій філармонії під час концерту Національного оркестру Іль-де-Франс під керівництвом Кейс Скальоне.

З огляду на стрімке зростання в світі інтересу до України та з метою популяризації історичних і культурних надбань українського народу Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) за підтримки Посольства України у Франції передала до фондів НБФ 22 томи “Енциклопедії Сучасної України”, що зберігалися в обмінному фонді бібліотеки. Перший і 24-й томи ЕСУ до фондів НБФ були надіслані Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України; було передано й кілька енциклопедознавчих праць Інституту. Безперечно, “Енциклопедія Сучасної України”, представлена в одному з читальних залів НБФ, працюватиме на позитивний імідж України.

Сподіваємося, що міжнародна співпраця, культурний обмін між НБФ і НБУВ, іншими бібліотеками та інституціями України буде надалі поглиблюватися й розширюватися, сприятиме взаємопізнанню і духовному взаємозбагаченню.

Іван Дзюба у спогадах співробітників ЕСУ

Владислав Муха

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ,
Україна
Email: esu@esu.com.ua

Світлана Очеретянко

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ,
Україна
ORCID: 0000-0001-6210-7872
Email: ocheretianko@nas.gov.ua

Руслан Пилипчук

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ,
Україна
ORCID: 0000-0001-7872-2191
Email: pylypchuk-ruslan@nas.gov.ua

Олег Савченко

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ,
Україна
ORCID: 0000-0003-1298-154X
Email: savchenko.o@nas.gov.ua

Резюме

Повідомлення присвячено пам'яті Івана Михайловича Дзюби, громадського діяча, літературознавця, співголови Головної редакційної колегії "Енциклопедії Сучасної України", який на 91-му році життя відійшов у вічність.

Ключові слова

Іван Дзюба, Енциклопедія Сучасної України, ЕСУ, НАН України.

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2022. Vol. 14

DOI: 10.37068/evu.14.6

Article history:

received 16/07/2022
accepted 12/12/2022
published 15/12/2022

Citation: Mukha, V., Ocheretianko, S., Pylypchuk, R., Savchenko, V. (2022). Ivan Dziuba by the memories of EMU's editorial members. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 14, 96-100. <http://doi.org/10.37068/evu.14.12>

© 2022 Authors

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Ivan Dziuba by the memories of EMU's editorial members

Vladyslav Mukha

NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine
Email: esu@esu.com.ua

Svitlana Ocheretianko

NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6210-7872
Email: ocheretianko@nas.gov.ua

Ruslan Pylypchuk

NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7872-2191
Email: pylypchuk-ruslan@nas.gov.ua

Oleh Savchenko

NASU Institute of Encyclopedic Research, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1298-154X
Email: savchenko.o@nas.gov.ua

Abstract

The communication is dedicated to the memory of Ivan Dziuba, a public influencer, literary critic, co-chairman of the main editorial board of the Encyclopedia of Modern Ukraine who passed away at the age of 91.

Keywords

Ivan Dziuba, Encyclopedia of Modern Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

22 лютого 2022 року зупинилося серце співголови Головної редакції Енциклопедії Сучасної України, академіка НАН України, Героя України Івана Дзюби. Колектив Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, члени Головної редакції ЕСУ та численні її автори планували провести в останню путь свого наставника й колегу. Він був одним з натхненників підготовки й видання Енциклопедії Сучасної України, в якій мріяв подати весь обшир правдивих знань про нашу Державу.

24 лютого об 11-й годині мала відбутися громадська панахида, але о 5-й ранку війська РФ вдарили по українських містах і розпочали загарбницький наступ. Зрозуміло, що довелося змінювати заплановані заходи щодо поховання Івана Михайловича. “Руський мір”, з яким усе свідоме життя боровся Іван Дзюба, як завжди, підступно й підло завдав нового удару – не дозволив нам гідно вшанувати Великого Українця, для якого загальнолюдські цінності – свобода, рівність, братерство – були понад усе, бо їх не можна утверджувати там, де є нерівність націй. Ця думка Івана Дзюби – наскрізна для всієї його творчості: від пристрасних полемічних виступів у кінотеатрі “Україна” на прем’єрі “Тіні забутих предків” та в День пам’яті у Бабиному Яру до сторінок праці

“Інтернаціоналізм чи русифікація?”, що стала маніфестом українського шістдесятництва й поширилася в перекладах усіма основними мовами світу. Все своє життя Іван Дзюба самовіддано працював для розвитку України, мріяв, щоб вона ввійшла в коло європейських держав рівноправною, багатого та справді вільною.

Нам випала честь і привілей працювати з Іваном Дзюбою, знати його не лише як талановитого вченого, публіциста, а й щирю людину, здатну завжди зрозуміти й прийти на допомогу. Звістка про його смерть спричинила невгамовний біль усім, це тяжка втрата для наукової спільноти не лише України, а й усього світу.

Після Перемоги ми обов’язково віддамо шану Іванові Михайловичу: проведемо конференцію, видамо спогади, а нині згадаймо його щирим і теплим словом!

Минулого року до 90-річчя Івана Михайловича готували привітання¹. Ідея директора Інституту Миколи Железняка була така, щоб кожен зі співробітників, а також членів редакційної колегії Енциклопедії Сучасної України та найактивніших авторів написали короткий, навіть дуже короткий есей на тему “Я і Дзюба”, тобто фактично відповіли на питання: коли я почув(-ла) про з Івана Михайловича, познайомився(-лася) з ним, як я б його схарактеризував(-ла), що він для мене значить, як я розумію значення й роль Дзюби в історії та сьогоденні України.

Так сталося, що ніхто з редакторів та інших працівників Інституту не подав свій допис. І це не тому, що нам не було чого написати, згадати чи побажати Іванові Михайловичу. Одним словом, так трапилось... Кожен із нас сподівався, що ще буде час, що попереду 95-літній, а то й 100-літній ювілей. У НАН України закріпилася думка, що, наслідуючи Бориса Патона, великі науковці житимуть довго, і ми, порівняно молоді, – встигнемо. Окрім того, ми знали, що Іван Михайлович не любив святкувань, ювілейних відзначень, він, зазвичай, ніколи не приходив до редакції ЕСУ у свій день народження. Щоправда, він не так часто загалом приходив на Терещенківську, 3, де розміщується наш Інститут. Але коли приходив, то, звісно, завжди заходив до редакторської, розпитував про роботу, радів нашим успіхам, турбувався, щоб ми не забували відпочивати від комп’ютера, пояснював, коли потрібно робити перерви і які вправи, щоб не втомлювалися очі. Ми трохи ніяковіли, коли він приходив, як-не-як – академік, Герой України, лауреат Шевченківської премії, жива легенда, однак у Дзюби не було ані крихти якоїсь зверхності чи неприступності. Він особисто підготував для нас невеличку пам’ятку і важливі правила, з якими часто стикаються редактори. Час від часу, особливо на свята, Іван Михайлович приносив для редакторів цілий пакунок смаколиків, але це були не цукерки чи печиво, а фрукти та ягоди.

Світлана Очеретянко

Усі, хто отримав гуманітарну освіту, чув про Івана Дзюбу, бо це знакова постать української культури, відомий літературознавець, шістдесятник, захисник української мови. Уперше я побачив Івана Михайловича в далекому 1997 році, коли почав працювати в Координаційному бюро Енциклопедії Сучасної України (КБ ЕСУ) – предтечі Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. Звісно, для мене, студента 2-го курсу філологічного факультету Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова, це було значною подією, щоправда, робота в КБ ЕСУ дала можли-

¹<https://doi.org/10.37068/evu.13.6>

вість мені познайомитися й спілкуватися з багатьма знаковими постатями України кінця XX – початку XXI століття. І хоча це спілкування не було таким частим, однак, я певен, що воно не минуло даремно.

Для молодшої людини, що народилася й виросла в селі, Іван Дзюба був певним взірцем, адже він також народився у невеликому селі в робітничій родині, закінчив малопrestiжний педагогічний інститут у Донецьку, однак зміг стати одним із найерудованіших інтелектуалів України. Іван Михайлович писав статті для Енциклопедії Сучасної України, на жаль, не так багато, як би хотілося, однак ми розуміли його переобтяженість іншими справами чи то в Комітеті з Шевченківської премії, чи то у Відділенні літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, де довгий час був академіком-секретарем, а ще підготовка низки розділів до колективних праць, зокрема “Історії української літератури” та “Історії української культури”. Окрім того, кожного року Іван Дзюба видавав принаймні одну, а то й декілька власних книг. Недовгий період він брав читати верстку томів ЕСУ. Це була підготовка кількох перших томів, а ми, звісно, ще не мали редакторського досвіду, тому зауваження Івана Михайловича були для нас важливими й корисними. Однак пізніше потреба в читанні верстки співголовою редколегії ЕСУ відпала. Звісно, він і пізніше читав статті, але вже побіжно і основну увагу звертав на бібліографію, намагаючись майже до кожної статті, особливо загальної чи присвяченої важливій персоналії, додати те чи інше джерело. Часто це були газетні чи журнальні публікації. Іван Дзюба, читаючи періодику, робив виписки чи вирізки й передавав їх до редакції, аби ми могли поповнити пристатейну літературу. Саме він наполіг, щоб редакція залучила до співпраці співробітників Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського для доповнення бібліографії до статей.

Нам доводилося редагувати статті Івана Михайловича, окремі з яких не завжди “вписувалися” в енциклопедичний формат. Пояснювалося це двома чинниками: 1) здебільшого це були не спеціально підготовлені для ЕСУ статті, а перероблені з раніше надрукованих у часописах чи книжках; 2) Іван Дзюба від першого тому ЕСУ часто повторював, що вона має бути розлогою і на відміну від УРЕ “не залізобетонною”, тобто з вільним викладом, з певним авторським стилем. Звісно, що це трохи суперечить концепції енциклопедичної статті, у побудові якої є свої норми й правила. Однак наш керівник Микола Григорович Железняк просив нас особливо не втручатися в статті Івана Михайловича, не перероблювати їх, підганяючи під шаблон (у хорошому розумінні цього слова), прийнятий в ЕСУ.

Ми були дещо здивовані, коли Іван Михайлович сам зголосився підготувати статтю про Академію наук України (ми лише допомогли йому зробити таблиці, схеми та перевірити їх наповнення), а ще про Башкортостан. Те, що він написав для ЕСУ про Мустая Каріма, зрозуміло: у часи опали він багато вивчав творчість знаних письменників радянських республік і писав про них, однак стаття про країну – це інша справа. Вона вийшла ґрунтовною, інформативною, Іванові Михайловичу вдалося висвітлити всі аспекти, що подаємо в статтях такого типу в ЕСУ.

Олег Савченко

Серед рис характеру Івана Михайловича мені імponує насамперед його інтелігентність. Хоч нині багато хто відмовляється від цього слова, вважає, що треба вживати інтелектуал замість інтелігент. Однак, на мій погляд, це не зовсім тотожні поняття. Те, що Іван Дзюба – інтелектуал, це не викликає жодного сумніву. Інша справа, поди-

ву гідна, як він у непростих життєвих умовах зміг нагромадити такі фундаментальні знання в багатьох сферах!

Інтелектуалів немало було в минулому, є й сьогодні, не завжди можемо про них сказати, що вони при цьому ще й інтелігенти. Звісно, що я говорю не про класову теорію, що ділила всіх людей радянського суспільства на робітників, селян та інтелігенцію, а маю на увазі внутрішній світ людини, систему її цінностей, модель поведінки, демократизм, людяність, глибоку повагу до інших, відчуття справедливості та інші гідні риси, притаманні кращим представникам людства. Було приємно працювати з такою людиною, в якій органічно поєднувалися інтелект та інтелігентність.

Руслан Пилипчук

Усі знають, що Іван Дзюба обожнював книги. Не можу твердити однозначно, але думаю, що не помилюся, коли скажу, що вони були для нього найкращим подарунком. Мені здавалося, що коли він бачив у когось книгу, якої в нього не було, то заздри. В оселі Івана Михайловича було вже так багато літератури, що частину книг, що йому дарували, він зберігав у своєму кабінеті в Інституті енциклопедичних досліджень. Коли книг зібралося чимало, а головне – на дачі в Рудиках не було Марти Володимирівни, дружини Івана Михайловича, він вирішив забрати книги з кабінету й завезти на дачу. Це була своєрідна таємна операція, яку ми успішно здійснили. Не знаю, чи вдалося Іванові Михайловичу приховати від дружини факт поповнення бібліотеки в Рудиках, однак того дня він був щасливим, що його книги з ним, під рукою, бо тоді він уже майже не приходив до Інституту, багато, особливо влітку, жив і працював на дачі. Іван Михайлович показав нам своє помешкання, розповів, що Марта Володимирівна особисто, не будучи архітектором, розробила його проєкт.

Про Івана Дзюбу я почув, навчаючись на історичному факультеті педагогічного інституту в Чернігові. На жаль, я тоді не читав його робіт і навіть не думав, що буду з ним знайомий і працюватиму в одному Інституті. Простота й доступність, якщо можна так сказати, були рисами його характеру, а ще скромність, відсутність будь-якої зірковості, хоча це була людина-легенда. Багато хто був щасливий, що хоч раз побачив його, між тим мені ж поталанило протягом років співпрацювати з Іваном Михайловичем.

Владислав Муха

Енциклопедичний вісник України

Наукове видання

Випуск 14

Часопис публікує теоретичні й методологічні дослідження, біографічні розвідки, огляди енциклопедичних видань. Основна тематика – енциклопедистика від найдавніших часів до сьогодення (історія поширення енциклопедичних знань, сучасний стан розвитку енциклопедичної справи, особливості підготовки енциклопедій та енциклопедичних статей, роль і значення енциклопедій, типологія енциклопедичної літератури, енциклопедисти й енциклопедичні школи тощо).

У цьому випуску вміщено розвідки, що висвітлюють філологічні, історичні, медичні аспекти енциклопедистики; огляди українських і зарубіжних енциклопедичних видань та онлайн-ресурсів ("Українці в Китаї", "Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації", "Vikidia"); а також низку повідомлень.

Редагування: *Світлана Очеретянко*

Оригінал-макет і верстка: *Роман Судик*

ISSN 2706-9990 (print)

ISSN 2707-000X (online)

DOI: 10.37068/evu

Підписано до друку 15.12.2022

Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура: Georgia Pro, Arsenal, Roboto.

Ум. друк. арк. 8. Обл. вид. арк. 9.

Надруковано згідно з рішенням вченої ради Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 12 жовтня 2009 р. (серія КВ № 15829 – 4301Р).

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3484 від 19 травня 2009 р.